

Коинот, инсон ва Қуръонда

ТАФАККУР

Усмон Нурий Тўпбош

«ЭРКАМ»
НАШРИЁТИ

Истанбул — 2026

© “ЭРКАМ” нашриёти — 1446 ҳ / 2026

Коинот, инсон ва Қуръонда

ТАФАККУР

Усмон Нурий Тўпбош

Туркча асл нусха номи: Kainat İnsan ve Kuran'da
Tefekkür

Муаллиф: Усмон Нурий Тўпбош

Таржимон: Абдулҳамид Зайриев

Мухаррир: Муҳаммад Одил Ҳамид
Ғиёсиддин Умархон

Мусахҳих: Ғиёсиддин Умархон

Саҳифалаш ва муқова: Жихангир Ташдемир

ISBN: 978-625-5686-59-6

Адрес: İkitelli Organize Sanayi
Bölgesi Mah. Atatürk Bulvarı,
Haseyad 1.Kısım No: 60/3-C
Başakşehir, İstanbul, Türkiye

Тел: +90 212 671 0700 pbx

Факс: +90 212 671 0748

Электрон почта: info@islamicpublishing.org

Веб-сайт: www.islamicpublishing.org

Language: Uzbek

Коинот, инсон ва Қуръонда

ТАФАККУР

Усмон Нурий Тўпбош

СЎЗБОШИ

“Тафаккурдек ибодат йўқ”¹.

Бизларга тафаккур ва идрок қилиш² қобилиятларини ато этиб Ўзини таниш йўлини очган бениҳоя карам соҳиби Роббимизга беадад ҳамду санолар бўлсин!

Коинот, инсон ва Қуръони каримни умматига ҳам қалб кўзи билан ўқишни таълим берган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга, у зотнинг оила аҳли ва саҳобаларига бениҳоя салоту саломлар бўлсин!

Аллоҳ таоло ўзининг илоҳий исм ва сифатларини учта улуғ тажаллигоҳда зоҳир қилган: Қуръон, инсон ва коинот. У инсонларга ҳақиқатни англаб олиш ва уни ҳаётга татбиқ этиш қобилиятини бахш этган. Бу қобилият уларга тафаккур ва идрок қилиш орқали амалга ошади. Жинларга эса бу қобилият фақат қисман берилган.

-
1. Алий ибн Абу Толиб розияллоҳу анху ривояти, Байҳақий, Шуабул иймон, IV, 157 (1658), исноди заиф.
 2. Бу ерда қалбнинг идрок этиши маъносида.

Дарҳақиқат, тафаккур ва идрок ҳақиқатга етишиш ва руҳан юксалишнинг воз кечиб бўлмас шартидир. Ҳидоят ва саодат йўлбошчиси бўлган Қуръони карим ҳам биринчи оятидан охиригача турли сабаблар билан бизни тафаккур қилишга чақиради. Инсоннинг яратилишидаги ҳикматларни, коинотдаги мўъжизавий низомни, Аллоҳнинг оятлари, улуғворлик тажаллилари ва Аллоҳнинг коинотдаги мутлоқ ҳукмронлигини тафаккур қилишга буюради.

Аллоҳ таоло Қуръони каримда мўъминларни:

“Бас, фикр юритмайсизми?”, “...шояд фикр юритсангиз”, “Тафаккур қиларсиз деб...”, “Ахир, фикр юритмайдиларми?”, “Ахир, ақл юргизмайдиларми?” дея огоҳлантиради³.

• **“Ахир, улар туяларга қараб қандай яратилганига (боқмайдиларми?)”**⁴ дея махлуқотга эътиборни тортса;

3. Анъом сураси, 50-оят; Бақара сураси, 219, 226-оятлар; Мухаммад сураси, 24-оят; Ёсин сураси, 68-оят ва бошқалар.

4. أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ (Ғошия сураси, 17-оят). Аллоҳ таолонинг ал-Борий ва ал-Мусаввир сифатлари Унинг махлуқотларни бир-биридан фарқ қилувчи шакл ва суратларда яратиб, ҳар мавжудотни у яшайдиган шарт-шароитга ва бажарадиган вазифаларига мос қобилият инъом этганини ифода этади. Ҳайвонлар орасида туяга берилган хусусиятлар бунинг ёрқин мисолидир. У сув ва ўт-ўлан жуда кам учрайдиган чўл ҳудудида яшашга буюрилгани учун ўрқачида бир неча ҳафтага етадиган сув захиралаши, еган тиканларини корнида узоқ муддат ҳазм қилмай сақлаши мумкин. У яна

• “Булутга, ёмғирга, тоғларга, ям-яшил ўсимликларнинг қишда ўлиб, баҳорда қайта жонланишига қарамайдиларми?..”⁵ дея географик ҳодисаларга;

• “Ахир, улар ер юзидан сайр (саёҳат) қилиб, ўзларидан аввалги (иймонсиз) кимсаларнинг оқибатлари қандай бўлганини кўрсалар бўлмайдими?..”⁶ деб эса тарихга ибрат назари билан қарашга ундайди. Шу тарзда бандаларини турли йўллар билан тафаккур қилишга чорлаб, коинотда ҳукмрон бўлган илоҳий қонунларни тушуниб етишимизни хоҳлайди.

Яна Роббимиз инсон коинотни беҳуда ва онгсиз назар билан эмас, балки Унинг ҳикматни англайдиган фикр ва ҳушёрлик билан мушоҳада қилиш кераклигини таъкидлайди. Қуръони каримда илоҳий неъматларни зикр қилгандан сўнг кўп марта “Эй кўз (идрок) эгалари!..”⁷ дея ботих қилади.

қум бўронлари ва чўл иклимининг ҳаддан юқори ҳароратига ҳам чидамли қилиб яратилган. Шубҳасиз, бу илоҳий илм ва қудратнинг ҳайратга солувчи сон-саноксиз кўринишларидан биттасидир.

5. Қоф сураси, 6-оят; Юнус сураси, 101-оят; Ғошия сураси, 17-20 оятлар; Нур сураси, 43-оят; Ҳаж сураси, 63-оят; Раъд сураси, 3-оят; Анбиё сураси, 31-оят; Наҳл сураси, 65-оят; Рум сураси, 50-оят ва бошқалар.
6. أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ (Мухаммад сураси, 10-оят ва бошқалар).
7. Оли Имрон сураси, 13-оят; Нур сураси, 44-оят; Ҳашр сураси, 2-оят ва бошқалар.

Роббимиз биздан қайта-қайта ҳам ўзимиз, ҳам табиат ҳақида тафаккур қилишимизни талаб қилади. Қуръони каримнинг қарийб 150 та жойида улуғворлик ва қудрати ҳақида фикр юритишимизни **ақл юритиш** (الْتَعَقُّلُ), **тадаббур** (التَّدَبُّرُ), **эсламоқ** (الْتَذَكُّرُ), **тафаккур** (الْتَفَكُّرُ) каби тушунчалар орқали буюради.

Ана шу тушунчалар энг юқори даражада ҳаётга татбиқ этилиб, маънавий тарбия ағибулсу айланган соҳа тасаввуфдир. Тасаввуф — инсонни руҳий ва ахлоқий жиҳатдан комилликка олиб боровчи йўлнинг номидир. Шу боис **“Ўзини билган Роббисини билади”** деган ҳикмат тасаввуф аҳлининг энг асосий дастурларидан бирига айланган.

Коинотда қалби тирик бўлган инсонга Яратувчиси ва Унинг қудратини танитмайдиган ҳеч қандай зарра йўқ. Микрооламдан тортиб макрооламгача коинотдаги ҳамма нарса илоҳий улуғворликнинг гувоҳидир.

Барча махлуқотнинг “лисони ҳол” деб номланган ифода шакли бордирки, барча нарса у билан очиқ-ойдин баён қилинади. Ана шу лисони ҳолни идрок эта оловчи мўъминлар учун тананинг қибласи Каъба бўлганидек қалбнинг қибласи Аллоҳ таоло бўлади.

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ
وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا
خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

“Улар туриб ҳам, ўтириб ҳам, ётиб ҳам Аллоҳни зикр этадилар⁸ ва осмонлару Ернинг яратилиши ҳақида фикр юритадилар (ва шундай дуо қиладилар:) “Эй Раббимиз! Бу (коинот)ни беҳуда яратмагансан. Сен (айблардан) пок зот-дирсан. Бас, бизни дўзах азобидан сақлагин!””⁹

Коинотдаги илоҳий қудрат ва улуғворликни ҳаққоний тафаккур қила олувчи инсон энг аввало ўз ожизлигини англайди, кейин эса тўлиқ таслимият ва итоат билан ҳар нафасда Роббисини зикр қиладиган бўлиб қолади. Шу тарзда унинг қалби тақво билан лиммо-лим тўлади. Тафаккур ҳам тақво билан энг мақбул даражага етади.

Аллоҳнинг наздида инсон ташқи кўриниши, шакл-шамойили ва дунёвий имконлари билан эмас,

8. Имкониятга қараб намозлар тик ҳолда ёки ўтириб ўқилади. Унга ҳам ожиз бўлган киши ётган ҳолда имо-ишора билан ўқийверади. Бошқа бир тафсири шуки, бу ердаги зикрдан мақсад намоз эмас, балки Аллоҳни ёд этиш, дуо ва илтижо, тасбеҳ каби зикрлардир. (Абулбаракот Абдуллоҳ ибн Аҳмад ибн Маҳмуд ан-Насафий ал-Ҳанафий (ваф. ҳиж. 701 йил). Мадорики танзил ва ҳақоики таъвил, Истанбул, ҳиж. 1324 йил).
9. Оли Имрон сураси, 191-оят.

балки қалб камолоти, маънавий даражаси, руҳоний васф ва қобилиятлари билан қадр-қимматга эга бўлади. Шунинг учун Қуръони карим мўъминнинг тафаккурини иймон кучи билан қўллаб-қувватлаб, уни моддапарастлик ва нафснинг тор ҳудудларига камалиб қолишдан қутқаради, руҳий оламнинг абадий, чексиз уфқларига олиб чиқади. Коинотдаги илоҳий намоишларни ибрат назари билан томоша қила оладиган мўъминнинг тафаккури руҳоний маърифат билан бойитади. Қалб идроки билан юқори чўққиларга чиққан бундай тафаккур эса иймон калитининг энг гўзал кўринишидир.

Руҳий оламини такомиллаштира олмаган инсон эса ёлғончи нафс истакларига чалғиб қолиб, тафаккур истеъдодини ўтқинчи ҳою ҳавасларнинг гирдобига ташлаб ҳалок этади. Бундай мажруҳ қалб эгаси энди ҳақиқатга ва яхшиликка юзланиш ўрнига ўзини доим фоний манзараларга уради, нафснинг ўтқинчи ҳою ҳавасларининг забуни бўлади. Фоний дунёнинг энг охирги либоси бўлмиш кафан кун келиб уни ҳам бағрига олиши ва ўлим бу дунёнинг барча завқ, жозиба, алдамчи ялтир-юлтурларига якун ясайди...

Иймон кучи билан қувватланган тафаккур инсонга доим ҳузур берса, фақатгина ақл ҳудудлари ичида қолиб кетиш эҳтирос ва худбинликни кучайтиради, қалбни эса заифлаштириб ғафлатга дучор қилади.

Бармоқ изи бир маънода кишининг шахсиятини кўрсатувчи белги бўлса, мўъминнинг тафаккур ва идрокидаги тушунчаси унинг маънавий шахсиятини кўрсатиб беради. Шундай экан, инсонлик шаънига ва яратилиш мақсадига мос равишда яшаб, руҳан тараққий этмоқчи бўлган ҳар бир мўъмин киши Қуръони карим кўрсатиб берган тафаккур оламига киришга мажбурдир. Зеро ибодатларда хушуъ, қалбда юмшоқлик, инсонлар билан муносабатларда нозиклик шундай тафаккур билангина ҳосил бўлади.

Динимизнинг қалб ва ақл юрғизиш тарғиботига қарамай дунёга мойил бўлишдан юзага келган ғафлати сабабли инсон савияли, жиддий тафаккур ва идрокдан узоқда яшайди. Натижада эса ўлим ва бу дунёнинг имтиҳон диёри эканини унутиб қўяди.

Тақвода яшаб, юксак тафаккур ва қалб идрокига қодир бўла олган мўъминлар эса (улар доим камчиликни ташкил этади) нафсларидан устун келиб, ўз инсоний ҳақиқатларини тушуна оладиган комилликка етадилар.

Бундай кишилар ўзлари яшаб турган зоҳирий ҳаётга қарамай айна пайтда ўзларига ички олам ҳосил қиладилар. Кўнгилларининг кенгайиши натижасида кўриш мумкин бўлган моддий оламнинг уфқларидан юқори бўлган юксак фаҳмга

етадиларки, комил иймон ҳам фақатгина шу йўл билан бериладиган илоҳий неъматдир.

Мана шу даражага ета олган мўъмин энди бу дунё ҳаётига машаққат билан етадиган неъмат сифатида қарамайди. Бундай мўъминнинг кўзида дунё кунлари устига узунлиги ёзилмаган бир ғалтакдан ҳар лаҳза якун топиши мумкин бўлган ипнинг тугашига ўхшайди.

Умр абадий ҳаётни қўлга киритишнинг ягона сармояси бўлгани учун аҳамиятлидир. Мана шуни идрок қила олган мўъмин киши оятда марҳамат қилинганидек **“буюрилганидек тўғри”**¹⁰ бўлмаган тақдирида оқибати жуда аламли пушаймонлик бўлишини билади. Ана шу пушаймонликка дучор бўлмаслик учун эса Аллоҳ таолонинг мана бу огоҳлантиришини ҳар лаҳза кўз ўнгида тутишдан ғафлатда қолмайди:

وَأَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ
الْمَوْتُ فَيَقُولَ لَوْ لَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ
فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ * وَلَنْ يُؤَخَّرَ اللَّهُ نَفْسًا
إِلَىٰ جَاءَ أَجَلُهَا ۚ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

10. Ҳуд сураси, 112-оят. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам тўғри бўлишга буюрилишлари ул зотга қаттиқ таъсир қилган. Айнан шу оятни кўп ўйлаганларидан **“Ҳуд сураси сочимни оқартирди”** деганлар.

**“Сизларнинг (ҳар) бирингизга ўлим келиб:
“Эй Роббим! Ўлимимни озгина орқага сур-
санг-чи, мен садақа қилиб солих (банда)лардан
бўлсам!” демасдан олдин Биз сизларга ризқ
қилиб берган нарсалардан эҳсон қилинглар!
Аллоҳ бирор жонни ажали келганида кечга
қолдирмас. Аллоҳ қилаётган (барча) амалла-
рингиздан хабардордир”¹¹.**

Аллоҳ таоло ҳар бир банданинг У Зотнинг
илоҳий улуғворлиги ҳамда сир ва ҳикматларининг
чуқур моҳиятини англашини хоҳлайди. Бунинг
натijasида у эга бўлган ҳеч қайси неъматга ишо-
ниб қолмай тақвода яшаб, жаннатга лойиқ банда
бўлишни истади.

Мана, биз ҳам ушбу камтарона асари-
миз орқали Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи
васалламнинг асосий суннатларидан бири бўлган
тафаккур ва идрокнинг аҳамияти, фойдалари ва
уни қандай рўёбга чиқариш лозимлигини тушун-
тиришга ҳаракат қиламиз.

Шу фурсатдан фойдаланиб бу китобнинг
ҳозирланишида меҳнати сингган Доктор Мурат
Кая ва М. Акиф Гунайга ташаккур айтиб, саъй-
ҳаракатлари ўзлари учун садақаи жория бўлишини
Роббимиздан сўраб қоламан.

11. Мунофиқун сураси, 10-11-оятлар.

**Раббимиз барча ҳис ва фикрларимизни ўз
розилигига мувофиқ жамласин. Барчамизни
маърифатуллоҳ ва муҳаббатуллоҳ чўққиларига
етказиб, умримизни шу фазилатлар билан туга-
тишга муваффақ қилсин.**

Омин!

Усмон Нурий Тўпбош
2010 йил, июнь
Ускудар

Коинот, Инсон ва Қуръонда ТАФАККУР

Ақлнинг чегараси

Ислом инсон ақлини юксак даражада қадрлайди. Ҳатто уни жавобгарликнинг икки асосий шартларидан бири ҳисоблайди¹². Ҳар хил сабаблар билан ақлни муносиб тарзда ишлатишни талқин қилиб, унинг ҳақиқатларни тушуниб етиш қобилияти чексиз эмаслигини ҳам баён қилади. Зеро Аллоҳ таоло яратган ҳеч бир мавжудотиға чексиз қудрат бахш этмаган.

Кўзнинг кўриш қобилияти, қулоқнинг эшитиш кучи чекланган бўлганидек ақлнинг ҳам имконияти чекланган. Кўриш чегарасидан ташқарида сон-саноксиз мавжудот, қулоқнинг эшитиш даражасидан ташқарида эшитиб бўлмайдиган сон-саноксиз овоз мавжуд бўлса, ақл ҳам қамраб ололмайдиган

12. Аллоҳнинг ҳузурида жавобгар бўлишнинг шартларидан бири балоғатга етиш, иккинчиси эса оқил бўлиш, яъни хато ишни тўғрисида, савобни гуноҳдан ажарата оладиган даражада ақли бўлишидир. Бу мезон билан ёш болалар ва ақли заифлар Ислом назарида амалларидан жавобгар эмаслар.

канчадан-қанча ҳақиқатлар бор. Ҳақиқатни буткул камраб олишда ақлнинг ўзи етарли эмас.

Дарҳақиқат, ҳақиқатга етиш борасида ақлни чексиз кучга эга деб билган файласуфлар ўзлари таъсир ўтказа олган одамларни саодат ўрнига фақатгина тубанликка етаклаганлар¹³.

13. Қадим Юнонистонда ақлнинг заифлигини кўрсатувчи ўзига хос бир воқеа юз берган. Бир йигит ҳуқуқдан сабоқ олиш учун бир файласуфга мурожаат қилади. Бунинг учун келишилган ҳақнинг ярми нақд тўланиб, иккинчи ярми эса талаба биринчи олган суд ишини ютиб чиққан тақдирдагина тўланиши керак эди. Бунинг маъноси талаба биринчи ишни ютиб чиққанида сабоқ мукамал бўлган ва устоз иккинчи тўловга ҳақли бўларди. Бироқ сабоқ охирига етгандан сўнг талаба устозига берган биринчи тўловни етарли деб билиб, иккинчи тўловдан воз кечишини талаб қилади. Ана шу талаб сабабли биринчи даъво иши устоз билан талаба орасида юз беради.

Суд пайтида талаба ҳакамлар ҳайъатига: “Мен бу даъво ишида ютсам ҳам, ютқазсам ҳам ана шу пулни бермаслигим керак бўлади”, дейди. Ҳакам: “Нима учун?” деб сўраганида эса: “Даъвода ютиб чиқсам сизнинг қарорингизга кўра (бермайман), агар ютқазсам, биринчи даъвони ютқазганим учун даъвогар (устозим) билан орамдаги келишув тақозосига кўра пулни бермаслигим керак бўлади”, дея изоҳ беради.

Бунга қарши файласуф устози ҳам: “Мен бу даъво ишида ютқазсам ҳам, ютсам ҳам ана шу пулни олиши керак бўлади”, дейди. Ҳакамнинг: “Нима учун?” деган саволига шундай жавоб беради: “Ютсам сизнинг қарорингизга кўра (олишим керак), ютқазсам даъвогар билан орамдаги келишув тақозосига кўра пулни олишим лозим. Чунки мен ютқазган тақдиримда у (фаолиятидаги илк) даъвода ютиб чиққан бўлади ва иккинчи тўлов учун зарур бўлган шарт амалга ошган ва қарз юзага келган бўлади”.

Кўрилганидек, ҳар иккисининг иддаоси ҳам ғоятда ақлий ва мантикийдир. Демакки, ақл ва мантиқ шу мисолда бўлганидек, аҳён-аҳён ўзи кўтарган деворлар орасига ўзини қамаб, боши

Бандаларини улардан яхшироқ билган Аллох таоло ақлнинг ҳақиқатга етишдаги ана шу заифлик ва етмаслиги ўрнини тўлдириш учун инсоният тарихи бўйича (ривоятга кўра) 124 минг (ёки 224 минг) пайғамбар юборган, ваҳий қилган саҳифалари ва китоблари орқали инсониятни ҳақиқатга етказиш учун ҳикмат билан ёрдам қилган.

Шундай экан, ақл ваҳий билан тарбияланиши шарт. Зеро у илоҳий баёнлар йўриғида тарбияланмаган ақл асов отдекдир, у билан мақсадга етиш мумкин бўлмаганидек, жарлардан қулаб ҳалокатга дучор бўлишнинг ҳам эҳтимоли катта. Шу боисдан асов отдан фойдаланиш учун унга юган солиб тарбиялаш лозим бўлса, ақлни ҳам **ваҳий** ва унинг шарҳи, изоҳи мақомида бўлган **суннат** билан тарбиялаб “ақли салим” ҳолига келтириш зарурдир. Буни амалга оширмагунча у бир қуролдек: яхшиликка ҳам, ёмонликка ҳам восита бўлади...

Қалбнинг вазифаси

Иймон қалб билан тасдиқлаш, тил билан икром бўлиш орқали амалга ошади. Яъни ҳақиқий

берк кўчаларга кириши мумкин. Худди шундай яна кўплаб башарий келишмовчиликни ҳам ҳал қилишда ожизликка тушиб тўхтаб қолган ақл чексиз илоҳий ҳақиқатларни барча жиҳатлари билан қамрай олиши имконсиздир. Шу боисдан ақл боши берк кўчалардан саломатда бўлиши унинг ваҳий билан тарбияланиши ва чегарасидан чиккан ҳақиқатларга нисбатан қалбан таслим бўлиши кераклигини тушуниб етишига боғлиқдир.

иймон ақлда эмас, ҳиссиётлар маркази бўлган қалбда бўлади. Бу жуда муҳим, чунки иймон олий туйғудир. Ақл эса иймон неъматига етиш йўлидаги босқичларни босиб ўтиш учун зарурий бир восита ҳолос.

Ақл қабул қилиб, зеҳн (мия) тасдиқлаган илоҳий ҳақиқатларни қалб ҳам тасдиқламаса ҳақиқий иймон юзага келмайди. Иймон қалбга жойлашмагунча амалга айланмайди, хатти-ҳаракатларни бошқара олмайди. Бунинг эса Аллоҳнинг наздида ҳеч қандай қиймати бўлмайди. Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло илоҳий ҳақиқатларни ўқиб билганлари ҳолда қалбан ҳазм қилмаган, у билан амал қилмаган Бани Исроил олимларининг ҳолатини китоб ортилган эшакка ўхшатади¹⁴.

Шу боисдан илоҳий ҳақиқатларни билиш уларни фақат зеҳнга ғамлаб қўйиш эмас, балки билиш тафаккур ва идрок натижасида ҳаёт ва коинотдаги буюк низомнинг муаммосини ечиб, унинг тақозосига кўра амал қилишдир. Буни амалга оширувчи эса иймон нури билан ёришган қалбдир.

Ақлнинг **инсон, коинот** ва **Қуръони карим** ҳақида тафаккур қилиш чоғида қўлга киритадиган натижаси худди тупроқдан чиқариб олинган ишлов берилмаган маъданлар кабидир. Ана шу

маъданларни ишлов берилган ҳолга келтирувчи нарсa эса қалбдир.

Қалб идрокнинг, ҳис-туйғуларнинг марказидир. Қалбнинг асосий вазифаси ақл тақдим этган далилларни бирлаштирган ҳолда худди синик кўзанинг бўлақларини жамлаб асл кўринишига келтириш каби комил маънода ҳақиқатнинг идрокини таъминлайди.

Демакки, ҳаққа ва яхшиликка етишнинг мукаммал кўринишдаги ижроси ақлнинг ваҳий билан тарбияланишини ва ақл ожиз қолган нуктада комил иймонга эга қалбнинг орага кириб унинг камчилигини таслимиёт билан тўлдиришини тақозо қилади.

Тафаккурнинг қиймати ҳам унинг идрок билан қўллаб-қувватланишига, яъни мия ва қалб функцияларининг ҳамоҳанг музованатда ишлай олишига боғлиқдир. Фақатгина мияга ва ақлга таянилса, у инсон дунёвий, яъни манфаат(параст) инсони бўлиши мумкин. Бироқ комил сифатларга эга мўъмин бўлиш учун қалб маънавий томондан тарбияланиб ақлга йўлбошчилик қилиши шарт бўлади. Чунки ҳиссиётлар маркази бўлган қалб ақлнинг тафаккурига, тафаккур эса иродага йўл кўрсатади. Бу дегани, иродага хос хатти-ҳаракатларнинг асосий турткиси қалбдир. У жойда жойлашиб томир отган ҳислардир. Шу жиҳатдан қалбни ҳам

илоҳий амрлар рамкасига солиш бошқа аъзолардан аҳамиятлироқдир.

Зеро нафсоний хоҳиш-истаклар заминида ғурур, кибр каби қалбий иллатларнинг ҳукмронлиги остида ва соғлом бир қалбнинг иршодидан маҳрум бўлган ақлнинг тафаккури асл йўлидан чиқади, инсонни шайтон мисоли залолатга ва адашишга етаклайди.

Мавлоно ҳазратлари айтар эдиларки:

“Шайтоннинг ақличалик ишқи ҳам бўлганида эди, у бугунги иблис ҳолига тушмас эди”.

Демак, ақл ёлғиз ўзи бирор қийматга эга эмас. Ақлнинг бошқарувини қўлга олиб, унга энг тўғри йўналишни кўрсата олиш учун қалбдаги ҳисларни маънан комиллаштириш лозим бўлади.

Хуллас, ҳақиқий тафаккур ваҳий билан файзланган ақл ва маънан комиллашган қўнғил топишган нуктада бошланади. Биз эса бу китобда **“тафаккур”** тушунчасини ишлатар эканмиз, унинг илоҳий ҳақиқатлар билан тарбияланган, қалб идроки билан қўллаб-қувватланган мақбул шаклини кўзда тутмоқдамиз.

Тафаккур (التَفَكُّر) сўзи маъноси жиҳатидан “ибрат олган ҳолда бирор нарсага берилиб, чуқур фикрлаш” деганидир.

Тааммул (التأمل) синчковлик билан чуқур фикрлаш деган маънони билдиради. Ибрат олиш ҳамда ҳақиқатга етиш учун коинот ва воқеа-ҳодисаларни энг нозик нуқтасигача диққат билан фикр юритишни ифодалайди.

Тадаббур (التدبُّر) бир ишнинг натижалари ва оқибатларини ўйлашдир.

Биз бугун шу маъноларнинг барини фақатгина “тафаккур қилиш” ёки “фикрлаш, ўйлаш” сўзлари билан ифода этмоқдамиз. Шубҳасизки бу ҳол азиз халқимизни Ислом маърифатидан узоқлаштириш учун тилимизда юз берган даҳшатли бузиш хиёнатининг аччиқ натижасидир. Зеро инсон сўзлар орқали фикрлайди. Тушунчалари ва уларнинг ифода воситалари бўлган сўзлари камайтирилиб бузилган бир тил орқали кенг исломий тафаккурнинг уфқларига чиқиш имконсиз. Шу жиҳатдан Қуръон маърифатидан етиб келган сўзларимизни асраб-авайлаб, улардан фойдаланган ҳолда ҳаёт бахш этиш ва уларнинг ўрнига пайдо қилинмоқчи бўлган тўқима тилга асло эътибор қилмаслик керак бўлади.

Тафаккурнинг аҳамияти

Аллоҳнинг китобида ва Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадиси шарифларида изланиш, тафаккур қилиш ва ибрат олиш

хақида кўплаб амр ва ташвиқотлар бор. Куръони каримда бу хақида шундай марҳамат қилинади:

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَإِنَّ
كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ

“Ахир, улар ўзларича Аллоҳ осмонлар ва Ерни ҳамда улар орасидаги бор нарсани фақат ҳақ (ҳикмат) ва белгиланган муддат билан яратганини тафаккур қилиб кўрмадиларми? Дарҳақиқат, одамларнинг аксарияти (қайта тирилиб) Парвардигорларига (ҳисобот учун) юзма-юз бўлишни инкор қилувчидирлар!”¹⁵

قُلْ إِنَّمَا أَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ صَلَى أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلَى
وَفُرَادَى ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا

“(Эй Муҳаммад! Мушрикларга) айтинг: “Мен сизларга фақат биргина нарсани — Аллоҳ учун жуфт ҳолда ва якка ҳолингизда туришга, сўнгра тафаккур қилингиз, деб насихат қилурман...”¹⁶

Бу ўринда инсонларнинг Аллоҳга жамоат ҳолида ёки якка-якка ҳолда бандалик қилишлари ва

15. Рум сураси, 8-оят.

16. Саба сураси, 46-оят.

яхшилаб фикр юритишлари тавсия қилинмоқда¹⁷. Улар фақатгина мана шу биргина ўғитга амал қилсалар ҳам нажот топишлари ваъда берилмоқда.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам доим тафаккур ҳолида эдилар

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам сукут сақлаш ва тафаккур қилишни жуда яхши кўрардилар. Набий бўлишларига яқин қолган вақтларда хилват ва узлатда бўлишни кўпроқ хоҳлайдиган бўлиб қолган эдилар. Маккаи мукаррамдан узоқроқдаги Ҳиро ғорига бориб, у ерда кўп кунлар қолар эдилар. У зотнинг бу узлатларидаги ибодатлари тафаккур қилиш, боболари Иброҳим алайҳиссаломдек осмонлар ва ернинг малакутидан ибрат олиш ва Каъбани томоша қилиш эди¹⁸. Аллоҳ таоло шу кўринишда Пайғамбаримизни мукаддас вазифага ҳозирлаётган эди.

17. Жамиятнинг ёки аксариятнинг фикри, умуман олганда шахсларнинг фикри таъсирга эга. Ана шу таъсирдан кутулиб ҳақиқатни топишнинг йўли эса ўз аҳлининг (мутахассислар) кўрсатмаларига мурожаат қилиш ва қалби билан ёлғиз қолиб тафаккур оламига кира олишдир. Бу ояти каримага кўра муштарак ақл-заковат юзага чиқарган ҳукмлар ҳар вақт тўғри ёки тўғрига яқин бўлмаслиги мумкин. Шундай экан, ҳар бир шахс ўз хур фикрини айтиши, бу умумий қарорларни рўй-рост танқид қилиб мустақил фикрга етиши лозим.

18. Айний, Умдатул Қорий, Байрут, нашр вақти кўрсатилмаган, I, 61; XXIV, 128.

Ўша кунларда коинот ва унинг Холиқи ҳақида тафаккур қилган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам кейинги даврларда ҳам доим тафаккур ҳолида эдилар.

Ҳинд ибн Абу Ҳола розияллоҳу анҳу шундай дейди:

“Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам доим ўйчан эдилар. У зотда роҳат йўқ эди. Ҳеч ноўрин гапирмасдилар. Сукутлари сўзлашларидан узоқроқ давом этарди. Сўзлай бошлаганларида ҳам, сўзлашни тугатганларида ҳам доим Аллоҳнинг исми-ни зикр қилардилар...”¹⁹

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам умматларини тафаккурга ундаб шундай марҳамат қилганлар:

*“Раббим менга сукутимнинг тафаккур бўли-шини амр қилди”*²⁰.

*“Тафаккурдек ибодат йўқ”*²¹.

“Дунёда меҳмонлар(дек) бўлинг! Масжидлар-ни уй қилиб олинг. Қалбларингизни юмшоқликка ўргатинг. Кўп тафаккур қилинг ва кўп йигланг.

19. Ибн Саъд, I, 422-423.

20. İbrahim Canan, Hadis Ansiklopedisi, XVI, 252/5838 (ҳадис саҳиҳ эмас).

21. Байҳакий, Шуабул иймон, IV, 157; Алий ал-Муттакий, XVI, 121.

(Нафсоний) хоҳиш-истаклар сизларни ўзгартириб қўймасин...”²²

Яна Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Ҳазрати Иброҳимга туширилган ўн саҳифадан шуларни нақл қилганлар:

*“Ақл эгасининг муайян соатлари бўлиши керак: вақтининг бир қисмини Раббисига дуо ва муножотга, бир қисмини Аллоҳ таолонинг санъат ва қудратини тафаккур қилишга, бир қисмини ўтмишида қилганларини ҳисоб-китоб қилишга ва келажакда қиладиганларини режалаштиришга, бир қисмини эса ҳалол касб қилишга ажратиши керак”*²³.

Лукмони Ҳаким ёлғиз ўзлари ўтириб тафаккур қилишни жуда яхши кўрар ва буни тез-тез қилиб турардилар. У кишидан: “Сиз кўпинча ёлғиз ўтирасиз. Инсонлар билан ўтириб суҳбат курсангиз муносиброқ бўлмайдими?” деб сўралганида шундай жавоб бердилар: “Узоқ муддат ёлғиз қолиш тафаккур қилиш учун муносиброқдир. Узоқ муддат тафаккур қилиш эса инсонни жаннат йўлига етакловчи йўлбошчидир”²⁴.

22. Абу Нуайм, Ҳиятул авлиё, I, 358; Кузний, Муснадуш шихф, 731.

23. Абу Нуайм, Ҳиятул авлиё, I, 167; Ибн Асир, ал-Камил фит тарих, I, 124.

24. Имом Ғаззолий, Ихёи улумиддин, Байрут, 1990, Дорул хайр, VI, 45. Тарсусда бир тарихий масжидда Лукмони ҳаким

Абу Дардо розияллоху анху: “Бир соат тафаккур қилиш қирқ кеча нафл ибодат қилишдан устундир”, дер эдилар²⁵.

Тобеин олимлардан Саид ибн Мусайяб ҳазратларидан: “Қайси ибодат фазилатлироқдир?” деб сўралган эди: “Аллоҳнинг махлуқоти ҳақида тафаккур қилиш ва дини борасида тафаккух (нозик фаҳм) соҳиби бўлиш”²⁶, деб жавоб бердилар.

Бишр Ҳофий ҳазратлари ҳам тафаккурнинг аҳамиятини шундай баён қилар эдилар: “Инсонлар Аллоҳ таолонинг улуғворлиги ҳақида ҳаққоний тафаккур қилганларида эди, Унга исён қилмас, гуноҳ ишга қўл ура олмас эдилар”²⁷.

Олдинроқ ҳам айтганимиздек, кишини Аллоҳнинг улуғворлигини идрок қилишга олиб боровчи тафаккур — ақлий фаолиятдир. Ана шу фаолиятни мукаммал натижага етказувчи нарсаси қалбдир. Қалбимиз энг шарафли аъзо экан, табиийки, унинг амали ҳам бошқа аъзоларнинг амалларидан фазилатли бўлади. Зеро қалб назаргоҳи илоҳийдир.

эътикоф ўтириб тафаккур қилган жой ҳозирги кунимизда ҳам хануз мақом сифатида зиёрат қилинмоқда.

25. Дайлабий, II, 70-71, № 2397, 2400.

26. Бурсавий, Рухул баён, (Нур сураси, 44-оят).

27. Ибн Касир, I, 448, (Оли Имрон сураси, 190-оят).

Ваҳий билан тарбияланган ақлнинг тафаккури — қалбни ёритувчи нурларнинг илк сармояси, басират ва ирфонга етказувчи йўлнинг асосий воситасидир. У инсонни маърифат ва ҳикматга йўналтиради, унинг қалбини мусаффо қилиб, руҳий камолотга етаклайди.

Яна бундай тафаккур илмга, зуҳдга, Аллоҳдан бошқасини тарк этишга ва илоҳий муҳаббатга василадир.

Энг фойдали тафаккур илоҳий қудрат, улуғворлик ва ҳукмронликни тафаккур қилишдир. Шу орқали инсон дунё ҳаётини ислоҳ қилишни, охиратга зарар берадиган нарсаларни тарк этишни ва уларнинг йўллари фикрлайди.

Киши Аллоҳнинг неъматларини, эҳсонларини, буйруқ ва қайтариқларини, исмларини ва сифатларини тафаккур қилганида қалбида муҳаббат ва маърифат томир отади — маънавий савия қозона бошлайди. Охиратни, унинг шарафини, абадий бўлишини, дунёнинг бир имтиҳон олами эканини ва фонийлигини ўйлагач, охиратга рағбати ортади ва дунёга унга лойиқ бўлган қадрни бера бошлайди. Дунёвий ҳаёт она қорни билан қабр орасида югуриш мусобақаси эканини идрок қилади. Умр охиратда Аллоҳнинг розилигини қозониш учун асос бўладиган қимматли сармоя эканини англаб, уни янада самарали ва баракали қилиш йўлида-

ги саъй-ҳаракатлари ва интилишини кучайтиради. Вақтини ғанимат билади, уларни хайрли ва солиҳ амаллар билан энг чиройли шаклда фойдаланиш йўлидан боради.

Абулҳасан ал-Харақоний ҳазратлари нақадар гўзал тушунтирганлар:

“Мўъминнинг аъзоларидан (энг камида) биттаси доим Аллоҳ таоло билан банд бўлиши керак. Бир мўъмин Аллоҳ таолони ё қалби билан эслаши, ё тили билан зикр қилиши, ё кўзи билан У кўрмоқчи бўлган нарсани кўриши, ё қўли билан саховат қилиши, ё оёғи билан инсонларни зиёрат қилиши, ё боши (ақли) билан мўъминларга хизмат қилиши, ё қатъий ишонч билан дуо қилиши, ё **ақли билан тафаккур қилиб маърифатга етишга ҳаракат қилиши**, ё ихлосли бир иш қилиши, ёки бўлмаса қиёматнинг шиддатидан инсонларни огоҳлантириши лозим.

Бундай кимсанинг қабрдан бошини кўтарар-кўтармас кафанини судраганча жаннатга боришига мен кафилман!”²⁸

28. Ebu'l-Hasan Harakânî, Seyr ü Sülûk Risâlesi, haz. Sadık Yalsızuçanlar, sf. 107, Sufi Kitap, İstanbul, 2006.

КОИНОТ ҲАҚИДА ТАФАККУР

*Ажабки, инсон ниҳоятда ҳашаматли
ва безатилган саройни кўрса унга
ҳангу манг бўлиб қолади. Уни
ёдидан чиқара олмайди, умр бўйи
унинг гўзаллигини айтиб юради.
Бироқ шу улкан илоҳий санъат
мўъжизаси бўлган коинотни доим
кўриб-кузатиб турса-да, ундаги
нозикликларни ўйламайди ва у
ҳақида гапирмайди, оддий нарсадек
табиий қабул қилади. Ҳолбуки у
ҳайратда қолган ўша фоний сарой
шу улкан коинотнинг энг кичик
жисмларидан бири бўлган дунёнинг
миттигина заррасидир.*

КОИНОТ ҲАҚИДА ТАФАККУР

Бу оламда заррадан куррагача нимаики бўлса бари илоҳий санъат мўъжизасидир. Ҳар томонда инсон идрокига саноксиз ҳикматлар билан тақдим этилган коинот гўё илоҳий қудрат ва ижоднинг беназир нақшларини намоён қилувчи бир кўрғазмадир.

Коинот яратилиши, низоми ва оҳанги билан фикрлайдиган инсонлар учун муҳим ибрат намунасидир. Буни баён этган қўплаб оятлар бор. Аллоҳ таоло шундай дейди:

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا
وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ * وَالْأَرْضِ مَدَدْنَاهَا
وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ
* تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ

“Ахир, улар устларидаги осмонни — Биз уни қандай бино қилиб, (юлдузлар билан) безаб қўйганимизни ва унинг тешик (ёриқ)лари йўқ эканини кўрмадиларми? Ерни эса ёйиқ (кенг) қилдик ва унга тоғларни ўрнатиб қўйдик

хамда унда (ўсимлик, мевалардан) ҳар турли гўзал жуфтларни ундирдик. (Парвардигорга) қайтувчи ҳар бир бандага кўргазма ва эслатма бўлиши учун (шундай қилдик)”²⁹.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ
فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُّخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ
يَهْبِجُ فَتَرَاهُ مُضْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ فِي ذَلِكَ
لَذِكْرَىٰ لِأُولِي الْأَلْبَابِ

“Аллоҳ осмондан сув (ёмғир, қор) ёғдириб, уни ерда булоқлар шаклида оқизиб қўйганини кўрмадингизми? Сўнгра у (сув) нинг воситасида ҳар хил экинларни чиқарур, сўнгра у қуригач, Сиз уни сарғайган ҳолда кўрасиз, сўнгра (Аллоҳ) уни хазонга айлантирур. Албатта, бунда ақл эгалари учун эслатма бордир”³⁰.

Тупроқнинг устида қолган сув инсонларнинг корига ярайди. Ундан егуликда, ичимликда, покла-нишда ва ҳар хил эҳтиёжларни қондиришда фойдаланилади. Шу боисдан вақти-вақти билан ифлосланади. Бироқ Аллоҳ таоло уни маълум низом асосида тозалаб, яна бандаларига тортиқ қилади.

29. Қоф сураси, 6-8-оятлар.

30. Зумар сураси, 21-оят.

Мавлоно ҳазратлари сувнинг бошидан ўтадиган ўзгариш босқичларини тафаккур қилишимизни хоҳлаб шундай дейдилар:

“Тиниқлиги қолмагач, яъни лойқаланиб булгангач, сув ҳам бизга ўхшаб ер юзида ифлослангани учун беҳузур бўлади, нима қиларини билмай қолади... Ич-ичидан фарёд қилади ва Аллоҳга ёлвора бошлайди. Ана шу фарёд ва ёлворишлардан сўнг Аллоҳ уни буглантириб осмонларга кўтарарди. У жойда хилма-хил йўللardan юргизиб топтоза қилади. Кейин эса баъзан ёмғир, баъзан қор, баъзан эса дўл кўринишида ер юзига ёғдиради. Ниҳоят уни тубсиз денгизга етказарди”.

Ҳар мавсум биз гувоҳи бўладиган ана шу табиий ҳодисани нақл қилган Ҳазрати Мавлоно инсонга ишора орқали:

“Сувлар осмонда покланганидек сен ҳам Аллоҳга яқинлашиб қалбингни барча кирлардан покла! Шу зайдда сен ҳам ёмғирдек бўл: барака ва раҳмат соч!” дея танбеҳ берадилар.

Бошқа томондан коинот яратилган вақтидан бери давом этаётган муттасил тартиби ва чексиз ҳикматлари уни ягона ва интиҳосиз қудратнинг асари эканини англатади.

ОСМОНЛАРНИ ТАФАККУР ҚИЛИШ

Аллоҳ таолонинг қудрат ва улуғворлигининг далилларида бири осмонларда, ерда ва юлдузлар-

да намоиш қилинган илоҳий салтанатдир. Осмонлардаги мўъжизакорликларни тафаккур қилмаслик инсон идрокининг бетакрор бир ҳикмат намоишидан маҳрум бўлишига сабаб бўлади.

Ер юзи осмонларга нисбатан денгизда бир томчидек, ҳатто ундан ҳам кичикдир. Қуръонинг деярли барча сурасида осмонларнинг улуғворлигидан сўз юритилган. Осмонлар билан қилинган қанча қасамлар бор. Аллоҳ таоло шундай дейди:

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ

“Қасамёд этаман (ўн иккита) буржларга эга осмон билан...”³¹

فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ * وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لِّو تَعْلَمُونَ
عَظِيمٌ

“Мен юлдузларнинг ботиш жойлари билан қасамёд этурман — бу (қасам) агар билсангиз, албатта, буюк қасамдир”³².

Коинотнинг кенглиги, ундаги жисмларнинг ҳаракатлари, ораларидаги масофалар инсон кучи етмайдиган ва ҳатто ҳаёлига сиғмайдиган даража-

31. Бурж сураси, 1-оят.

32. Воқеа сураси, 75-76-оятлар, Зориёт сураси, 7-оят; Наҳм сураси, 1-оят; Тақвир сураси, 15-оят; Торик сураси, 1-оят; Шамс сураси, 1-2-5-оятлар.

да катта рақамлар билан ифода этилади. Ҳаттоки олимлар:

“Коинот биз ҳаёл қила оладиганимиздан ҳам қўрқинчлироқ, даҳшатлироқ ва анча каттароқдир. Чунки коинотдаги жисмлар фазода даҳшатли тезликда бир-бирларидан узоқлашмоқдадир”, дейишга мажбур бўлганлар³³.

Астроном олимлар коинотнинг радиусини 14 триллион ёруғлик йил дея тахмин қилмоқда. Ёруғлик тезлиги эса қарийб сониясига 300.000 километрдир.

Галактикалар

Осмонда замонавий телескоплар билан кўрса бўладиган бир неча миллиард галактика бор. Галактика — бир неча миллиондан бир неча миллиардгача бўлган юлдузлар ва осмон жисмлари мажмуидир³⁴. Олимлар кузатишлари натижасида коинотда миллиардлаб галактика борлигини аниқлашган. Замонавий технологиялар билан эса коинотда 2 триллион атрофида галактика борлиги тахмин қилинмоқда. Галактикалар турли шакл ва ўлчамда бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзига хос таркиб ва тузилмага эга. Куёш тизими жой олган

33. Юсуф ал-Ҳож, Мавсуатул эъжози илмий, 413-бет.

34. <http://www.biltek.tubitak.gov.tr>, Evren/Evrenin Yapıtaşları/Gökadalar, (Erişim, 06.12.2005).

Сомон йўли галактикаси улардан бор-йўғи биттасидир.

Юзлаб ёки минглаб галактика жам бўлган мажмуа **Галактика тўпи** дейилади. Галактика тўплари ташкил этадиган мажмуалар эса **Галактика супер тўпи** дейилади³⁵.

Биз яшаб турган Сомон йўли галактикаси ва яқинимиздаги қарийб 30 та галактика кичик тўп бўлган **Маҳаллий галактика тўпини** ташкил қилади. Яқин галактика тўпларидан бири бўлган, қарийб 65 миллион ёруғлик йил узоқликдаги Сунбула (Virgo) галактика тўпи эса тахминан 2000 та галактикани ўз ичига олади. Бир супер тўпда эса ўнлаб галактика тўпи мавжуд бўлади ва диаметри эса 100 миллион ёруғлик йилга етади³⁶.

Коинотда кузатиладиган илоҳий қудратни кўрсатувчи ҳодисалардан бири **галактикалар тўқнашуви**дир. Галактикалар тўқнашуви кўп кузатиладиган ҳодисалардандир. Агар иккита галактиканинг траекторияси кесишса ёки бир-бирига етарлича яқинлашган бўлса, масса тортишуви уларни бир-бирига тортади. Галактикалар миллиардлаб юлдузларни ўз ичига олса ҳам юлдузлар

35. <http://www.biltek.tubitak.gov.tr>, Evren/Gökbilim Sözlüğü, (Erişim, 06.12.2005).

36. <http://www.biltek.tubitak.gov.tr>, Evren/Evrenin Yapıtaşları/Gökadalar/Gökada Kümeleri, (Erişim, 06.12.2005).

орасидаги масофа катта бўлгани учун тўқнашув чоғида юлдузлар бир-бирига тегмасдан ўтиб кетади. Бироқ газ ва чангдан ҳосил бўлган юлдузлар орасида модда тўқнашув таъсирида муайян жойларда зичлашади. Бу ҳолат юлдуз пайдо бўлишини тезлаштиради. Шу боисдан тўқнашган галактикаларда юлдуз вужудга келишида портлаш кузатилади. Қарийб 3 миллиард йилдан кейин ана шундай тўқнашув Сомон йўли билан Андромеда галактикалари орасида юз бериши тахмин қилинмоқда³⁷.

Зеро Сомон йўли галактикаси билан қўшниси Андромеда ҳар соатда тахминан 500 минг километр тезлик билан бир-бирларига яқинлашмоқда. Ораларида 2,2 миллион ёруғлик йили масофа бўлган бу икки галактика қарийб уч миллиард йилдан кейин тўқнашади³⁸.

Сомон йўлида 200 миллиард атрофида юлдуз бор. Қуёш ана шу юлдузлардан биттаси холос. Сомон йўли галактикасининг диаметри 100.000 ёруғлик йилига тенг. У сониясига 274 километр тезликда айланади ва 900.000 километр тезлик билан Вега юлдузига қараб ҳаракатланади.

37. <http://www.biltek.tubitak.gov.tr>, Evren/Evrenin Yapıtaşları/Gökadalar/Çarpışan Gökadalar, (Erişim, 15.12.2005); <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/haberler/gokbilim/99-08-4.pdf>

38. <http://www.biltek.tubitak.gov.tr>, Evren/Evrenin Yapıtaşları/Gökadalar/Gökada Kümeleri, (Erişim, 06.12.2005).

Геркулес³⁹ галактика тўпи 10.000 та кичик галактикадан ташкил топади ва дунёмиздан 25.000 ёруғлик йил узоқликдадир.

Қуёш тизими

Сомон йўлидаги Қуёш тизими 12 миллиард километр диаметрдадир. Қуёшнинг ёши 4,5-5 миллиард йил деб ҳисобланмоқда. Қуёш Сомон йўли марказидан 30.000 ёруғлик йил узоқда жойлашган.

Қуёшда ҳар сонияда 564 миллион тонна водород 560 миллион тонна гелий⁴⁰га айланади. Орадаги 4 миллион тонналик газ моддаси эса энергия (ёруғлик) ҳолида ёйилади. Йўқ бўлган массага кўра ҳисобласак Қуёш сонияда 4 миллион тонна, дақиқада эса 240 миллион тонна модда йўқотади. Агар қуёш 3 миллиард йилдан бери шу тезликда энергия чиқараётган бўлса, бу муддат мобайнида у йўқотган масса 400 миллиард карра миллион тонна бўладики, бу қиймат яна ҳам Қуёшнинг ҳозирги жами массасининг бор-йўғи 5000 дан бирига тенг бўлади.

Қуёшнинг ҳарорати 6000 сантиград даражадир. Марказидаги ҳарорат эса қарийб 20 миллион сантиград даражага етади. Қуёшнинг ҳарорати мунтазам ортиб бораркан, диаметри ҳам катта-

39. Шимолий яримшардаги юлдузлар туркуми.

40. Кимёвий элемент, енгил инерт газ.

лашади. Диаметри каттаришда давом этаётган Куёшнинг бир муддат ўтгач портлаб энг яқин сайёралар — Меркурий, Венус, Дунё ва Марсни йўқ қилиши мумкинлиги тахмин қилинмоқда.

Куёшнинг массаси 2×10^{27} , яъни икки карра миллиард карра миллиард карра миллиард тоннадир. Унинг 700.000 километрлик баҳайбат бир радиуси бор. Дунёдан 324.529 баробар каттарокдир⁴¹.

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا
سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا

“Осмонда буржларни бунёд этган ва унда чирок (куёш) ва нурафшон ойни пайдо қилган зот баракотли (буюк)дир”⁴².

Осмонлар мунтазам кенгаймоқда

Аллоҳ таоло мустаҳкам қилиб яратган осмонини доимий суратда кенгайтираётганини баён қилади. Ояти каримада шундай марҳамат қилинади:

41. http://www.physics.metu.edu.tr/~ecevit/bilinen_evren_gercekleri.ppt, (Erişim: 21. 06. 2007); <http://gokyuzu.org> (Erişim: 21.06.2007); <http://www.ozaltin.8k.com/NN/2.htm>. (Erişim: 16.10.2004); Yûsuf el-Hâc, Mevsûatü'l-İ'câzi'l-İlmî, s. 413-417; Ekrem Ahmed İdrîs, el-Felek ve't-Tîb Emâme Azameti'l-Kur'ân, 19-112; Prof. Dr. Osman Çakmak, Bir Çekirdekli Kâinat, s. 66.
42. Фуркон сураси, 61-оят.

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ

“Осмонни Биз “қўллар” билан барпо этдик. Биз уни албатта кенгайтирувчимиз”⁴³.

Олимлар 1929 йилда набилос (nebulous)ларнинг⁴⁴ бизнинг галактикамиздан узоқлашганини кашф қилдилар. Кейинроқ мана шу кашфиётга асосланиб коинотнинг мунтазам кенгаяётгани назариясини ўртага ташладилар⁴⁵. Йигирманчи асрнинг илм-фанда энг муҳим янгиликларидан бирини юзага чиқарган бу даъвога кўра галактикалар узоқликлари билан бир хил нисбатда тобора ортаётган тезликда бир-бирларидан узоқлашмоқдалар⁴⁶.

Олимлар 1950 йилда бу қонунни татбиқ этиб галактикаларнинг узоқлашиш тезлигини ҳисоблаб чиқдилар. Биздан 10 миллион ёруғлик йили узоқдаги бир галактика ҳар сонияда 250 километр тезлик билан биздан узоқлашаркан, 10 миллиард ёруғлик йили узоқдаги бир галакти-

43. Зориёт сураси, 47-оят.

44. Юлдузлардан бошқа фазода кўрилувчи оқ доғлар (туман). Ёруғлик ва газ ҳолатидаги жуда катта массалардир. Оқииш булутларга ўхшагани боис шу ном берилган.

45. Celâl Kırca, Kur’ân-ı Kerîm’de Fen Bilimleri, s. 165; en-Neccâr, es-Semâ, s. 82-93; Faruk Yılmaz, Kâinâtın Yaratılışı, s. 64-67, 255-258.

46. Kocabaş, Kur’ân’da Yaratılış, s. 19.

канинг узоқлашиш тезлиги ҳар сонияда 250.000 километр⁴⁷.

Кенглигидан сўз юритилган коинотнинг тинимсиз каттариши Аллоҳнинг улуғворлигини тўқис идрок этишимиз имконсиз эканини кўрсатади.

Шоир бу илоҳий улуғворлик манзараси қаршисидаги ҳайратини гўзал тарзда ифода этади:

Буюксан, илоҳий, буюксан, буюк!

Буюклик олдинда қолар хўб кичик!

(Али Ҳайдар Бей)

Бу улкан коинотни мунтазам кенгайтираётган Аллоҳ таоло ниҳоят уни бир котибнинг қоғозни буклаб, ўраганидек қайта ўрайди⁴⁸. Яна вақти келганида ерни бошқа ерга, осмонни эса бошқа осмонга айлантиради⁴⁹. Бу эса янги бир оламнинг яратилиши ва янги бир ҳаётнинг бошлашини англатади⁵⁰.

47. Prof. Dr. Osman Çakmak, Bir Çekirdekte Kâinat, s. 28.

48. «У қунда Биз осмонни худди мактуб ёзилган саҳифани ўраган каби ўраб, биринчи марта қандай яратган бўлсак, (ўша яхлит ҳолига) қайтарурмиз. (Бу) Бизнинг зиммамиздаги ваъдадир. Албатта, Биз (шундай) қилувчидирмиз». (Анбиё сураси, 104-оят).

49. «Бу Ер бошқа Ерга ва осмонлар (ўзга осмонларга) алмаштириладиган ҳамда (барча одамлар) ёлғиз ва ғолиб Аллоҳга рўбарў бўладиган Қунда (киёматда интиқом олувчи)дир». (Иброҳим сураси, 48-оят).

50. ан-Нажжор, ас-Самъ, 82, 105-106, 187-194 бетлар; <http://www.biltek.tubitak.gov.tr>, Evren/Evrenin Kaderi/Kapalı Evren.

Етти қават осмон

Аллоҳ таоло ояти карималарда етти қават осмон ҳақида сўз юритади. Юқорида биз келтирган маълумотлар биринчи қават осмонга тегишли бўлса, бошқа қаватларни одам боласининг ақл ва идроки қандай кўтариши мумкинки?!

Аллоҳ таоло шундай марҳамат қилади:

الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا ۚ صَالِي مَا تَرَى فِي
 خَلْقِ الرَّحْمَانِ مِنْ تَفَاوُتٍ ۚ صَالِي فَاَرْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ
 تَرَى مِنْ فُطُورٍ * ثُمَّ اَرْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ
 اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ * وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ
 الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ

«(У) етти осмонни қатма-қат қилиб яратган зотдир. (Эй инсон!) Раҳмоннинг яратишида бирор тафовутни (нуқсонни) кўрмайсан. Бас, кўзингни яна (самога) қайтаргин-чи, (унда) бирор ёриқни кўрармикансан? Сўнгра кўзингни қайта-қайта (самога) қарат, кўзинг сенга хор ва толиққан ҳолда қайтур. Ҳақиқатан, Биз (Ерга) яқин осмонни чироқлар (юлдузлар) билан безадик...»⁵¹

Ҳозироқ бошингни кўтаргину осмонга ибрат билан қара! Бу сон-саноқсиз осмон жисмларининг бир сония ҳам адашмай мукаммал низом ичра айланишини тафаккур қил! Барчаси кўплаб сир ва ҳикматларга эга.

Дунё ўз ўқи атрофида айланмаганида, доимий равишда бир томони қоронғи, бир томони эса ёруғ бўларди. Шунга кўра ишлаш вақтини дам олиш вақтидан ажратиб бўлмас эди.

Дунёнинг ўз ўқи атрофидаги бир марта айланишининг 24 соат қилиб белгиланишида ҳам улкан ҳикматлар бор. Агар ана шу айланиш муддати узунроқ бўлганида дунё худди Меркурийдек бўларди, кечаси билан кундузи орасидаги ҳарорат фарқи 1000 даражага етарди. Узун кундузларда ҳамма жой янаям кўпроқ исиб кетар, узун кечаларда эса совуқ янаям шиддатли бўлар, ҳамма жой музларди.

Мана шу ҳақиқатлар ёғдусида Аллоҳ таоло кечани кундузнинг устига қандай ўрагани, уйқуни дам олиш ва кундузни эса меҳнат қилиб кун кўриш воситасига айлантирганига эътибор бериб, уларнинг ҳеч адашмай бир-бирининг ортидан келишидаги илоҳий қудратни тафаккур қилишимиз керак!

Агар дунё қуёш атрофида айланмаганида, 23 даража 27 дақиқалик майл оғиш билан эгри турмаганида ёз, қиш, баҳор ва куз мавсумлари бўлмас

эди, яъни фасллар алмашмасди. Агар дунёга бундай майл берилмаганида уммонлардан кўтарилган буғлар шимол ва жанубга ёпирилар, қитъалар улкан муз майдонларига айланарди.

Ой ҳам дунёга ҳозирги узоқликда бўлмай, масалан, фақатгина 50.000 мил узоқда бўлганида, ер юзидаги денгиз сувининг кўтарилиши ва қайтиши шунчалар даҳшатли бўлардики, қитъалар барчаси бир кунда икки марта сув остида қоларди. Тоғлар ҳам қисқа фурсатда емирила-емирила йўқ бўлиб кетарди⁵².

Шундай экан, фақатгина ҳажмининг катталигига, юлдузларининг кўплигига қараб осмонга боғланиб қолмагин-у унинг Яратувчисига қара, У буларнинг барчасини қандай яратибди! У баҳайбат юлдузларни кўз билан кўриладиган бир устун ёки оқсисиз⁵³ қандай тутиб турибди?!

Куёш ёки ой бирор муаммо чиқармоқдами? Башар устахонасига ўхшаш устахонага боргани кузатиладими? Ана шунча самовий мавжудотлар ўзларига тайин қилинган орбитада сузиб юраркан, ҳеч қайси бири илоҳий режа ва дастурдан ташқарига чиқиб тўқнашиб кетмоқдами?.. Шулар ҳақида фикр юритишимиз зарур.

52. İlim-Ahlâk-İman, Derleyen: M. Rahmi Balaban, Diyanet Yayınları, Ankara, sf. 187.

53. Девордаги қозик, шифтдаги илгич каби осиб қўядиган нарса.

Тафаккур қилмаслик оғир гуноҳ

Ажабки, инсон ниҳоятда ҳашаматли ва безатилган саройни кўрса унга ҳангу манг бўлиб қолади. Уни ёдидан чиқара олмайди, умр бўйи унинг гўзаллигини айтиб юради. Бироқ шу улкан илоҳий санъат мўъжизаси бўлган коинотни доим кўриб-кузатиб турса-да, ундаги нозикликларни ўйламайди ва у ҳақида гапирмайди, оддий нарсасидек табиий қабул қилади. Ҳолбуки у ҳайратда қолган ўша фоний сарой шу улкан коинотнинг энг кичик жисмларидан бири бўлган дунёнинг миттигина заррасидир.

Аллоҳнинг кудратини тафаккур қилишдан ғофил бўлган инсоннинг мисоли чумолининг шу холига ўхшайди:

Бир чумоли подшоҳнинг деворлари баланд, пойдевори мустаҳкам, энг чиройли нарсалар билан безатилган, хизматчиларга тўла кўшкларидан бирида ин куради. Ташқарига чикиб дўстларини учратганида уларга ўз инидан, егулигидан ва уларни қандай ғамлаб қўйганидан бошқа нарсани сўзламайди. У ўзи турган кўшкнинг ва уни қурган подшоҳнинг қувват, эҳтишом ва салтанатини ўйлашдан анча йироқдир. Чумоли ўша кўшкдан ғафлатда бўлганидек ўша жойда яшайдиганлардан ҳам ғафлатдадир.

Ғофил инсон ҳам Аллоҳнинг мўъжизаларидан, мулкида яшовчи фаришталаридан ва бандаларидан беҳабар бўлади.

Чумолининг ўзи яшаётган кўшкни ва ундаги гўзалликларни билиш имкони йўқ. Бироқ инсон тафаккур ва ҳаёл суриши орқали қанчадан-қанча оламларни кезиши, илоҳий мўъжизаларни идрок қилиши мумкин. Аллоҳ таоло инсонга ато этган санаб адоғига етиб бўлмас даражадаги беҳисоб неъматлари муқобилида ўз ожизлигини англаб, шукр саждаларини қилиши мумкин. Буни фақат “инсон” бўла олгангина қила олади. Ёхуд бошқа бир таъбир билан айтганда фақат буни қила олганларгина инсонлик шараф ва обрўсини ҳис қила олади. Зеро инсон яратилиши эътибори билан тафаккур истиснодига эга ягона мавжудотдир. Тафаккур истиснодидан фойдаланмай-фойдаланмай уни ўтмаслашишга олиб келса, ана шу илоҳий омонатга хиёнат қилган ва инсонликнинг энг кўзга кўринган сифатларидан бири билан видолашган бўлади.

Аллоҳнинг дўстларидан Мавлоно ҳазратлари битмас-туганмас сир ва ҳикматлар намойишгоҳи бўлган шу жаҳонда ҳиссиз қалб билан кезган, мавжудотлардаги илоҳий хабарларни бефаҳм ва ҳўмрайган юз билан томоша қилган ғофилларнинг ҳолини шу ташбеҳ билан баён қиладилар:

“Бир куни (ўз даврининг маданият маркази бўлган) Бағдод шахрига бир ҳўкиз келди ва шахарни бошдан-охир айланди. Бироқ ана шу муҳташам гўзалликлар, лаззатлар ва санъат мўъжизалари орасида фақат ва фақат йўл четидаги қовун ва тарвуз пўчоқларигина унинг эътиборини тортди. Зотан ҳўкиз билан эшакнинг назарига лойиқ бўлган нарса ё йўлга тўкилиб сочилган сомон, ёки йўл четларида ўсган ўт-ўландир!”⁵⁴

Нақл қилинишича, Мусо алайҳиссалом даврларида бир киши ўттиз йил ибодат қилган эди. Бир булут уни қуёшдан ҳимоя қиларди. Бир куни булут келмади, обид қуёшда қолди. Онасидан бунинг сабабини сўраганида: “Ҳар ҳолда бир гуноҳ қилган бўлсанг керак”, деди. У: “Йўқ, гуноҳ қилмадим”, деганида онаси: “Осмонларга, гулларга қарамадингми? Уларни кўрганда Аллоҳ таолонинг улуғворлигини фикр қилишдан ғафлатда қолмадингми?” деди. Йигит: “Ҳа, атрофимдаги мўъжизакор гўзалликларни кўрганим ҳолда тафаккур қилишда камчиликка йўқ қўйдим”, деганида онаси: “Бундан катта гуноҳ бўладими? Дарҳол тавба қил”, деди.

Шунинг учун эс-ҳуши жойида бўлган бир мўъмин тафаккур қилиш бурчини ҳеч қачон эътиборсиз қолдирмаслиги керак.

54. Маснавий, 4-жилд, 2377-2379 байтлар.

Инсон Аллоҳнинг мўъжизаларини қанча кўп тафаккур қилса, Унинг жалол ва азамати ҳақидаги маърифати, яъни Аллоҳ таолога яқинлиги ҳам ўша нисбатда ортаверади.

Ҳазрати Алий розияллоҳу анҳу: “Қуръонни билган кимса юлдуз илмидан (астрономиядан) ҳам баъзи нарсаларни ўрганса, шу орқали иймон ва яқини ортади”, деганлар, сўнг эса шу ояти қаримани ўқиганлар:

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ

“Албатта, тун ва куннинг алмашиб туришида ҳамда осмонлар ва Ерда Аллоҳ яратиб қўйган нарсаларда Аллоҳдан қўрқадиган қавм учун аломатлар бор”⁵⁵.

Аллоҳ таоло яратган ҳар бир мавжудот илоҳий низом ичида маълум бир хизмат ва вазифани бажаради. Одам боласи бу саноксиз яратикларнинг бениҳоя надиралтамзих бугунгача жуда озгинасини англай олган. У кўра олмаган ва англай олмаган ҳикматлар идрок қила олганларидан бениҳоя кўпдир. Зеро товушни қулоқдек қабул қилувчи жиҳозимиз бўлгани учун биламиз, эшитамиз. Рангни билсак кўз орқалидир. Ким билади, бу бениҳоя мавжудотлар

оламида яна қанча илоҳий тажаллилар борки, уларни биладиган жиҳозлар бизда йўқлиги учун улар ҳақида ҳеч қандай маълумотга эга эмасмиз⁵⁶.

Махлуқоту уларнинг хусусиятларини ҳам идрок қила олмаган ва ақли чекланган инсон бутун коинотни яратган Аллоҳ таолони қандай қилиб тўқис идрок қила олади? Унинг улуғворлиги, сифатларининг тажаллисидан бироз идрок қила олган мусулмон олимлар ҳайрат ва даҳшат ичра фақатгина: *“Уни англаш Уни идрок қилиб бўлмас-ликни англашдир”*, дея олганлар.

Марҳум **Нажиб Фозил** бу ҳақида фасоҳат билан тўртлик битган:

Зарраларда ҳурлик, шодлигу қувонч,
Кўзлар кўрган ҳар ён — жумла жаҳон нур.
Бир-бирига уйғун, бир-бирига мос,
Билдим, Сени, ё Рабб — кўринмас машҳур.

56. Уламоларга кўра коинот “араз ва жавҳарлар”дан иборат. Жавҳарлар моддий мавжудотдир. Аразлар эса бирор моддий мавжудот билан идрок қилиш мумкин бўлган нарсалардир. Мисол учун, ранг ёки ҳид аразлардан бўлиб, уларни фақатгина моддий мавжудот орқали идрок қилиш мумкин. Юқорида ҳам айтиб ўтилганидек кўз бўлмаса рангни, бурун бўлмаса ҳидни идрок қилиб бўлмасди. Охиратда бошқа васфлар билан ҳаётни бошлаганимиз учун дунёда биз идрок қила олмайдиган бошқа аразлар моҳиятидаги мавжудотларни ҳам идрок қила олишимизни мулоҳаза қилиш мумкин бўлганидек, бу дунёда ҳам қабул қилувчи жиҳозга эга бўлмаганимиз учун биз била олмаган бошқа аразларнинг бўлиши мумкинлигини қабул қилиш ҳам мумкин.

АТМОСФЕРА

Дунёни ўраб турган ҳаво бўшлиғида ҳам қанча сир ва ҳикматлар бор: унда пайдо бўлувчи булутлар, баъзан енгил, баъзан эса шиддат билан эсувчи шамоллар, кулоқни қоматга келтирувчи гумбурлаган овозлар, даҳшат билан чақиб ерга сингиб кетувчи яшинлар, баъзан обиҳаёт, баъзан эса офат бўлувчи ёмғирлар, қорлар ва ҳоказо... буларнинг бари ниҳоятда мукаммал ўлчов ва ҳисоб-китоб билан амалга ошувчи мўъжизакор ишлардир...

Куръони карим одам боласини ер билан осмон орасидаги ана шу нарсаларни тафаккур қилиб, улардаги илоҳий қудратга ишора қилувчи далилларни кўришга чақиради. Ояти каримада марҳамат қилинади:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ
وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ
النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا
بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ
وَتَضْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ
وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

«Албатта, осмонлар ва Ернинг яратилишида, кеча ва кундузнинг алмашиб туриши-

да, одамлар учун фойдали нарсалар ортилган кемаларнинг денгизда сузишида, Аллоҳ осмондан тушириб, у сабабли «ўлик» ерни тирилтирган сувда, турли жонзотларни унда (ерда) тарқатиб қўйишида, шамолларни (турли томонга) йўналтиришида ва осмон билан Ер орасидаги бўйин сундирилган булутда ақлни ишлатадиган кишилар учун аломатлар (Аллоҳнинг борлиги ва қудратига далиллар) **бор»**⁵⁷.

Дунёмизни шафқат билан кучоклаган атмосфера Аллоҳ таолонинг бандаларига бениҳоя марҳаматини кўрсатувчи мукамал тизимлардан биридир. Атмосфера ўртача 77 фоиз азот, 21 фоиз кислород ва 1 фоиз карбонат ангидрид ва аргон⁵⁸ каби бошқа газларнинг аралашмасидан ташкил топади. Кислород шунчалик осон ёнғин чиқарадики, агар у 23% ёки ундан юқорига қўтарилса, ёнғинлар тезроқ бошланиши ва тарқалиши мумкин. Бироқ бу оламни бор қилган қудрат яна шунингдек набототни (ўсимлик дунёсини) яратган ва уларга карбонат ангидридни ютиб кислородга айлантириш қобилиятини берган ҳолда оламда мукамал мувозанат ва давом этиб кетувчи ҳаёт аталмиш неъматни берган.

57. Бақара сураси, 164-оят.

58. Аргон — гелий, неон, криптон, ксенон ва радон каби газлар каторида инерт газлар турига киради.

Бундан ташқари ер қобиғининг қалинлиги шунчалик нозик ўлчов билан яратилганки, яна бироз қалин бўлганида карбонат ангидрид ва кислородни ютган бўлар ва наботот ўсмас эди⁵⁹.

Вужудимизда ҳар лаҳза амалга ошадиган миллиардлаб биокимёвий ҳодисалар учун ҳам кислородга эҳтиёж бор. Ўпкамизга ҳавони узлуксиз тортиб, кейин худди ўша ҳавони яна қайтариб чиқарамиз. Атмосферадаги кислород нисбатининг нафас олиш учун идеал зичликда бўлиши тасодифнинг бу нозик тадбирга аралаша олмаслигини кўрсатади. Вужудимизни кислородга муҳтож қилиб яратган Раббимиз ўша неъматни бизга мўлкўл ато этган. Ҳамда биз осонгина нафас олаётган ҳавонинг ичига энг муносиб нисбатда қўйган... Шундай экан, олиб-чиқараётган ҳар нафасимизда ҳам кўп ибрат бор ва буюк неъматдир.

Энг илғор технологияда ясалган бир самолётга минганимизда: “Агар юқори баландликда чиққанда босим тушгудек бўлса, автомат тарзда олдимизга тушадиган кислород маскаларини тақинг”, дея эълон қилинади.

Ҳолбуки ҳеч ким: “Ажабо, эртага ҳаводаги кислород миқдори юздан 21 дан 25 фоизга чиқади ми ёхуд 18 фоизга тушадими, ўзимга бир кислород баллони олсаммикан?” деган хавотир-

да эмас. Чунки иймон келтирган ёки келтирмаган барча инсон илоҳий низомга табиий ишонч билан ҳаётини давом эттира олмоқда. Акс ҳолда инсон юзма-юз бўлган ҳар қандай хавф-хатарни пайкайверганида ҳаёт қийинлашиб кетарди.

Бошқа томондан ҳаво атрофимизни ёритувчи бир кўзгу кабидир. Ёруғлик моддага урилмасдан туриб ёруғлик бермайди. Бир кичик парчага урилган ёруғлик мушакдек сочилиб ҳарорат ва ёруғлик ҳолида атрофга ёйилади. Атмосферадан ташқаридаги фазо бўшлиғида молекула ва атом туридаги зарралар бўлмагани учун қуёшдан ёруғлик келишига қарамай у жойлар қороғилиқдир.

Мисол учун, атмосфераси бўлмаган ойда қуёшдан келувчи ёруғликни тарқатиб атрофни ёритадиган бирор газ қавати йўқ. Шу боисдан ойнинг замини ёруғ бўлса-да, бироз юқориси мунтазам ёруғлик ёмғири остида бўлишига қарамай қоронғидир.

Бу мўъжизалар дунёда инсон яшабини мумкин қиладиган шартларга кўра ва муҳим мақсад учун яратилган эканининг ёрқин далиллариidir. Яна ҳаётни мумкин қиладиган бу нозик мувозанатлар Аллоҳ таолонинг бандаларига марҳамати бўлиши билан бирга Унинг мавжудлиги ва бениҳоя кудратининг далиллариidандир. Коинотдаги ҳар мавжудотнинг илоҳий дастур доирасида

ҳаракат қилиши, барча нарсанинг режали, ҳисоб-китобли ва тартиб-низомли экани буни қилган бир режалаштирувчи, низомга солувчи ва ҳисобловчи қудратнинг мавжудлигини қабул қилишни зарурий қилади. Шундай экан, худосизларнинг: “Ҳаёт ва коинот ўз-ўзича, тасодифан пайдо бўлган”, деган иддаоси кулгили сафсатадан бошқа нарсa эмас.

Исмоил Фанний Эртуғрул (1855-1946) бу ҳақиқатни шу мисол билан изоҳлайди:

“...Бир жойда ҳисоб ва интизом кўрилганида ўша жойда ҳисоб-китоб қилувчи ва тартиб ўрнатувчи борлигини ақл қатъий равишда ҳукм қилади...

Фараз қилайлик, сизнинг бир боғингиз бор. Сиз унинг атрофига тартиб билан кўплаб кўчатлар экдингиз. Бир куни у жойга бордингиз ва ана шу кўчатларнинг у ер-бу ерда баъзиларининг йиқилганини кўрдингиз. Бунинг сабабини сўраганингизда боғбон сизга кучли бўрон чиқиб уларни йиқитганини айтди. Сиз бу жавобни қабул қиласиз. Бироқ бошқа куни яна бордингиз, кўчатларнинг тартиб билан, мисол учун, тўрттаси ўз жойида, бироқ фақат бешинчиси йиқилган, яна тўрттаси қолиб бешинчиси йиқилганини кўрдингиз ва бунинг сабабини сўраганингизда боғбон яна сизга ўша жавобни берди. Хўш, сиз энди бу жавобга ишонасизми? Ишонмаслигингиз ва буни

бир кимсанинг ёмон ниятига нисбат беришингиз аниқ. Чунки аввалги воқеани тасодифга деган бўлсангиз-да, бунисини асло ундай қилиб бўлмайди. Зеро бу гал ишнинг ичига ҳисоб-китоб кирган бўлади”⁶⁰.

Коинот эса бениҳоя ҳисоблар ва нозик мувозанат ичида мавжуд бўлишини ақли бор ва фикрлай оладиган ҳеч қайси инсон инкор қила олмайди.

Ана шу илоҳий мувозанатларнинг яна бир нечтасини санаймиз.

Ҳаво босими

Атмосферани ташкил этувчи газлар 1 см² майдонга қарийб 1 килограмм куч билан босим қилади. Яъни инсон вужуди қарийб 15 тонна оғирлик остидадир. Аллоҳ таоло буни ҳам мукамал тарзда мувозанатга солган. Ташқарида ҳаво босими қанча бўлса, ичимиздан ташқарига қараб ҳам худди шунча босим бор. Ҳаво босими паст бўлган тепаликларга чиққан кишиларда кузатиловчи безовталиқ ва бурун қонашининг сабаби ҳам ана шу босимдадир. Атмосферадан ташқарига чиққан астронавтлар ҳам фақатгина ичида ҳаво босими бўлган махсус кийимлари билан фазони кеза оладилар.

60. İman Hakikatleri Etrafinda Suallere Cevaplar, sf, 21-22, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1978.

Иссиқ-совуқ

Ҳавога етарли миқдорда ёйилган карбонат ангидрид ва сув буғи молекулалари баланд ҳароратни сақлаш хусусиятлари билан ақлни лол қолдирадиган мувозанатни таъминлайди. Бу молекулалар кундузлари қуёшдан келган нурларнинг бир қисмини ютиб кундузи ҳароратнинг ҳаддан ортиқ кўтарилишига тўсқинлик қилади. Тун бўлиб қуёш нури кетгач эса ҳаво молекулалари ютган ҳарорат ўсимлик иссиқхоналарида бўлганидек муҳофаза қилинади ва совуқ фазо бўшлиғига қўйиб юборилмайди. Мисол учун, ойда бундай ҳимоя қобиғи бўлмагани учун кундузи иссиқдан қайнаса, кечаси музлатувчи совуқ таъсири остида қолади.

Шамоллар

Атмосфера иссиқлик, босим, нам миқдори ва унда жараён этувчи ҳодисалар жиҳатидан ҳар хил табақаларга бўлинган. Биринчи табақа **Тропосфера** бўлиб, ёмғир, қор, шамол каби ҳодисалар шу жойда юз беради. Ердан 16 километр юқоригача чўзилган бу табақанинг ҳарорати тобора тушиб боради, -56°C гача тушади. Ҳавонинг бу қатламида доимий ва мукамал ишлайдиган даврий тизим шаклланган.

Дунёнинг ўқи эгик бўлгани учун нурлар фақатгина экватор ҳудудига тик келмайди. Шу орқали тропикал ҳудудларга ҳарорат ёйилган бўла-

ди. Бу ҳудудларда ҳаво ва ер юзининг кўпроқ исиши натижасида кўп миқдорда ҳарорат ғамланади. Ана шу ҳароратнинг йиғилиши шамоллар учун керакли қувват ва энергиянинг таъминланиши демакдир.

Денгизлардан буғланган минглаб тонна сув ҳавонинг юмшоқ юзасига минади. Шамол уларни ҳайдаб сувга муҳтож қуруқликларга элтади. Бу цикл натижасида доимий ёғингарчилик бўладиган ва қурғоқ ҳудудлар ўрнига мукаммал режа ва усул доирасида ҳар ҳудуд сувга ва раҳматга қовушади.

Атмосферанинг жуда мукаммал режа билан айлантирилиши натижасида ҳарорат етказиб берилади. Паст ва юқори босим тизимларининг шимол-жануб йўналишидаги ҳаракатлари ва юқори даражадаги кучли шамол оқимларининг ёрдамида бир томондан шимолий кенгликлардаги совуқ ҳаво қуйироқ кенгликларга тушса, жанубдаги иссиқ ҳаво юқори кенглик даражаларига чиқади.

Қуёшнинг ер юзига ҳар хил кучланишларда ҳарорат бериши атмосферадаги ҳаво массаларининг ҳам ҳар хил суратда исишига сабаб бўлади ва исиган ҳаво олган илоҳий амрига биноан дарҳол юқорига кўтарилади. Сўнг унинг ўрнига совуқ ҳаво келади. Шу тарзда ер юзида иссиқ ҳаво бўлган жойда паст босим, совуқ ҳаво бўлган жойда эса баланд босим марказлари дейилган ҳаракатли ҳаво манбалари ташкил топади. Натижада митти ҳаво зарра-

лари шамол кўринишида ҳаракатлана бошлайди. Бу орқали атмосферадаги нам, иссиқлик, зичлик, энергия ва ўсимликларнинг кўпайишини таъминловчи гул чанглари керакли жойларга етказилади.

Ояти каримада шундай дейилади:

وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً
فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ

«Биз шамолларни (булутларга) «ҳомиладор» бўлган ҳолида юбордик, осмондан сув (ёмғир) ёғдириб, сизларни у билан суғордик. Сизлар уни ғамлаб олувчи эмассиз»⁶¹.

Коинотдаги барча мавжудотларга ўхшаб шамоллар ҳам Аллоҳ таолонинг ҳукмдорлигига мутлоқ итоат билан бўйин эгади. Раббимиз хоҳлаганида одам боласига раҳмат василаси бўлмокда, яна У амр қилганида ҳалок этувчи қаҳр тажаллисига айланади.

Од қавмининг шамол билан қандай ҳалок этилганини баён қилган қуйидаги ояти карима бу ҳақиқатнинг энг ёрқин мисолидир:

إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ
مُسْتَمِرٍّ * تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ

“Биз уларнинг устига давомли наҳс (шум) кунда бир даҳшатли бўронли юбордик. (У) одамларни суғурилувчи хурмо (дарахти) таналаридек суғуриб кетар эди”⁶².

Ҳавонинг яна бошқа фойдалари

Ҳаво нозик елкаларида минглаб тонна сувни кўтаради. Ёруғлик ва ҳароратни ёяди. Юзлаб ҳар хил тўлқин даражасидаги товушларни қулоғимизга келтирадики, замонамиздаги уяли телефонлар бунинг энг эътиборга молик мисолидир.

Бошқа томондан ҳаво хил-хил ҳидларни бир-бирига аралаштирмай бурнимизга олиб келади. Атмосфера бўлмаганида ёнгинамизда турган дўстимизга овозимизни эшиттира олмас, олов ёқиб ёруғлана олмас эдик. Бундан ташқари ҳаво ўпкаларимизда ва томирларимизда айланиб, ҳаётий вазифа бажаради. У Аллоҳ таолонинг беҳисоб улуғворлиги ва бениҳоя қудратини ёдга солиб туради.

Илоҳий филтр

Тропосферадан кейин келувчи ва ердан 50 километр баландликкача чўзилувчи табақанинг номи Стратосферадир. Юқори энергия ва хатарли нурларнинг дунёга келишини тўсувчи бу табақада ҳарорат яна кўтарилади. Озон қавати мана шу ерда

62. Қамар сураси, 19-20 оятлар.

жойлашган. Уч атомли кислород молекуласи (ва кислороднинг бир кўриниши) бўлган озон қуёш нурларининг зарарларини филтрлайди.

Қуёшдан келувчи ултрабинафша нурлар ўсимликларнинг каттариш тезлигини камайтиради, инсонларда тери ракига сабаб бўлади, кўзга зарар беради ва баъзи юқумли касалликларга чалиниш хавфини оширади. Мана шу стратосфера табақаси қуёшдан келувчи ултрабинафша нурларни тутиб қайта акс эттиради ва мўъжизакор кимёвий мувозанат реакцияси билан кислородни озонга айлантиради.

Озон аслида ниҳоятда хавфли газ. Бир граммнинг икки юздан бирини нафас олиш ҳам бир инсонни ўлдириши мумкин. Аллоҳ таолонинг раҳмат ва ҳикматиға қарангки, шунчалик заҳарли бир газ табақасини одам боласига таҳдид солувчи ниҳоятда ҳаётий бир зарарнинг олдини олиш ва иқлим мувозанатини ҳимоя қилиш учун гўё илоҳий филтрға айлантириб қўйган.

Сақланиб турувчи том (осмон)

Атмосферанинг 80-чи километригача чўзилган ва ўрта қавати саналган табақа Мезосферадир. Бу табақа метеоритлар ёмғириға қарши қалқон вазифасини бажаради.

Юпитер, Сатурн ва ой тўсикларидан ошиб ўтган метеоритлар дунёнинг тортишиш кучи таъ-

сирида катта тезликда атмосферага киради. Юлдуз учиши ҳам дейиладиган бу ҳодисада метеоритлар ҳаво билан тўқнашгач ёнади ва мезосфера ичида чангга айланади. Дунёнинг атрофида бундай химоя табақаси бўлмаганида ёки айни ҳажмидан ингичкароқ (саёзроқ) бўлганида, миллионлаб метеоритлар ер юзига тушар ва ойда бўлганидек ҳамма ёқни илма-тешик қилар, вайрон қилиб кулга айлантирар эди. Ҳолбуки Аллоҳ таолонинг бениҳоя марҳаматининг асари сифатида бошимизга осмондан ёғаётган ана шу “замбарак ўқлари” ҳали ерга етиб келмай туриб чангга айлантирилади. Кейин эса ана шу чанг заррачаларининг ҳар бири ёмғир томчисига ядро бўлади.

Зеро осмондаги булутларнинг вужудга келиши учун ҳам ер, ҳам фазодан бўлган нозиккина майда парчалар лозим. Яна ана шу майда парчалар юқори атмосферага етиб бориши керак. Мана шу жойга етиб борган намли шамоллар билан ядролар устида зичлашиш бошланади ва булут доначаси вужудга келади. Булут доначаси физика ва математика хос қоидаларга кўра митти ёмғир томчисига айланади ва ана шу митти сув томчиси ерга қараб туша бошлайди.

Атмосферанинг ҳеч қайси хусусияти ҳали кашф қилинмасдан аввал осмонлар ва ернинг эгаси бўлган Аллоҳ таоло шундай деган:

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَفْفًا مَّحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا
مُغْرَضُونَ

«Осмонни сақланиб турувчи том қилиб қўйдик. Улар (мушриклар) эса, уларнинг аломатларидан юз ўгирувчидирлар»⁶³.

Радиотўлқинлар

500-1000 километр юқоригача таъсирли бўлган табақага Мезосфера деб ном берилган. Бу жойда атом ва молекулалар юксиз эмас, ионлашган, яъни электрон бериб ёки олиб зарядланган ҳолда бўлади. Қуёшнинг юқори энергияли нурлари ютилиб атомларнинг ионлашуви натижасида табақада ҳарорат баъзан 2000 °С гача чиқиши мумкин. Ионосфера табақаси атмосферанинг ионлардан иборат ойнасидир. Рация ва радиоузатувчиларнинг ердан фазога кўтарилган электромагнит тўлқинлари ана шу ойнага урилиб бир қисми акс этади ва дунёга қайта юборади. Акс этган тўлқинлар дунёнинг ҳар бурчагига етиб боради ва шу тарзда ҳар томонда радио ва рация эфирларини бемалол кузатиш мумкин бўлади.

Коинот қоронғи ва совуқ бўлган шароитда мавжуд бўлса-да, Аллоҳ дунёни инсонга керак бўладиган ҳарорат ва муҳит билан таъминлаб,

яшаш учун муносиб уй қилиб қўйган. Мўътадил ва хуш иқлим ҳукм сурувчи ер юзида энг кичик шабада ҳам беҳикмат эмас, бирорта ҳам барг ўз-ўзича тушмайди.

Энг кичигидан энг каттасигача яратилган барча нарса алоҳида ибрат лавҳаси, илоҳий санъат мўъжизасидир...

Аллоҳ таоло шундай дейди:

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً قُلِي وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ

“(Эй инсонлар!) Аллоҳ осмонлар ва Ердаги барча нарсаларни сизларга бўйин сундириб қўйганини ва сизларга барча зоҳирий ва ботиний (моддий ва маънавий) неъматларини комил берганини кўрмадингизми?! Одамлар орасида шундай кимсалар ҳам борки, улар ўзлари билмаган, ҳидоят топмаган ва аниқ китоб (хужжат) га эга бўлмаган ҳолларида Аллоҳ хусусида (Пайғамбар билан) мунозара қилурлар”⁶⁴.

64. Лукмон сураси, 20-оят. Шунингдек қаранг: Жосия сураси, 13-оят (Зоҳирий ва ботиний неъматлар нима экани хусусида муфассирлар турли фикр айтганлар. Масалан, Ибн Аббос

Коинот китобининг ҳикмат ва ҳақиқат юкланган сатрларини ҳаққоний ўқиган, англаган ва тафаккур оламига чуқур шўнғиганлар қанчалар бахт⁶⁵.

Булутлар, ёмғир ва қор

Булутларни фикр қил! Ахир, улкан-улкан денгизлар ҳавода сузиб юрибди-ку! Булутларнинг яна бир вазифаси дунёнинг ҳаддан орттиқ исиб кетишининг олдини олишдир. Иссиқлик ортганида сувлар кўпроқ буғланади ва янаям кўпроқ булут ҳосил бўлади. Қуёшдан келган нурлар ана шу булутлар томонидан ойнадек акс эттирилади. Шу орқали ернинг ҳарорати мувозанатда қолади.

Аллоҳ ёмғир ёғдирмоқчи бўлса шамолларни хушхабар берувчи қилиб юборади. Сўнг ўша шамоллар Аллоҳнинг амри билан тоғлардек оғир булутларни кўтариб айтилган ҳудудларга олиб боради. Осмонда булутларни ўзи хоҳлагандек ёйиб, уюм-уюм жам қилган Аллоҳ таоло улардан ёмғир туширади ва ҳар хил мевалар етилтиради. Вафот этган инсонларни ҳам айни шундай

розияллоху анҳумо Аллоҳнинг зоҳирий неъмат — аъзоларнинг бус-бутунлиги, ботиний неъмат — гуноҳ ва айбларингни фош қилмагани, деганлар. Умуман инсонга ато этган моддий, маънавий, кўринувчи ва кўринмайдиган неъматлари шунчалик кўпки, уларни санаб тугатиш амри маҳол).

65. Prof. Dr. Osman Çakmak, Bir Çekirdekte Kâinat, İstanbul 2005, s. 118-131.

кайта тирилтиришини эслатади. Инсонларнинг бу бетакрор ибрат манзарасидан насиба олишларини талаб қилади⁶⁶.

Аллоҳ таоло (оби) раҳматини ўзи хоҳлаган бандаларига ёғдиради. Хусусан курғоқчиликдан қирилаётган ҳудудлардаги инсонлар бу неъмат билан қувончга ғарқ бўладилар. Умидсизликлари умидга айланади⁶⁷. Зеро «У (одамлар) умидсизликка тушганларидан кейин ёмғир ёғдирадиган ва Ўз раҳмат (баракот)ини кенг ёядиган зотдир. У дўст (мўъминларга) ва ҳамд эгасидир»⁶⁸.

Аллоҳ таоло баъзан курғоқчиликни, баъзан эса ёмғир ва дўлни азоб воситасига айлантириб гуноҳкор бандаларини тарбиялайди. Улар билан хоҳлаганини уради, хоҳлаганини эса муҳофаза қилади⁶⁹.

66. Аъроф сураси, 57-оят; Фотир сураси, 9-оят.

67. Аллоҳ шундайзотки, (У) шамолларни юбориб, булутларни қўзғайди, бас, уни осмон бўйлаб хоҳлаганича ёяди ва уни бўлак-бўлак қилгач, уни орасидан ёмғир чиқишини кўрасиз. Бас, қачонки уни (ёмғирни) Ўз бандаларидан хоҳлаган кишисига етказганида, улар бирдан шодланиб кетурлар, гарчи олдин уларга (ёмғир) ёғмай турганда улар ноумид бўлсалар ҳам (Рум сураси, 48-49 оятлар).

68. Шўро сураси, 28-оят.

69. Аллоҳнинг булутларни ҳайдашини, сўнгра уларни бирлаштиришини, сўнгра уларни устма-уст қалаштиришини кўрмадингизми? Сўнгра (булут) орасидан ёмғир чиқаётганини кўрасиз. (Аллоҳ) осмондан — ундаги тоғ (булут) лардан дўл ёғдириб, уни ўзи хоҳлаган кишиларга етказур ва ўзи хоҳлаган кишилардан буриб юборур. Чақмоғининг ёруғлиги кўзларни кетказгудекдир

Яъни осмон билан ернинг муносабатларини Раббимиз ўзи хоҳлаган пайтда инсонларнинг хатти-ҳаракатларига ва қалб оламларига кўра шакллантиради.

Аллоҳ таоло ёмғирни томчилар ҳолида юборади, ҳеч қайсиси бошқасига етиб олмайди ва у билан бирлашмайди. Ҳар томчи ўзи учун чизилган йўлдан келади ва ўша йўлдан чиқмайди. На кечикади, на орқадан келгани шошилади. Барча инсонлар ва жинлар бир томчи сувни яратиш ёки бир қишлоққа тушган ёмғир томчиларини санаш учун бир жойга жамлансалар ҳам бунинг уддасидан чиқолмайдилар. Ўша томчиларнинг сонини фақатгина уларни яратган Аллоҳ билади.

Шу билан бирга латиф сувдан ҳосил бўлган каттиқ музлаган дўлда ва отилган пахтадек ёққан қор доналарида беҳисоб илоҳий мўъжизалар бор.

Ерга тушган ёмғир ва қор сувларини дарахтнинг энг юқоридаги шохларига чиқарган ким? Шундайки, сув баргларнинг ҳар томонига ёйи-

(Нур сураси, 43-оят). Изоҳ: Осмонга кўтарилган буг иссик ҳавога учраб эриб кетмасдан фазонинг совуқ қатламига етиб борса, ҳаво билан аралашиб, булут пайдо бўлади. Совуқ ҳаво сақланиб турмаса, у ёмғир бўлиб ерга ёғилади. Агар совуқ ҳаво кучайиб, майда бугланиш босқичига етиб борса, у қорга айланиб ерга ёғилади. Борди-ю, етиб бормаса, дўлга айланади. Бунинг ҳаммаси Вожибул-вужуднинг иродаси билан кечади (Қози Носируддин Абу Саид Абдуллоҳ ибн Умар ал-Байзовий аш-Шофеий, Анвурот-танзил ва асрорут-таъвил, Байрут, 1993.).

лади, бироқ кўринмайди. Қил томирлар орқали дарахтнинг ҳар зарраси ундан озикланади.

Одатда пастга қараб оқиши керак бўлган сув, ажабо, қандай қилиб юқорига чиқади?!⁷⁰

Агар ёмғир томчилари ернинг тортиш кучи қонунига мос равишда тушганида ҳар бир томчи ерга ўқ тезлигида келиб уриларди. Бу эса жонзотлар ёмғир остида жон беради дегани эди. Ҳолбуки ҳар бир ёмғир томчиси собит тезлик билан ерга тушади: секингина, сассизгина, озор бермай, безарар...

Томчилар бир ўлчовга кўра шаклга кириб майда ёмғир томчиларига айланади. Кейин эса ҳавога берилган кўтариш қуввати ва оқувчанлик ёрдамида ернинг тортиш кучи таъсири мувозанатланади ва томчининг собит тезликда ерга тушиши таъминланади.

Ибрат назари билан қарай оладиганлар учун фақатгина шу ҳақиқатлар ҳам биз яшаб турган жаҳондаги илоҳий низом қанчалар муҳташам экани ҳам Раббимизнинг бениҳоя илм, қудрат ва ҳикматини ифода этишга кифоядир.

ЕРНИ ТАФАККУР ҚИЛИШ

Тақво соҳиблари тафаккурга шўнғийдилар. Очилган гуллар, сайраган қушлар, мевали дарахтлар — барчасининг тилига ошно бўлади-

70. Имом Ғаззолий, Ихёи улумиддин, VI, 67-68.

лар. Улардаги зарофат, нозиклик ва гўзалликни рухоний ҳаётларига акс эттирадилар. Гуллардек нозик руҳли, мевали дарахтлардек икром соҳиби бўладилар. Ана улар Аллоҳ Қуръони каримда мақтаган бахтиёр кишилардир.

Аллоҳ таоло ер юзини энг гўзал шаклда жиҳозлаган, инсонларнинг яшашларига қулай ҳолга келтирган. Унда кенг йўллар ва довонлар қилган, устида юриш учун уни мўътадил ва яроқли ҳолатда яратган.

Ояти каримада марҳамат қилинади:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً
وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا
لَكُمْ صَلُوا لِلَّهِ أَنْتَدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“У сизлар учун Ерни “пойандоз”, осмонни “бино” қилиб қўйди ва осмондан сув тушириб, у сабабли сизларга ризқ сифатида мевалар (мевали дарахтлар)ни ундирди. Бас, билиб туриб, Аллоҳга (ибодатда) бошқа (сохта маъбуда)ларни тенглаштирмангиз!”⁷¹

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا * وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا

“Биз Ерни тўшак қилиб қўймадикми? Тоғларни эса (Ерни тутиб турувчи) қозиклар қилиб қўймадикми?”⁷²

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي
مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِصَلَىٰ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ

“У (Аллоҳ) сизларга Ерни хоксор (бўйсунувчи) қилиб қўйган зотдир. Бас, у (Ер)нинг ҳар томонида (саёҳат, тижорат ёки деҳқончилик қилиб) юраверингиз ва (Аллоҳнинг берган) ризқидан тановул қилингиз! (Қиёмат куни) тирилиб чиқиш Унинг ҳузуригадир”⁷³.

Аллоҳ таоло азиз китобида ер юзидан кўп сўз юритганки, одам боласи ернинг ҳикматлари ҳақида диққат билан фикрласин.

Ернинг усти тириклар, ости эса ўликлар масканидир. Аллоҳ таоло шундай дейди:

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا * أَحْيَاءَ وَأَمْوَاتًا

“Ахир, Биз Ерни (ҳар қандай нарсани ўзига) йиғувчи қилиб қўймадикми — тирикларни ҳам, ўликларни ҳам”⁷⁴.

72. Набаъ сураси, 6-7 оятлар.

73. Мулк сураси, 15-оят.

74. Мурсалот сураси, 25-26 оятлар.

Ер ўлик эканида диққат билан қара! Унинг устига сув туширилганида жонланади, унади ва яшаради. Унда ранго-ранг ўсимликлар етишади. Ичидан ҳар хил жонзотлар чиқади. Сўнг Аллоҳ таоло ерни улкан тоғлар билан қандай мустаҳкамлаганига диққат қарат! Сувларни тоғлар остида қандай ғамлаб қўйди? Булоқлар отилиб, ер юзида дарёларни қандай оқизди? Қуруқ тошдан ва лойқа тупроқдан шаффоф, чучук ва тоза сувни қандай чиқарди? Ўша сув билан барча нарсага қандай ҳаёт бағишлади? У билан дарахт ва ўсимликларнинг турларини, бўғдой, узум, беда, зайтун, хурмо, анор ва санаб адоғига етиб бўлмас даражадаги кўплаб меваларни қандай чиқарди? Ўша меваларнинг барчаси ҳар хил шаклда, турфа рангда, бошқа-бошқа маза, сифат ва ҳидга эга. Барчасида ўзига хос гўзаллик, барида ўзига хос барқурган товланиш... Баъзиси озуқавий жиҳатдан бошқасидан устун... Ҳолбуки бари битта сув билан суғорилади, бир тупроқдан етилади⁷⁵.

Наботот (ўсимликлар)

Бир уруғ ерга тушиб тупроқнинг нами унга таъсир қилганида каттариб ривожланади, ана шу ривожланиш натижасида уст ва ост қисмлари ёрилади. Уст қисмидан тупроқнинг устида қад

ростлайдиган дарахт чикса, ост қисмидан тупрок остига қараб ёйиладиган илдизлар узанади. Бу ҳайратланарли нарса. Чунки ана шу урукқа келадиган таъсирлар ҳам бир хил бўлса-да, бир томонидан ҳавога кўтариладиган, иккинчи томонидан эса тупрокқа кирувчи модда чиқади. Биргина табиатдан бир-бирига зид иккита нарсанинг вужудга келиши албатта ҳайратланарли ишдир. Тушуниб етамизки, бу ҳар ишини ҳикмат билан қиладиган Яратувчининг ирода ва идораси билан бўлмоқда.

Сўнг ана шу уруғдан ўсиб чиққан дарахтнинг бир қисми ёғоч, бир қисми барг бўлади. Бир қисми эса гул бўлиб, сўнг мевага айланади. Бундан ташқари ана шу мевада турли табиатларга эга, инсон вужуди учун фойдали моддалар ҳосил бўлади.

Яна биргина мевада турли хусусиятлар мавжуд. Мисол учун, узум билан уруғи совуқ ва қуруқ бўлса, этли қисми билан шираси иссиқ ва ҳўлдир. Бир хил таъсирларга учрашига қарамай биргина уруғдан турли хусусиятларда озуқаларнинг пайдо бўлиши ниҳоятда кучли ҳикмат соҳибининг тадбиридир.

Бундан ташқари Аллоҳ таоло одам боласининг қанчадан-қанча касалликларига ўсимликлар дунёсини табиий даво, дорихонага айлантирган. Баъзи ўсимликлар даво, озуқа — танага

қувват бағишлайди. Баъзиси тирилтурса, баъзиси эса заҳарли, ўлдиради. Бир ўсимлик истеъмол қилинганда бошқа моддага айланади. Бир ўсимлик қонни тозалайди. Бир ўсимлик танага яхши кайфият ва тетиклик беради, бошқаси эса сокинлаштириб ухлатади...

Табиатда ҳайратланарли жараён бор: ўсимликлар сув ва ҳаводаги карбонат ангидридни қабул қилиб, ундан шакар ва ёғоч ҳосил қилади. Шу билан бирга ҳавога кислород ажратиб чиқаради, бу эса барча тирик мавжудотлар нафас олиши учун жуда муҳим. Шундай қилиб, ўсимликлар нафақат ўзини, балки бошқа махлуқотларни ҳам ҳаёт учун зарур моддалар билан таъминлайди.

Хуллас, ердан битган ҳеч қайси барг ва ҳеч қайси сомонпоя йўқки, ундан башарият учун кўплаб фойдалар бўлмаса. Одам боласининг тоқати эса буларнинг моҳиятини англашга етмайди.

Оддий ўт бўлиб кўринган турли ўсимликлар тупроқдан турли ранг, ҳид, маза ва шаклда чиқади, ҳеч қайси кимёгар бундай қилишга қодир эмас, бу эса улкан мўъжизадир!

Ўсимликларнинг униб-ўсишидаги низом ҳам ўзгача улуғворлик тажаллисидир. Масалан, бир чинор дарахти ҳар йили миллионлаб уруғ чиқаради. Уларнинг атрофга тарқалиши учун гўё

момикдан парашютлари бўлади. Шамол билан ана шу уруғлар узоқ жойларгача учиб боради. Агар биргина чинор дарахти атрофга ёйган уруғлардан ҳар бири янги бир чинор бўлганида кўп ўтмай дунёнинг ҳамма жойини чинор босиб кетарди. Яъни улкан дунё биргина дарахтга тор бўлиб қоларди. Бу мисолни бошқа жонзотлар учун ҳам айтиш мумкин.

Анча йиллар аввал Австралияда бир какитос жинсли ўсимликдан шох девор қилмоқчи бўлишди. Австралияда какитос кушандаси бўлган бирор ҳашарот бўлмагани учун ўсимлик катта тезликда ёйила бошлади. Австарлияликларни хавотирга солган бу ўзгариш натижасида какитослар энигаю бўйига Англиягачалик бир майдонни эгаллади. Ўўли қулай бўлган шаҳар ва яқин атрофдаги халқни ўз жойларини ташлаб кетишга мажбурлади, далаларни вайрон қилди.

Бунга бир чора топиш учун барча ҳашаротшунос олимлар дунёни остин-устин қилдилар, ниҳоят фақат какитос устида яшайдиган ва бошқа нарса емайдиган бир ҳашаротни топдилар, у тез кўпайиб-каттарадиган, Австралияда ҳеч душмани бўлмаган ҳашарот эди. Кўп ўтмай ҳашарот какитослар устидан ғалаб қозонди. Энди какитос ниҳоятда чекланган майдонда ва табиий офат бўлишдан йироқ бўлди. Шунча ҳашаротдан

фақат каkitосни назорат қилишга етадиган микдорда қолган, холос⁷⁶.

Бу мисол коинотда ҳайратланарли даражада мукамал ва сирли экологик мувозанат мавжудлигини кўрсатади. Демак, ақл ва мантиқ баъзи ўсимлик ёки ҳайвонларнинг ҳаддан ташқари кўпайиб, дунёни эгаллаб олишининг олдини оладиган бир қудрат мавжудлигини инкор эта олмайди.

Ҳайратланарли ҳолат шундаки, бир хил тупроқдан бир-биридан фарқли миллионлаб ўсимликлар ва мевалар ўсади. Раззоқ бўлган Парвардигоримиз ҳар турдаги махлуқотга ўз эҳтиёжига мос алоҳида неъматлар улашади.

Масалан, бир қўй ея оладиган нарсаларнинг жуда кўпчилигини инсон ея олмайди, инсон ея оладиганларнинг жуда кўпчилигини эса қўй ея олмайди. Яъни ризқ неъматлари ҳам жуда назик мувозанат билан махлуқот орасида тақсимланмоқда. Ризқнинг таъминот ва тақсимотидаги илоҳий қудратни намоён қилган ушбу ояти қарима қанчалар фикрга чўмдиради:

وَكَايْنِ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا
وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

«Ўз ризқини кўтара (топа) олмайдиган қанчалаб жонзотлар бор. Аллоҳ уларга ҳам, сизларга ҳам (ўз хазинасидан турли йўллар билан) ризқ берур. У эшитувчи ва билувчидир»⁷⁷.

Ҳақиқатан махлуқотнинг бир-бирининг ризқига сабабчи бўлиши, касал кушнинг оғзига соғ куш егулик келтириши қанчалар улуғ илоҳий раҳмат тажаллисидир...

Дунё яралгандан буён ҳеч бир жонзот ризқдан маҳрум бўлмаган, илоҳий дастурхонлар доимо ёзил-ган ва бу жараён ҳозирги кунгача давом этмоқда. Агар диққат билан ўйлаб кўрилса, Ернинг тўртдан уч қисми сув билан қопланган, қолган қисми эса кўпинча ўсимлик етиштиришга яроқсиз қояликлар ва чўллардан ташкил топган. Фақат жуда оз қисми тупроқдир. Аммо Аллоҳ таоло шундай буюк қудратга эгадирки, шу озгина тупроқни турли хил ўзгаришлар орқали барча тирик мавжудотларни озиқлантирадиган манбага айлантирган.

Бепоеъ денгизлар

Ер юзининг асосий қисми сувлар билан қоплангани сабабли қутбларнинг муздек совуғи ҳам, тропикал ҳудудларнинг қайноқ иссиғи ҳам бутун дунёга таъсир ўтказа олмайди. Кундузи куёш нурларидан кизиб кетган куруқлик ўзида

77. Анкабут сураси, 60-оят.

йиғилган иссиқликни радиатор каби атрофга тарқатади. Денгизлар эса қуёшдан миллионлаб калория иссиқлик олса ҳам фақат бир неча даража исийди, бироқ исиши билан осонликча совумайди. Бу уларга иқлимни тартибга солиш, ҳаддан ташқари исиш ёки совушнинг олдини олишда термостат вазифасини бажариш имконини беради. Шунингдек, буғланиш орқали қуруқликларга сув етказиб беради.

Агар денгизлар оз бўлганида, буғланиш камаяр ва қурғоқчиликка олиб келиб, ер юзи чўлу биёбонга айланиши мумкин эди. Шу билан бирга денгизлардаги жонзотлар ва гавҳарлар ҳам ер юзидаги бойликлардан қолишмайди. Масалан, денгизлар инсон учун муҳим бўлган инжу, маржон, бошқа зийнат ашёлари ҳамда янги озуқалар манбаи ҳисобланади.

Сув

Ер юзидаги барча жонзотларнинг ҳаёти, ҳеч шубҳасиз, сувга боғлиқ. Агар инсон сув ичишга мухтож бўлиб уни топа олмаса, ер юзининг барча хазиначлари ўзиники бўлса-ю, сувга эга бўлиш учун ҳеч тараддудсиз баридан воз кечади. Сўнг инсон ичган сувини ташқарига чиқара олмаса, ундан қутулиш учун яна барча дунё бойлигини сарфлаш керак бўлса ҳам ўйлаб ўтирмай сарфлайди. Одам боласига ҳайратланиш лозим! У қандай

қилиб динор, дирҳам ва гавҳарларни бебаҳо деб ҳисоблайди-ю, Аллоҳ таолонинг бир ҳўплам суви улуғ неъмат эканини идрок қилишдан ғафлатда қолади⁷⁸.

Инсон ҳаққоний тафаккур билан дунёдаги барча жонзотларнинг тирик қолиши учун қандай буюк илм ва қудрат ёрдам ва ҳимоя бериб туришини англаб етади. У ҳаёт учун зарур шароитларни якка ўзи ярата олмаслигини тушуниб, гўё илоҳий мўъжизалар оламида яшаётганини ҳис қилади. Бу ҳақиқатни англаб етган ҳеч бир ақл, мантиқ, онг ёки виждон оламларнинг Холиқи ва Нозими бўлган Аллоҳ таолога нонқўрлик қилиб исёнга юз тутмайди.

ҲАЙВОНЛАРДАГИ ҲИКМАТЛАР

Осмонларда учадиган қушларга, хонаки ва ёввойи ҳайвонларга, кўз билан кўриш қийин бўлган митти ҳашаротларга диққат билан қараш лозим. Зеро уларда шундай ажойиботлар борки, уларни яратган Аллоҳ таолонинг улуғворлик, қудрат ва ҳикматига ҳайратда қолмаслик имконсиз!

Аллоҳ таоло кўз билан базўр кўриладиган митти ҳайвонларнинг ичига ўша ҳайратомуз аъзо-

78. Имом Ғаззолий, Ихёи улумиддин, VI, 65-66.

ларни қандай жойлаштирган?! Улар ҳеч қандай хатосиз ўз вазифасини қандай бажармокда?! Улардаги хусусиятларни тўлиқ кашф қила олиш ҳам инсон идрокидан юқори бўлган ҳолат ҳисобланади.

Одам боласи атрофидаги ҳайвонларга, уларнинг шакл ва суратларига диққат билан қараса, сўнг қайтиб улардан олинган тери, юнг, гўшт ва сут каби фойдаларни ибрат назари билан томоша қилса, Аллоҳ таолонинг бениҳоя фазл ва марҳаматини кўради. Буюк Раббимиз совуқдан ҳимоялаш учун уларга махсус тери берган, оёқларини муҳофаза қилиш учун қалин тирноқлар ато этган — барча эътиёжларини энг чиройли шаклда қондирган.

Масалан, умри атиги бир-икки ҳафта бўлишига қарамай капалаклар мўъжизавий рангу туслари билан гўзалликни намоён этади. Улар гўё ўз лисони ҳоллари орқали бизга нима биландир гапирмокдек туюлади. Бу — ақлга, кўзга ва айниқса нозик қалбларга тақдим этилган беқиёс илохий мўъжизалардан фақат биттасидир.

Қуръони каримда туяга қараб қандай яратилгани ҳақида тафаккур қилишимиз талаб қилинади:

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ * وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ * وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ

* وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ * فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ

“Ахир, улар туяларга қараб, қандай яратилганига, осмонларнинг қандай кўтариб қўйилганига, тоғларнинг қандай тикланганига ва Ернинг қандай ёйиб — текислаб қўйилганига боқмайдиларми?! Бас, (эй Муҳаммад! Умма-тингизга) эслатинг! Зотан, Сиз (ҳозирча) фақат эслатувчидирсиз”⁷⁹.

Демак, ҳайвонларнинг ва бошқа махлуқотнинг тузилиши тадқиқ этилганида яна қанча улуғвор мўъжизаларга дуч келиш мумкин.

Аллоҳ таоло барча жонзотларга шундай хусусиятларни ато этганки, улар ўхшаш озуқалар билан озиқлансалар ҳам турли хил маҳсулотлар чиқарадилар. Улар бир-бирларини тўлдириб, ҳаётни мукамал ва барқарор қилишга хизмат қилади. Масалан, тут баргини сигир ёки қўй истеъмол қилса, ундан гўшт, сут ва юнг пайдо бўлади. Миттигина ипак қурти эса худди шу баргдан нафис ипак ишлаб чиқаради. Кийик эса ўша баргни еб, мушк ҳиди беради.

Ари гул чангларидан асал ишлаб чиқаради — бу инсон ақл-заковати етмайдиган мўъжизадир.

79. Гошия сураси, 17-21 оятлар.

Оддий ўт бўлган гуллар тупрокдан ранг, ҳид ва ҳаёт кучига эга барглар чиқариши ҳеч бир кимёгар ярата олмайдиган улкан мўъжизалардандир.

Ҳайвонлар илоҳий дастур орқали ўтни гўшт ва сутга айлантира олади, аммо мавжудотларнинг энг такомиллашгани бўлган инсон илғор технологияларга эга кимё лабораторияларида ҳам тонналаб ўтдан бир грамм гўшт ёки сут ишлаб чиқаришга ҳамон қодир эмас.

Буюк Раббимиз шундай дейди:

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً ۖ صَلَّى نُسْقِكُمْ مِمَّا
فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبْنَا خَالِصًا سَائِغًا
لِّلشَّارِبِينَ

«Дарвоқе, сизлар учун чорва ҳайвонларида ҳам ибрат бордир: сизларни уларнинг қоринларидаги нажосат ва қон ораларидан чиқувчи, (лекин) ичувчилар учун иштаҳали тоза сутдан ичируرمىз»⁸⁰.

Асалари

Аллоҳ таоло шундай дейди:

وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ
 بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ * ثُمَّ كُلِي مِن
 كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلًّا لَّجَ يَخْرُجُ مِن
 بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلَفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ قُلِي
 إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

«(Эй Муҳаммад!) Раббингиз асалариларга вахий (буйрук) қилди: “Тоғларга, дарахтларга ва (одамлар) барпо қиладиган нарсаларга ин қурингиз. Сўнг турли мевалардан еб, Парвардигорингиз (сиз учун) қулай қилиб қўйган йўллардан юрингиз!” Уларнинг қоринларидан одамлар учун шифо бўлган турли рангдаги шарбат (асал) чиқур. Албатта, бунда фикр юри-тадиган қавм учун аломат бордир”⁸¹.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам эса шундай марҳамат қилганлар:

مَثَلُ الْمُؤْمِنِ مَثَلُ النَّحْلَةِ، لَا تَأْكُلُ إِلَّا طَيِّبًا، وَلَا
 تَضَعُ إِلَّا طَيِّبًا، وَفِي رِوَايَةٍ: وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ

81. Наҳл сураси, 68-69 оятлар.

بِيَدِهِ، إِنَّ مَثَلَ الْمُؤْمِنِ لَكَمَثَلِ النَّحْلَةِ، أَكَلَتْ طَيْبًا،
وَوَضَعَتْ طَيْبًا، وَوَقَعَتْ فَلَمْ تَكْسِرْ وَلَمْ تُفْسِدْ

“Мўмин киши асаларига ўхшайди: у фақат пок озуқа ейди ва фақат пок нарсани ҳосил қилади”. Бошқа ривоятда шундай дейилади: “Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи васаллам)нинг жони қўлида бўлган Зотга қасамки, мўмин асаларидек бўлади: у пок озуқа ейди, пок нарсани ҳосил қилади ва қўнган жойида ҳеч нарсани синдирмайди ва бузмайди”⁸².

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шу ўринда мўъминнинг васфларини зикр қиларканлар, аини пайтда арида мавжуд бўлган гўзаллик ва ҳикматларга ҳам ишора қилмоқдалар.

Муфассир Ҳусайн Кошифий шундай дейди:

“Тафаккур қилган инсонлар ҳамма насага қодир ва ҳамма нарсани билувчи Аллоҳ таоло заиф асаларини қанчадан-қанча ҳикматлар билан яратганини билади.

Ари бўйин эгади ва истиқомат (тўғри йўл)дан ажралмайди.

Ўзига омонат қилинган аччиқ ва тотли мева-ларни еб, тотли асал беради.

82. Аҳмад ибн Ҳанбал, ал-Муснад, II, 199 (6872, исноди саҳиҳ); Ибн Ҳиббон, ас-Саҳиҳ, 247.

У шунчалик вараъ⁸³ ва тақво соҳибидирки, покиза ва соф нарсадан бошқасини емайди.

Шунчалик итоаткордирки, Аллоҳнинг амридан асло чикмайди.

Шундай макон тутганки, қанчалаб фарсах узоқликдаги жойларга борадию ўз ватанига қайтади.

Шунчалик тозадирки, нажосатлар устига қўнмайди ва уларни емайди.

Шундай санъат соҳибидирки, оламдаги барча меъмор ва муҳандислар жам бўлсалар ҳам у қилган ишни қила олмайдилар.

Мана шундай тахлит улар тайёрлаган асалда зохирдаги касалликларга шифо бўлганидек, ҳолларини тафаккур қилишда ҳам ботиний касаллик бўлган жаҳолатга шифо бордир”.

Табиий инстинкт мўъжизаси

Исмоил Фанний Эртуғрул ҳайвонот табиий инстинкт (туғма ҳис-туйғу, сезги) деб номланган илоҳий дастур билан тириклигини давом эттиришини шундай баён қилади:

“...Ҳайвонлар ҳаётларини муҳофаза қилиш ва наслини давом эттириш учун зарур нарсалар-

83. Ҳаромдан, шубҳали нарсалардан парҳезкор.

ни ҳеч ким ўргатмаса ҳам фитрати билан билиб амалга оширади. Қушлар чиройли инлар қуради, кўчманчи қушлар эса сафарга чиқиш учун белгиланган вақтда йиғилади.

Баъзи ҳашаротлар ўлишидан олдин тухумдан чиқадиған болалари учун озуқа тайёрлайди. Улар бошқа ҳашаротларни ўлдирмай, фақатгина муайян безларини жароҳатлаб, ҳаракатлана олмайдиған ҳолга келтиради ва ёнларига кўяди. Қизиги шундаки, бу ҳашаротлар катта бўлгандан кейин уларнинг озуқаси буткул бошқа нарсага айланади.

Арилар эса куртчаларининг озуқасини ўзгартириш орқали уларни эркак ёки урғоғи қилиб шакллантириш қобилиятига эга. Агар уя бирор сабабга кўра бошқарувчидан маҳрум бўлиб қолса, улар шу йўл билан янги киролича тайёрлай оладилар”⁸⁴.

“Қанчалар ибратли ҳолатки, бир ари чигирткани қулатиб, тупроқда чуқур кавлайди ва уни шундай жойидан чақадики, ҳашарот ўлмайди, бироқ хушини йўқотади. Буни гўё консерваланган гўшт деб аташ мумкин. Сўнг ари шу озуқани муносиб жой ва вақтда тухум қўйиш даври учун тайёрлайди. Болалар тухумдан чиққанларида уларни тайёр ҳолда озуқа кутиб туради. Она ари узоқларга учиб кетиб, болаларини ҳеч қачон кўрмасдан ўлади.

Бундай ҳайратланарли ҳаракат ва услубларни “кейинчалик ўрганиш” ёки “мослашиш” тушунчаси билан изоҳлаб бўлмайди — бу Аллоҳ томонидан ато этилган фитратдир”⁸⁵.

Лосось балиғи⁸⁶ боласи кўп йиллар денгизда қолгач, ўз асл ватани бўлган дарёга қайтади. Бўлиб ҳам роса ўзи дунёга келган анҳорнинг катта дарёга қуйиладиган қирғоққа...

Бу балиқни аниқ ва беҳато асл манзилига йўлланган туйғуни ким берган? Агар уни худди дарёга қуйилувчи бошқа анҳорга қўйиб юборсак, у дарҳол нотўғри йўлда эканини англаб, орқага қайтиб, ўзининг ҳақиқий анҳорига йўл олади. Сўнг анҳорнинг оқимиға қарши сузиб, дунёга келган дарёсига қараб ҳаракат қилади. Яъни балиқ муҳитдаги кичик ўзгаришларни ҳам аниқ ҳис қила олади ва ҳеч қандай адашишсиз асл манзилига қайтишга ҳаракат қилади.

Илонбалиқнинг сирини ечиш эса янаям қийинроқ. Инсонни ҳайратдан ҳайратга ундовчи бу махлуқлар тухум қўядиган пайтларида дунёнинг ҳар томонидаги кўл ва дарёлардан келиб Бермуда ороллари⁸⁷ яқинларидаги тубликларда

85. İlim-Ahlâk-İman, Derleyen: M. Rahmi Balaban, sf. 189.

86. Гўшти қизил балиқ

87. Бермуда ороллари — Атлантика уммонида, АҚШнинг шарқи ва Карибнинг шимолий кенгликларида жойлашган ороллар.

болалайдилар ва ўладилар. Европадагилари ҳам минглаб миллик океанни ошиб ўтиб айна жойга келадилар... Масофаларнинг беқиёс кенглиги ва сувлар оламининг чексизлигига қарамай, бу митти болачалар ҳеч ким ўргатмаган ҳолда табиий йўлга тушадилар. Ниҳоят улар ота-оналари келган соҳилга етиб борадилар. Аммо бу билан чекланмай улар ўзларининг ҳақиқий ватани бўлган дарё, кўл ёки ҳавзага қайтиш учун узоқ сафарни давом эттирадилар.

Ҳозиргача Европада ҳеч қайси америкалик илонбаликка, Америка сувларида эса ҳеч қайси европалик илонбаликка дуч келинмаган. Ҳатто Аллоҳ таоло йўллари узоқ бўлгани сабабли европалик илонбаликларнинг умрини яна бир йилга кўпроқ қилиб қўйган.

Бунчалик кучли истиқомат (тўғри йўл топиш) ҳиссининг манбаи нима?⁸⁸

Ҳайвонларда кўрилувчи бу мўъжизавий ҳолатлар уларнинг тасодиф сабабли пайдо бўлмаганлари ва пала-партиш иш тутмасликларини, билъақс буларнинг барчаси уларни яратган қудрат (Аллоҳ) томонидан чизиб берилган режа ва дастур доирасида амалга ошишининг очиқ-ойдин намунаси.

Ҳайвонотнинг юксак тартиб ва шуур билан йўналтирилаётгани Раббимизнинг борлиги, қудрати ва илоҳий ҳукмронлигининг очиқ далилларидан биридир. Аллоҳ таоло бу далилларни инсонларга намойиш этиб, ким ҳақиқатни англаб таслим бўлишини, ким эса кўз олдидаги мўъжизаларга қарамай ҳақ ва ҳақиқатдан юз буришини очиб беради. Дарҳақиқат ояти каримада шундай дейилади:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ فَمَا
فَوْقَهَا ج فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ
رَبِّهِمْصلى وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ
بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا
يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ

«Аллоҳ чивин, балки ундан ҳам “юқори” нарсалар ҳақида зарбул-масал айтишдан уялмайди⁸⁹. Иймонли кишилар-ку, у (масал)ни ҳақиқатан уларнинг Рабби томонидан (юборилган) ҳақ нарса деб биладилар. Кофирлар эса: “Бу масал билан Аллоҳ нима демоқчи ўзи?”

89. Бу оят икки хил талқин қилинади. Биринчидан, Аллоҳ чивин ва ундан катта нарсалар мисолида зарбул-масал айтишдан уялмайди. Иккинчидан, чивин ва ундан ҳам кичик нарса мисолида зарбул-масал айтишдан уялмайди.

дейдилар. У (масал) билан кўпларни адаштиради⁹⁰. Ва у билан кўпларни (тўғри йўлга) хидоят қилади. Лекин (Аллоҳ) у билан фақат (аслида бетавфик) фосиқ кимсаларни адаштиради»⁹¹.

Жуфт яратилиш

Вахдониятни ёлғиз Ўзига хос қилган Аллоҳ таоло барча махлуқотни жуфт қилиб яратган. Дарҳақиқат ояти карималарда шундай дейилади:

وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

«Сизлар эслатма олишларингиз учун Биз ҳар бир нарсани жуфт-жуфт қилиб яратдик»⁹².

خَلَقَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا صَلَىٰ وَالْقَىٰ فِي
الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ
دَابَّةٍ جَ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ
زَوْجٍ كَرِيمٍ

90. “Аллоҳнинг адаштириши” деганда Унинг адашиб, залолат йўлларида юрган одамни ўз ҳолига ташлаб қўйиши, фазлу карами билан уни хидоят сари йўллаб қўймаслигидир, деб тушуниш керак.

91. Бақара сураси, 26-оят.

92. Зориёт сураси, 49-оят.

«Кўряпсизки, осмонларни устунлар-сиз яратиб, сизларни тебратмаслиги учун Ерда тоғларни барпо қилди ва унда турли жондор(лар)ни тарқатиб қўйди. Яна Биз осмондан сув (ёмғир) ёғдириб, (ерда) турли саховатли (ўсимликларни) ундириб қўйдик»⁹³.

Тажриба ва мушоҳада асосида яқинда аниқланган жуфт яратилиш қонунияти бизга ўн тўрт аср аввал Қуръон оятлари орқали билдирилган ва инсониятга илм армуғони сифатида тақдим этилган.

Башариятнинг идрок ва завқидан юқори даражада, гўё келинчакнинг уйидек нозиклик ва эҳтиёткорлик билан жиҳозланган коинот зарралардан тортиб то доналар, хужайралар, ўсимликлар, хайвонлар, инсонлар ва моддагача — атрофимиздаги барча нарсалар, ҳатто атом ичидаги электрон ва протондек мураккаб унсурларгача ажойиб жуфтлик қонуниятига бўйсундирилган. Бу эса бизга қандай муҳташам тафаккур уфқини очиши мумкинлигини кўрсатади.

АЛЛОҲНИНГ НЕЪМАТЛАРИНИ ТАФАККУР ҚИЛИШ

Аллоҳнинг таолонинг бизга бўлган энг улуғ туҳфаси, шунча махлуқот ичида **инсон** қилиб яратиб, мусулмон муҳитида дунёга келишимиздир.

93. Лукмон сураси, 10-оят.

Бундан ҳам улуғроғи эса Қуръони карим китоби-миз экани ва Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга уммат бўлишимиздир.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам биз учун Қуръоннинг амалий ва мукаммал ўрнагидирлар. У зот Китоб ва ҳикматни ўргатиб, ички дунёмизни бойитадилар. Агар биз ушбу неъматларнинг ҳақиқий қадрини тушуниб етсак, шукр саждасидан бош кўтармаслигимиз лозим бўлади.

Аллоҳ таолонинг эҳсонлари фақатгина шу билан чекланиб қолмайди. Унинг беқиёс неъматлари ҳар лаҳза бизнинг устимизга гоё ёмғирдек ёғилмоқда. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай деганлар:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: أَنْفَقَ أَنْفَقَ عَلَيْكَ. وَقَالَ: يَدُ اللَّهِ مَلَأَى لَا تَغِيضُهَا نَفَقَةً، سَحَاءَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ". وَقَالَ: "أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْفَقَ مُنْذُ خَلَقَ السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ؟ فَإِنَّهُ لَمْ يَغْضُ مَا فِي يَدِهِ، وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ، وَيَبِيدُ الْمِيزَانَ يَخْفِضُ وَيَرْفَعُ".

Абу Хурайра розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам: “Аллоҳ азза ва жалла: “(Эй Одам боласи!) Инфоқ қилгин(ки), мен ҳам сенга инфоқ қилайин”, деди”. (Сўнг яна:) “Аллоҳнинг “қўли” тўла бўлиб, уни ҳеч қандай нафақа қилиш камайтирмайди. У туну кун мўл-қўл (ризқ) беради. У еру осмонни яратганидан бери (қанча) ризқ берганини кўрмайсизларми? Бу унинг мулкидан ҳеч нарсани камайтирмаган. Арши сув устидадир. (Ризқ) тарозуси “қўли”да бўлиб, кўтариб-тушириб туради (яъни хоҳлаганига кўп, хоҳлаганига кам ризқ беради)”, дедилар»⁹⁴.

Неъматнинг ҳаққи у ҳақида тафаккур қилиш, уни яратганнинг мавжудлигига, қудратига ва эҳсонига далил чиқариш, Унинг қудрат ва эҳсонини фикрлаб шукр қилишдир.

Умар ибн Абдулазиз раҳматуллоҳи алайҳ шундай деганлар:

“Аллоҳни зикр этиб суҳбатлашиш жуда гўзал. Аллоҳнинг неъматлари ҳақида тафаккур қилиш эса ибодатларнинг энг фазилатлиларидандир”⁹⁵.

Куфрони неъмат, яъни нонкўрлик эса неъматнинг шукрини қилмаслик, уни қўпол, нафсоний ўлчовларга кўра ва жисмоний мақсадларда ишла-

94. Саҳиҳи Бухорий, “Тафсир” боби, 4684; Саҳиҳи Муслим, “Закот” боби, 2308; ал-Муснад, 7298.

95. Абу Нуайм, Ҳилия, V, 314; Имом Ғаззолий, Ихёи улумиддин, VI, 45.

тиб зое этишдир. Бу ҳоллар кишини неъматларни ато этган Аллоҳ таолодан узоқлаштиради.

Шукр уч қисмдир:

1. Қалбнинг шукри: неъматни фикр қилиш.

2. Тилнинг шукри: неъмат эвазига ҳамду сано айтиш.

3. Бошқа аъзоларнинг шукри — уларга берилган вазифаларни адо этиш, Аллоҳ таолонинг буйруқларига мувофиқ равишда ишлаб, ҳаққи бўлгани нисбатда берилган неъматларга муносиб жавоб қайтаришдир. *(Изоҳ: Ҳар бир аъзо ўз вазифасини тўғри адо этиб, инсон яратилишининг мақсадига мувофиқ ҳаракат қиладиган бўлса, бу уларнинг шукрига далил бўлади. Масалан, кўз Аллоҳ таоло буйруқ қилган нарсаларга қарайди ва ҳаромдан сақланади, қулоқ фақат ҳалол ва фойдали нарсаларни эшитади, тил эса ҳақиқатни сўзлайди ва гийбатдан узоқ бўлади. Шукр инсоннинг аъзолари билан қилинган амалларида намоён бўлади ва Аллоҳ таолонинг улуғлигига сидқидилдан итоат қилиш орқали ёрқин акс этади.)*

Бошқа томондан **“Ҳар неъматнинг шукри ўз жинсидан бўлади”** дейилган. Яъни Аллоҳ таоло бизга нима ато этган бўлса, ундан маҳрумларга эҳсон ва икром қилишимиз шарт бўлади. Зеро ояти каримада шундай дейилади:

وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ

**«...Аллоҳ сенга эҳсон қилгани каби сен ҳам
(одамларга) эҳсон қил...»⁹⁶**

Ҳар сабаб билан тафаккур қилиш

Зиё Пошо шундай деган:

*Минг дарси маориф ўқилар ҳар варағинда,
Ё Рабб! Қанчалар гўзал мактаб бўлур мактаби
олам!*

*“Бу коинот китобининг ҳар бир варағида
маърифат илмининг минглаб дарси ўқилади. Эй
Раббим! Шу олам тафаккур дарёсига шўнғиб
ибратлар олиш учун қанчалар гўзал мактабдир”.*

Улуғ олимлардан Суфён ибн Уяйна ҳазратлари
бу ҳолнинг изоҳи борасида бир шоирга тегишли
бўлган шу сўзларни кўп такрорлар эдилар:

*“Инсон тафаккур соҳиби бўлса, ҳар нарсадан
бир ибрат олади”⁹⁷.*

Шу сабабли ҳам араблар: ***“Ибрат олинадиган
нарсалар кўп, ибрат олувчи эса жуда оздир”***,
дейдилар.

Ҳар зарра Аллоҳни англатади

Инсон тафаккур қилиб коинот китобини
ўқишни ўргана олса, атрофида у кўрган ҳар зарра

96. Қасас сураси, 77-оят.

97. Имом Ғаззолий, Ихёи улумиддин, VI, 45.

унга Аллоҳ таолонинг улуғворлигини сингдиради ва уни маърифатуллоҳга яқинлаштиради. Фузулий нақадар гўзал айтганлар:

*Бўлса истеъдоди ориф қобили идроки ваҳий,
Амри Ҳақ ирсолига ҳар заррадир бир Жаброил!*

“Агар ориф кимса илоҳий ваҳийни идрок қила олиш қобилиятига эга бўлса, коинотдаги ҳар бир зарра унга Ҳақ таолонинг амрини етказувчи бир Жаброилга айланади”.

Аллоҳ таоло шундай дейди:

فَلَا أَقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ * وَمَا لَا تُبْصِرُونَ * إِنَّهُ
لَقَوْلِ رَسُولٍ كَرِيمٍ

«Қасамёд этаман, сизлар кўрадиган нарсалар билан ва сизлар кўрмайдиган нарсалар биланки, у (Қуръон), албатта, мукаррам элчининг (Аллоҳ номидан айтган) сўзидир!»⁹⁸

Қуръони каримдаги қасамларнинг ҳикматларидан бири ҳам қасам ичилган мавжудотлардаги бирор ибратга, фойдага ва ҳикматга эътиборни тортишдир. Бу билан банданинг ўша улуғворликнинг талқини ичра ҳисларини кучайтириши мақсад қилинади.

Шундай экан, биз кўра оладиган ва кўра олмайдиган барча мавжудотлар Аллоҳнинг қудрат ва раб (тарбиячи)лигининг белгиларидир. Уларда фикрлаб ибрат олинадиган беҳисоб ҳикматлар бор.

Кичкина чинор уруғи унумдор тупрокда улкан дарахтга айланганидек, инсон тафаккури ва хиссиёти Қуръондан озиқланса, буюк сир, ҳикмат ва ибратларни кашф этади.

Аллоҳ таоло шундай дейди:

إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ * وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ *
وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ
مِنْ رِّزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَضَرِّيفِ
الرِّيَّاحِ آيَاتٌ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

«Ҳақиқатан, осмонлар ва Ерда мўъминлар учун (Аллоҳнинг борлиги ва ягоналигига далолат қиладиган) аломатлар бордир. Яна сизларнинг яратилишингизда ва (Аллоҳ Ер юзига) тарқатиб юборган жониворларда ҳам қатъий ишонадиган кишилар учун аломатлар бордир. Яна кеча кундузнинг алмашиб туришида ва Аллоҳ осмондан ёғдириб, у билан “ўлган” ерни “тирилтирган” ризқ (ёмғир)да ҳамда шамол-

ларнинг йўналтирилишида ақл юргизадиган кишилар учун аломатлар бордир»⁹⁹.

Қуръони каримдаги мана шу тафаккур мисоллари ҳақида дилларни ва онглари жамлаш бандани тақво оламига олиб боради. Гуллар ҳавога, сувга, тупроққа ва иссиққа муҳтож бўлганидек, тафаккур қобилятини ўстириш ҳам тақвога боғлиқдир.

Аллоҳ таоло бандалари фикрлайдиган, тадқиқ этадиган ва нозик фаҳмга эга зариф инсонлар бўлишини талаб қилади. Шу боисдан бир мусулмон ҳар қандай сабаб ва ибодатдагидек ҳис-ҳаяжон билан тафаккурга юзланиши керак. Бу ҳолнинг гўзал мисолини намоён этган Аҳмад ибн Ҳаворийнинг аёли Робиа хоним шундай деганлар:

“Ҳар азон эшитганимда қиёмат нидочисини эслайман. Ҳар қор ёққанини кўрганимда амал дафтарлари ҳавода учаётганини кўргандек бўлман. Ҳар қачон чигиртка галасини кўрсам, ҳашр (қиёматдаги жам бўлиш)ни эслайман”.

Нақл қилинишича халифа Ҳорун Рашид ҳаммомга борган эди. Ҳаммомчи билмасдан унинг устига қайноқ сув қуйиб юборди. Шунда халифа Ҳорун куйган танасининг кучли оғриғига қарамай ташқарига чиқиб минглаб-минглаб садақалар тарқатди ва: “Мен бугун ҳаммомнинг сувига бар-

дош бера олмаяпман. Қиёмат куни дўзахга равона бўлсам ҳолим не кечади?” деди.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам қараган ҳар нарсаларидан ибрат олиб Аллоҳга ҳамд билан юзланар эдилар. Бизлар ҳам кўрган ҳар нарсамизда илоҳий улуғворликни томоша қилиб, ҳис ва фикр дунёмизнинг маънавий озуқасини олишга ғайрат қилишимиз керак. Мусулмон шахс куёшга, ойга, атмосферага, ўз яратилишига, аждодига, авлодига, ҳуллас, қаерга қарамасин, улар орқали берилган илоҳий хабарларни қалб кўзи билан ўқиши керак. Қаердан ва қандай келгани, ҳаётини қандай давом эттира олаётгани, шакл-шамойилини ким бергани, умрини ким тайин қилгани, қаёққа қараб кетаётгани, ҳаёт ва коинот беҳикмат эмаслиги, ҳеч нарса беҳуда ва бемақсад яратилмагани, ўзи ҳам ўз ҳолига ташлаб қўйилмаганини ўйлаб доим илоҳий қудрат ва улуғворликни ҳис қилиб туриши лозим.

Аллоҳ таоло коинотни нега яратди?

Аллоҳ таоло шундай дейди:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَا عَيْنَ *
مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

«Биз осмонлар ва Ерни ҳамда уларнинг орасидаги нарсаларни ўйнаб (беҳуда) яратгани-

миз йўқ. Биз уларни фақат ҳақиқат (жиддият) билан яратганмиз. Лекин уларнинг аксарияти (бунинг ҳикмати) билмайдилар»¹⁰⁰.

Коинот ҳақида фикр юритган инсон Буюк Раббимизнинг муродини англаб, Унинг барча нарсани бир мақсадда, бандаларининг хизматига тортиқ қилганини идрок қилиши даркор. Сўнг эса бунга жавобан Аллоҳ таоло бандасидан нима хоҳлашини ўйлаб, бандалик вазифаларига эътибор қаратиши лозим. Зеро Аллоҳ таолонинг бу улкан икром ва эҳсонларига нисбатан ҳиссиз ва нонкўр бўлиш — ғафлат, охири эса жуда аянчлидир.

Инсон ўзидаги барча неъматларнинг ҳисобини беришини унутмаслиги лозим. Аллоҳ таоло айтади:

ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ

“Сўнгра ана ўша кунда (қиёматда), албатта, (сизларга ато этилган барча) неъматлар тўғрисида сўроқ қилинурсиз!”¹⁰¹

Хулоса қилиб айтганда, биз фарқиға ета олган ва ета олмаган барча илоҳий неъматлар учун Раббимизга беадад шукр қилиш ва бандалик бурчини адо этиш масъулиятини ҳис қилишимиз керак. Ана шу вазифаларни англаган ва уларни сидқидилдан бажаришга интилган ориф қалблар чиндан ҳам бахтиёрдирлар.

100. Духон сураси, 38-39 оятлар.

101. Такосур сураси, 8-оят.

ИНСОНДА ТАФАККУР

*Агар яхшилаб фикр юритсак,
бизнинг устидан босиб ўтаётган
ер миллиардлаб инсонларнинг
жасадлари тупроққа айланган
макондир. Гўё улар бир-бирларига
устма-уст тахланган соялардек
манзарани ҳосил қилади. Эртага
бизлар ҳам ана шу зич соянинг бир
қисмига айланиб, ундан абадий
ҳаёт ва бениҳояликка сафарни
бошлаймиз. Шундай экан, бироз
тўхтаб тафаккур қилсак, айни
пайтни, бизга берилган бир
муваққат ҳаётни, абадий ҳаётнинг
муқаддимасига алмаштиришнинг
нақадар аҳамиятли эканини
тушунишимиз мумкин.*

ИНСОНДА ТАФАККУР

ЯРАТИЛИШДАГИ МЎЪЖИЗАВИЙ НОЗИКЛИКЛАР

Аллоҳ таоло шундай дейди:

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ.
وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ

“(Эй инсонлар!) Ерда ишонувчилар учун аломатлар бордир, ўзларингизда ҳам. Ахир, (уларни) кўрмайсизми?!”¹⁰²

Буюк Раббимиз инсонни шунчалар мукамал яратганки, ҳозирги давримиздаги тараққий этган илм-фан ва технология натижасида амалга оширилган беҳисоб кашфиётларга қарамай ундаги мўъжиза, сир ва ҳикматларнинг моҳиятига етиб бўлмаган. Ояти каримада шундай дейилади:

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ * الَّذِي خَلَقَكَ
فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ * فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ

102. Зориёт сураси, 20-21 оятлар.

“Эй инсон! Карамли Парвардигорингга нисбатан (ибодат қилма деб) сени алдаб қўйган нарса нима?! У сени яратиб, сўнг (барча аъзоларингни) тиклаб, сўнг (қоматингни) рост қилиб қўйган зот-ку! У сени Ўзи қайси суратда хоҳлаган бўлса (ўша суратда) таркиб топтирди-ку!”¹⁰³

Аллоҳ таоло бу ўринда инсон ўз ўтмишини эслаб яратилишини тафаккур қилишини хоҳлайди. Шундайки, ниҳоятда мустасно яратилиши билан мавжудотнинг энг мукаррами қилинган инсон кўрилганида хуш ёқмайдиган ва киши юзини буруштирадиган бир “сув” (маний)дан яратилган¹⁰⁴.

Тиббиёт ҳали энди кашф қила олган ана шу яратилиш босқичлари 14 аср аввал ояти карималарда шундай тасвирланган:¹⁰⁵

103. Инфитор сураси, 6-8 оятлар.

104. Абаса сураси, 17-22 оятлар; Рум сураси, 20-оят; Қиёмат сураси, 36-38 оятлар; Мурсалот сураси, 20-22 оятлар; Ёсин сураси, 77-оят; Инсон сураси, 2-оят.

105. 1400 йилдан бери Қуръони карим ҳар илмий кашфиёт билан қўллаб-қувватлаб келинган. Умий бир пайғамбар билан башариятга тақдим этилган бир Китоб, коинотда жорий бўлган илоҳий қонунлар ва улар акс этган ҳодисаларнинг мингларчасига тўхталиб келгани ҳолда ҳеч қайси кашфиёт уни ёлғонга чиқара олмаган бўлиши ҳам унинг ваҳий натижаси эканини кўрсатувчи қатъий далиллардан биридир. Яъни Қуръони карим доим башарий илмдан олдинда кетмоқда, амалга оширилган барча кашфиётлар ҳам уни қўллаб-қувватламоқда. Исломга нисбатан салбий суратда одатланиб қолмаган баъзи ғарб мутафаккирлари фақатгина замонимизда восил бўлинган ҳақиқатларга Қуръони каримда юқоридаги мисолда бўлганидек 1400 йил олдин

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ * ثُمَّ
 جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ * ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً
 فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا
 الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ
 أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ * ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ * ثُمَّ
 إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ

“Қасамки, Биз инсонни (Одамни) лойнинг сарасидан яратдик. Сўнгра уни (инсон наслини, аввало) мустаҳкам қароргоҳ (бачадон)даги маний қилдик. Сўнгра (бу) манийни лахта қон қилиб яратдик, бас, лахта қонни парча гўшт қилиб яратдик, бас, парча гўштни суяклар қилиб яратиб, (бу) суякларга гўшт қопладик, сўнгра (унга жон киритиб, олдинги ҳолидан бутунлай) бошқача бир вужудни пайдо қилдик. Яратувчиларнинг энг гўзали — Аллоҳ баракотлидир. Сўнгра, албатта, сизлар (эй инсонлар!) Мана шундан кейин, албатта, вафот этувчидир-

тўхталиб ўтилган бўлиши қаршисида ҳайрат ва ҳайронлик туйиб ҳидоят топганлар. Улардан бири бўлган асли француз эмбриология олими профессор, доктор Maurice Bucaille Исломга кириш шарафига сазовор бўлган. Бунинг бошқа мисоллари ҳам бўлса-да, бу биргина мисол ҳам фавқуллода аҳамиятлидир.

сиз. Сўнгра сизлар, албатта, қиёмат куни қайта тирилурсиз”¹⁰⁶.

Инсоннинг яратилишига ўхшаб аъзолари ҳам лисони ҳол (ҳол тили) билан ўзини тафаккур қилишга чақиради. Яъни кўзимиз, қулоғимиз, қўлимиз, оёғимиз, миямиз, қалбимиз, хуллас, бутун вужудимиз бизга кенг тафаккур майдони сифатида гўё шундай нидо қилмоқда:

Аллоҳ таоло гўшт, нерв ва томирлардан ташкил топган аъзоларни қандай тартибга солганига ва уларни бир-бирлари билан бир маромда ишлайдиган мукаммал тизим ҳолида қандай яратганига ибрат билан қара! Бошни юмалоқ қилган ва унда кулоқ, кўз, бурун, оғиз ва бошқа “тешик”ларни очган... Қўл ва оёқни узун қилган, учларини бармоқларга, бармоқларни эса бўғинларга ажратган... Юрак, ошқозон, жигар, ўпка, талоқ, ичак, бачадон каби ички аъзоларни энг муносиб кўринишларда яратган... Уларнинг ҳеч қайсиси кераксиз эмас ва барчаси бир-бири билан уйғун. Ҳар бирининг жуда муҳим вазифалари бор ва барчаси ана шу вазифаларига энг муносиб шаклда яратилган.

Ҳар бир аъзонинг ўзига хос қисмлари мавжуд. Масалан, кўзнинг турли табақалари бор ва уларнинг ҳар бири ўз вазифаси ва шаклига эга. Агар шу табақалардан биттаси ишдан чиқса ёки

вазифасини йўқотса, кўзнинг кўриш қобилияти йўқолиши мумкин.

Суяклар

Суякларнинг таркиби ҳам ҳайратомуздир. Аллоҳ таоло уларни суюқ ва заиф бир томчи манийдан қандай шу даражада қаттиқ ва соғлом қилиб яратган?! Сўнг уларни вужудни тик тутиб турадиган мувозанатли ва мустаҳкам скелет ҳолига келтирган! Сўнг уларни ҳар хил миқдор ва ўлчамларда қандай шакллантирган? Баъзиси кичик, баъзиси йирик, баъзиси узун, баъзиси юмалоқ, баъзиси ғовак, баъзиси зич (ғовак эмас), баъзиси энли, баъзиси ингичкадир.

Инсон бир бутун суякдан ҳам вужудга келмаган. Суяклар бўғимлар, билан бир-бирига боғланган. Уларнинг ҳар бирига бажарадиган вазифасига кўра шакл берилган. Ана шу бўғимларнинг ёғлаш механизми шунчалар ҳайратланарлики, ҳозиргача технологияда ишлатилган уч турли ёғлаш усули ҳам унинг туб моҳиятини тўлиқ тушунтириб бера олмаган.

Энди бир фикрлайлик: вужудимиздаги бўғимлардан биттаси ишламаса ҳаётда қанча катта қийинчиликларга дуч келамиз!

Аллоҳ таоло вужудимиздаги суякларни бир дона кўп қилиб яратганида, ўша суяк инсон учун қийинчилик ва безовталиқ сабабига айланарди.

Агар битта суяк кам бўлганда эса унинг камчилигини тўлдириш учун қанчалик катта меҳнат талаб қилиниши ва кўп ҳолларда унинг ўрнини тўлдириб бўлмаслиги ҳақида ўйлаб кўрайлик.

Масалан, бир кўлимизнинг бош бармоғини ишлата олмай қолсак, ҳаётда қанчалик катта қийинчиликларга дуч келарди. Бу ҳол ҳақиқатдан ҳам тафаккур қилишга арзийдиган хусусдир.

Тишлар майдалашга мўлжалланган яссила-ри ҳам бор, учкур ва кескир бўлиб узиб олиш ва бўлишга мўлжалланганлари ҳам бор. Бу ҳам Аллоҳ таолонинг санъатидир.

Суякларни ҳаракатга келтириш учун Аллоҳ таоло мушакларни яратган. Мушакларнинг миқдор ва шакллари уларнинг ўринлари ва эҳтиёжларига кўра турлича бўлади. Кўзда жуда кўплаб мушаклар мавжуд бўлиб, улардан биттаси касалланса, кўзнинг соғлиғи жиддий равишда бузилади.

Буларнинг барчаси Аллоҳ таолонинг кўз билан кўриладиган мўъжизаларидир. Шунингдек, бешта хиссий аъзо билан билиб бўлмайдиган маънавий хусусиятлар ҳам мавжуд: ҳўй (табиат), характер, шахсият ва виждон каби. Уларнинг моҳияти янада бетакрордир.

Инсон вужудидаги мўъжизалар Аллоҳ таолонинг бир томчи сувдаги санъатидир. Инсон бир чиройли расмга қараганида рассомнинг маҳорати

ва санъатига ҳайратда қолади. Ҳолбуки, рассом бор нарсаларни тартибга солиб, Аллоҳ яратган оламлардан олган таассуротларни акс эттирган бўлади.

Шундай экан, мутлоқ санъаткор бўлган Аллоҳ таолонинг бир томчи сувдан яратган “инсон” воқеаси ҳақида қандай ҳайратга тушишимиз кераклигини тафаккур қилмаймизми?

Аъзолар

Кулоқнинг тузилиши, буруннинг фойдалари, тилнинг сўзлаши, ҳар бир ҳарфни алоҳида-алоҳида талаффуз қилиши, оғизнинг тишлар билан жиҳозланиши, тишларнинг ипга терилган дурлардек тартибли саф тортиши, товуш найчаларининг нозик тузилиши... Ҳар инсон овозининг ўзига хос бўлиши... Кўзи ожизлар инсонларни овозларидан таниш хусусияти...

Соч, соқол, қош, киприк... Ошқозон, жигар, ўпка, буйрак, томир... Бари ҳақида узундан-узоқ тафаккур қилиш лозим. Ҳар бири қанчалар юксак илм ва ҳикмат билан яратилган, бир-бирлари билан қанчалар ҳам мутаносиб шаклда вазифа бажармоқда...

Буйрагимиз бир парча гўштдан иборат. Бироқ заҳарли ва заҳарсиз моддаларни бир-биридан ажратади. Заҳарли моддани ташқарига чиқаради.

Заҳарсиз бўлса яна вужудга қайтаради. Шу кичкинагина аъзо ишдан чиққанида инсон қандай машаққатлар тортишини барчамиз биламиз. Буйракда ақл бормики, компьютерлар бормики, таҳлил лабораториялари бормики шунақа ишларни бажарса? Катта-катта замонавий аппаратлар ҳам ўша эллик граммлик гўшт парчаси бўлган буйракнинг ишини тўлиқ бажаришга ожизлик қилади.

Қўлларимизга бир қарайлик, хоҳлаган нарсага етсин дея лар узун қилиб яратилган. Ичи ясси, бешта бармоққа ажратилган ва ҳар бир бармоқнинг учта бўғими бор. Тўртта бармоқ бир томонда, биттаси эса бир томонда. Бош бармоқ барча бармоқларнинг ёрдамига ошиқа олади. Агар ўтмиш ва келажақ инсонларининг барчаси бир жойга жам бўлиб ўткир фикрлари, нозик фаҳмлари билан бешта бармоққа мавжуд шаклидан гўзалроқ шакл беришга уринсалар ҳам бунинг уддасидан чиқа олмайди.

Инсон энг қадрсиз аъзосидек кўринувчи тирноғидан ажралса, танасида бирор жойи қичиганида махлуқотнинг энг ожизи бўлиб қолади. Бошқасидан бу борада ёрдам сўраса, у фақатгина узок тушунтиришлардан ва бир неча уриниш-адашишлардан сўнг қичиган жойни аниқ топа олиши мумкин. Ҳолбуки инсоннинг ўз қўли қичиган жойни дарҳол топа оладиган ва ўша жойга етадиган қилиб яратилган. Ҳатто уйқу ва хаёл суриб турган пайтида ҳам ўша жойни дарҳол топа олади.

Қўл ва бармоқларимиз билан қиладиган энг оддий ҳаракатларимиз ҳам аслида ниҳоятда мураккаб ва юқори муҳандисона ҳисоб-китобни талаб қилади. Дарҳақиқат, ҳозирги кунимизнинг илғор технология исарамас бўлган машиналари учун ясалган робот панжа ва қўл изланишларида эришилган ютуқлар ҳануз инсон аъзолари билан қиёслаб бўлмас даражада орқада эканини мулоҳаза қиладиган бўлсак, Раббимизнинг инсон вужудида намоён этган бениҳоя илм ва қудратига ҳайратланмасликнинг иложи йўқ.

Шоир байтида ифода этганидек, инсон ва барча мавжудот ўз ҳол тили билан Мутлоқ Санъаткорнинг буюклигини намоён этади.

*Борлигим Холиқнинг борлигига гувоҳдир,
Бошқа бурҳони қавий бор бўлса-да зиёддир...*

(Шиносий)

“Борлигим Яратувчининг борлигига энг чиройли далил. Яна бошқа қанчадан-қанча кучли далиллар бўлса ҳам мана шу далилнинг ўзи етарли, қолганларига эҳтиёж йўқ”.

Аллоҳ таолонинг шафқат ва марҳамати

Аллоҳ таолонинг раҳмат ва шафқатига қарангки, тишларнинг чиқиши туғилишдан икки йил кейинга кечиктирилган. Зеро чақалоқ икки йил мобайнида она сутидан бошқа нарса билан том

маънода озиқлана олмайди. Шу жиҳатдан унинг тишга эҳтиёж йўқ. Билъакс, бу босқичда тишларнинг бўлиши она учун алоҳида азоб-уқубатга сабаб бўларди.

Гўдак каттаргани сайин вужуднинг озуқага эҳтиёжи ҳам ортиб боради ва фақатгина сутнинг ўзи энди унга етарли бўлмайди. Бу гал қувватли овқатга эҳтиёж бўлади. Овқат эса чайнаш ва ютишни тақозо қилади. Шу жиҳатдан тишларнинг чиқиши вақтидан олдин ҳам эмас, кейин ҳам эмас, бола роса эҳтиёж сезган паллада чиқа бошлайди. Олдин чиққанида сут эмишга моне бўларди. Буюк Раббимизнинг юмшоққина милклардан қаттиқ суякларни, яна айни вақтида чиқариши ҳақиқатан ҳам ҳайратланарли ишлардандир.

Аллоҳ таоло ҳар бир ишида ҳикматли бўлган зот сифатида ота-онага болага нисбатан алоҳида шафқат ва меҳр ҳиссини ато этган. Агар У зот ота-она қалбига ўз раҳматидан бир парча солмаганида, боланинг парвариш машаққатларини кимга ҳам юклатиш мумкин бўларди?

Инсон вужуди ниҳоятда ҳайратланарли тафаккур майдонидир. У Буюк Яратувчининг улуғворлигига энг ёрқин гувоҳдир. Бироқ бундан ғофил инсон доим нафсининг хоҳиш-истаклари билан банд. Ҳолбуки нафсоний ишларда ҳайвонлар ҳам инсон билан ўхшаш даражададир. Инсонни

хайвонлардан ажратиб махлуқотнинг энг шарафлисига айлантирадиган жиҳат осмонлар ва ердаги Аллоҳ яратган тартибга назар солиш ва коинот ҳамда инсондаги илоҳий санъат мўъжизаларини тушунишдир. Бу тушуниш чуқурлашгани сари инсон фаришталар даражасига етади ва янада юксалиши мумкин. У пайғамбарлар ва сиддиқлар орасида, Аллоҳга яқин ҳолда қайта тирилиши мумкин. Бу шараф ва иззат эса шахватларига бўйсуниб, ўз йўлини йўқотган, маънавий жиҳатдан ғофил инсонларга хос эмас¹⁰⁷.

Инсоннинг юзи ва бармоқ учлари

“Бир куни бир киши Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳуга:

— Шу шахматга ҳайратдаман-да. Шахмат тахтасининг бўйи ва эни бир аршиндан иборат бўла туриб инсон унинг устида бир миллион ўйин ўйнаса, бир ўйнагани иккинчисидан мутлоқо бошқача бўлади, ҳеч қайси ўйин бошқасига ўхшамайди, — деди.

Шунда Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу унга:

— Бундан ҳам ҳайратомуз бўлгани бор. Инсон юзининг бўйи ва эни бир қаричдан иборат. Қошлар, кўзлар, бурун, оғиз каби аъзоларнинг

107. Имом Ғаззолий, Ихёи улумиддин, VI, 58-62.

жойлари асло ўзгармайди. Шунга қарамай шарқ ва ғарбда юзлари бир-бирининг буткул бир хил бўлган икки киши ҳам топилмайди. Шу кичкинагина тери бўлагиди мана шу беҳисоб фарқни кўрсатган Аллоҳнинг қудрат, улуғворлик ва ҳикмати қанчалар олийдир! — дедилар¹⁰⁸.

Шоир мана шу ҳикматга ишора қилиб шундай деган:

Ким бу юзни чизган санъаткор рассом?

Ўтириб кўзуга сўрган бўлмасми?

(Нажиб Фозил)

Инсоннинг бармоқ изи эса янаям ажабтовурдир. Бугунги кунда технологияда бармоқ изи шифр сифатида қўлланилиб, компьютерлар ва эшикларни очишда кенг ишлатилаяпти. Зеро ҳар инсоннинг бармоқ изи ўзига хосдир. Ҳатто инсоннинг ҳар бармоғининг изи бошқа бармоқларникидан фарқ қилади.

Бармоқ изининг инсон учун алоҳида ва ноёб шаклга эга эканлиги 19-аср охирида кашф қилинган. У хавфсизлик ва ҳуқуқ соҳасида шахсни аниқлаштиришда қўллана бошланган. Ҳозирги кунда бармоқ изларини ўрганадиган “Дактилоскопия” деб аталувчи илм соҳаси мавжуд.

Инсонга бу ноёб хусусиятни ато этган Аллох таоло 1400 йил аввал нозил қилган Қуръон оятларида бу илоҳий мўъжизага эътиборни тортади. У Қиёмат кунида инсон танасини қайта тирилтирар экан, бармоқ учларини ҳам аввалги ҳолатига келтиришини хабар қилган. Ояти карималарда шундай дейилади:

أَيُحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعُ عِظَامَهُ * بَلَى قَادِرِينَ
عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ

«Инсон унинг (чириб кетган) суякларини сира тўплай (тиклай) олмайди, деб Биздан гумон қилурми?! Йўқ, Биз (ўша куни) унинг бармоқларини (ҳам тиклаб) текислаб қўйишга қодирмиз!»¹⁰⁹

Кўрилганидек Қуръони карим доим олдинда бормоқда, башарий илм-фан эса уни тасдиқлаб ортидан эргашмоқда.

Худди бармоқ изига ўхшаб инсонларнинг кўзлари ҳам бир-биридан фарқ қилади. Код ўрнига эгасини кўзидан таниб ишлатиладиган машиналар, очиладиган компютерлар ёки эшиклар кундалик ҳаётда тобора кенг ёйилмоқда.

109. Қиёмат сураси, 3-4 оятлар.

1 см² ҳам бўлмаган кичкинагина жойда чексиз фарқлиликини яратган Аллоҳ таоло нақадар улуғдир!

Ген мўъжизаси

Генетика илмида амалга оширилган янги кашфиётлар ҳам ҳар инсоннинг ўзига хос яна бошқа “код”и борлиги ҳақиқатини аниқлади.

Боз устига бу ген деган нарсa шунчалар майдаки, ер юзидаги барча жонзотларни пайдо қилган генларнинг ҳаммаси бир жойга жамланса бир тикувчи ангишвонасини ҳам тўлдирмайди.

Микроскоп билан ҳам кўриб бўлмайдиган бу генлар ҳар жонли ҳужайрага жойлашади ва барча инсон, ҳайвон ва ўсимликларга ўз хусусиятларини берадилар. Биргина ангишвона саккиз миллиарддан ортиқ инсоннинг алоҳида-алоҳида барча шахсий хусусиятларини сиғдира олмайдиган даражада кичик деб қаралиши мумкин, бироқ бу борадаги мўъжизалар тараддудга ўрин қолдирмайди. Ундай бўлса ген деб аталувчи ана шу нарсa қандай қилиб сонини билиб бўлмас даражадаги кўп жонзотнинг хусусиятларини ичида сақлайди?! Қандай қилиб ишониб бўлмас даражадаги кичик жойда алоҳида-алоҳида, ҳар бирининг психологиясигача барча хусусиятларини муҳофаза қила олади?!

Микроскоп билан ҳам кўриб бўлмайдиган майда ген ичидаги миллионлаб атомлар ер юзидаги ҳаётни бошқариши — бу фақат ҳикматли яратувчининг буюк илми ва санъати натижаси бўлиши мумкин, бошқа йўл билан тушунтиришнинг имкони йўқ¹¹⁰.

Дарҳақиқат бу ҳақиқатга ишора қилиб Буюк Раббимиз шундай дейди:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ
وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ صَلَّى قَالُوا بَلَى
شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

«Раббингиз Одам ўғилларининг беллари (пушти камарлари)дан зурриётлари (руҳлари)ни олиб, уларни ўзларига гувоҳ қилиб туриб: “Мен Раббингиз эмасманми?” (деди). (Улар): “Йўғе! (Раббимизсан!) Гувоҳлик бердик!” — дедилар. Қиёмат куни: “Биз бундан ғофил (беҳабар) эдик...” (демасликлари учун шундай қилдик)»¹¹¹.

Фақатгина давримизда кашф қилина олган бу ва бунга ўхшаш илоҳий қудрат ва санъат кўринишлари ақлларни ожиз қолдирмоқда. Шу боисдан

110. İlim-Ahlâk-İman, Derleyen: M. Rahmi Balaban, sf. 189-190.

111. Аъроф сураси, 172-оят.

ҳам ҳали 19-асрдаёқ Зиё Пошо шу ҳикматли байт-ни айтган:

“Санъати олдида ақллар ҳайратга тушган, қудрати билан энг кучли олимлар ҳам ожиз қоладиган Аллоҳ таолони (тасбеҳ айтиб) поклайман...”

Вужуд фабрикасини ишлатаётган ким?

Инсон ҳам ўзидан, ҳам осмонлар ва ердаги барча жонзотлардан Аллоҳ таолога ҳар доим муҳтож эканини мушоҳада қилади.

Вужудимиздаги фаолиятларнинг деярли барчаси бизнинг иродамизга боғлиқ бўлмайди. Масалан, юракнинг уриши, нафас олиш ва чиқариш, бошқа барча аъзолар ва ҳужайралар ички фаолиятлари, уларнинг ўзаро хабарлашуви ва ёрдамлашуви ҳам шундай.

Инсон вужудида илоҳий бир дастур доирасида ҳайратланарли ҳамоҳанглик билан ишловчи аъзоларнинг ёки битта тўқима ҳужайраси ичидаги юзлаб хилдаги био-кимёвий реакцияларнинг бошқарув ва назорати бир кунга бизнинг қўлимизга берилса, эҳтимол, бир неча дақиқа ҳам чидай олмасдик ва уни неча марта ишдан чиқарган бўлардик? ¹¹²

Бир томонда ўн тонналик бир фил (Аллоҳ таолонинг бўйсундириб қўйиши билан) ўн ёшдаги бир болага бўйсунганини кўрамиз, бошқа томондан эса инсон ожизлигининг бир ифодаси ўлароқ кўз билан кўриб бўлмайдиган даражадаги бир вирус қанчалаб куч-қувватга тўла жуссаларни ерга қулатаётганида Аллоҳнинг мўъжизаси ва кўп ибратлар бор.

Демак, инсон Аллоҳ таоло ато этган куч-қувватни ҳеч қачон ўзидан деб билмаслиги, асло кибрланмаслиги, неъматнинг асл эгасини унутмаслиги, доим шукрда бўлиши ва илоҳий қудрат олдида ўзининг бир чанг зарраси ҳам эмаслигини англаб доим Аллоҳга илтижо қилиши керак.

Хуллас, биз шу ўринда инсон мисолида намоён қилинган беҳисоб илоҳий ҳикмат ва қудрат тажаллилари орасидан бир нечта мисолга қисқача тўхталиб ўтдик. Инсон ҳақида фикр юритилганида Аллоҳ таоло унга яна қанчадан-қанча сир ва ҳикматлар жо айлагани кўрилади. Яъни инсоннинг ҳар бир зарраси учун алоҳида китоб ёзилса арзийди.

ИНСОН НЕГА ЯРАТИЛГАН?

Энг чиройли суратда яратилиб мукаррам қилинган ва Аллоҳ таолонинг кўплаб неъматларига сазовор бўлган инсоннинг бу дунёдаги асл

вазифаси нима? Ундан нима кутилмоқда? Қандай масъулиятлари бор?

Аллоҳ таоло шундай айтади:

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ

«Ёки сизларнинг гумонингизча, Биз сизларни беҳуда яратдиг-у сизлар Бизнинг ҳузуримизга қайтарилмайсизми?!»¹¹³

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

«Мен жинлар ва инсонларни фақат Ўзимга ибодат қилишлари учунгина яратдим»¹¹⁴.

Инсон вужудидаги ҳар бир хужайра учун минг марталаб шукр айтиши керак. Бунӣ эса тоат-ибодат, садақа, яхшилик ва хайр-эҳсон кўринишида кўрсатиши лозим. Зеро ҳар неъматнинг бадали бор ва ҳар неъмат шукрни тақозо қилади.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай деганлар:

كُلُّ سُلَامَى عَلَيْهِ صَدَقَةٌ كُلَّ يَوْمٍ: يُعِينُ الرَّجُلَ فِي دَابَّتِهِ يُحَامِلُهُ عَلَيْهَا أَوْ يَرْفَعُ عَلَيْهَا مَتَاعَهُ صَدَقَةٌ،

113. Мўминун сураси, 115-оят.

114. Зориёт сураси, 56-оят.

وَالْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ، وَكُلُّ خَطْوَةٍ يَمْشِيهَا إِلَى الصَّلَاةِ
صَدَقَةٌ، وَدَلُّ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ

“(Инсондаги) ҳар бир бўғим учун ҳар қуни бир садақа лозим. Уловига минмоқчи бўлган кимсага ёрдам бериб миндириб юбориш ёки юкини уловига юклаб қўйиш садақа (савоб)дир. Ширин сўз садақа (савоб)дир. (Киши) намоз учун ташлайдиган ҳар бир қадам садақадир. Йўл кўрсатиб қўйиш ҳам садақадир”¹¹⁵.

يُضِيحُ عَلَى كُلِّ سُلَامَى مِنْ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ، فَكُلُّ
تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةٌ، وَكُلُّ تَحْمِيدَةٍ صَدَقَةٌ، وَكُلُّ تَهْلِيلَةٍ
صَدَقَةٌ، وَكُلُّ تَكْبِيرَةٍ صَدَقَةٌ، وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ،
وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ، وَيُجْزَى مِنْ ذَلِكَ رَكْعَتَانِ
يَزْكُهُمَا مِنَ الضُّحَى

“(Ҳар қуни) сиздан бирингиз учун ҳар бир бўғимига садақа лозим бўлади. Бас, ҳар бир тасбеҳ (“Субҳаналлоҳ” дейиш) садақадир. Ҳар бир таҳмид (“Алҳамдулиллаҳ”) садақадир. Ҳар бир таҳлил (“Лаа илааҳа илلالлоҳ” дейиш) садақадир. Ҳар бир такбир (“Аллоҳу

115. Саҳиҳи Бухорий, “Жиход ва юриш” боби, 2891; Саҳиҳи Муслим, “Закот” боби, 2335; ал-Муснад, 8183.

акбар” дейиш) садақадир. Яхшиликка буюриш садақадир. Ёмонликдан қайтариш садақадир. (Банданинг) чошгоҳ вақтида ўқийдиган икки ракъат (Зухро) намози буларнинг барининг ўрнини босади”¹¹⁶.

Бошқа ривоятда буларга *“Икки киши орасида адолат билан ҳукм қилишинг садақадир”* ва *“Йўлдан озор берадиган нарсаларни четлатишинг садақадир”* ҳам деб қўшимча қилинган¹¹⁷.

Демак, бу дунёда Аллоҳ таолога яхши банда бўлишга ғайрат қилиш шарт экан. Ҳаётини ибодат, тоат, хайр ва ҳасанот билан тўла яшаб охиратга энг чиройли кўринишда ҳозирланиш лозим бўларкан.

ЎЛИМ МУАММОСИНИ ЕЧА ОЛИШ

Муҳаммад ибн Каъб ал-Куразий шундай айтдилар:

Бир пайтлар Умар ибн Абдулазиз билан Мадинаи мунавварада учрашган эдим. У вақтда у келишган, кучга тўла йигит эди ҳамда фаровонликда яшарди. Кейинчалик халифа бўлганида олдига бордим, рухсат сўраб ичкарига кирдим. Уни кўргач хайратга тушдим ва юзига ҳайрон бўлиб қарай

116. Саҳиҳи Муслим, “Мусофирларнинг намози ва уларни каср қилиш” боби, 1671; ал-Муснад, 21475.

117. Саҳиҳи Муслим, “Закоат” боби, 2335; ал-Муснад, 8183; Саҳиҳи Бухорий, “Сулҳ” боби, 2707, “Жиход ва юриш” боби, 2989.

бошладим. У менга: “Эй Муҳаммад, нега бундай хайрон бўлиб қараяпсан?” деди. Мен: “Эй мўминларнинг амири, рангингиз қолмабди, танангиз қувватдан қолибди, сочларингиз эса оқариб, тўкилибди! Сизни бу ҳолда кўргач, хайратимни яшира олмадим”, дедим. Шунда Умар ибн Абдулазиз менга шундай деди: “Эй Муҳаммад, мени қабрга қўйгандан уч *(кун ёки ҳафта, ёки ой)* ўтиб кўрсанг, ким билади, қанчалик хайратга тушасан? У пайтда чумолилар кўзларимни ўйишган, кўзларим ёноқларимига оққан, оғзим ва бурним қон ва йирингга тўлган бўлади. Ана ўшанда мени ҳеч таний олмайсан ва янаям кўпроқ хайратга тушасан. Энди буларни қўйгин-да, сен менга Ибн Аббос Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан ривоят қилган ҳадисни қайта айтиб бер...”¹¹⁸

Инсон ҳамма нарсадан кўпроқ оқибатини тафаккур қилиши керак: ўлими қандай бўлади, қабрда нималарга дуч келади ва охиратда қайси мақомда бўлади? Инсон учун энг муҳим мавҳум нарса шу, яъни бешик билан тобут орасидаги можаронинг сирини, бу дунёга келиш ва ундан охиратга ўтишнинг ҳикматини англай олиш. Инсон бу муаммони ечиб абадий нажотга эриша олиш учун умр бўйи ғайрат қилиши керак.

118. Ҳоким, IV, 300/7706.

Одам боласи даставвал фонийликни тафаккур килиши керак. Зеро шу қатъий ҳақиқатдирки:

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ

«(Ер) юзидаги барча мавжудот фонийдир»¹¹⁹.

Бир кун келадики, у куннинг эртаси бўлмайди. У барчамиз учун ноаниқ кундир. Аллоҳ таоло шундай дейди:

وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّصَلَىٰ ذَٰلِكَ مَا كُنْتَ
تَحِيدُ * وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ذَٰلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ

«Мана, ўлим мастлиги (жон чиқиш пайти) ҳақиқатан (етиб) келди. (Эй инсон!) Бу (ўлим) сен ундан қочувчи бўлган нарсадир. (Тасаввур қилинг) Сур ҳам чалинди. Бу (кофирларга азоб) ваъда қилинган кундир»¹²⁰.

Ҳамма бу дунёга бир эшикдан, яъни она қорнидан кириб келади. Нафсоний ва руҳоний хатти-ҳаракату ҳисларга тўла тўсиқли чопиш жойи бўлган дунё ҳаётини яшайди. Бу тор коридордан ўтгандан сўнг ниҳоят қабр эшиги орқали абадий оламга кўчади.

119. Раҳмон сураси, 26-оят.

120. Қоф сураси, 19-20 оятлар.

Мана дунё икки эшикли бир карвонсарой мисоли Ҳазрати Одамдан ҳозирги кунимизгача шу кўринишда сон-саноқсиз инсонлар билан тўлиб-тўлиб бўшади. Хўш, улар ҳозир қаерда? Бир муддат ўтиб биз қаерда бўламиз? Аниқ эмас... Бирок шуниси аниқки, золимларга ҳам, мазлумларга ҳам, ибодатгўйларга ҳам, фосиқларга ҳам ўлим соя идлос ва ҳозир барчалари абадий ҳаётнинг ибтидоси бўлган қиёматни кутмоқдалар...

Бир яхшилаб фикрлайдиган бўлсак, биз устидан босиб ўтаётган ер бугунгача яшаб ўтган миллиардлаб инсонларнинг тупроққа айланган жасадларига тўла. Гўё устма-уст тахланган миллиардлаб соядек... Эртага бизлар ҳам ана шу зич соянинг ичидан жой оламиз. Ундан сўнг абадий ҳаёт ва бениҳояликка сафар бошланади. У ҳолда бироз тўхтаб фикрлайлик: аини пайтни бениҳоя ҳаётга алмаштириш қайси ақлга сиғади?!

Ояти каримада Раббимиз:

كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا

«Улар уни (қиёматни) кўрган кун (бу дунёда қанча кўп умр кўрган бўлсалар ҳам) гўё бир окшом ёки чошгоҳ пайти микдорича тургандек бўлурлар»¹²¹, деб дунё ҳаёти абадий ҳаётга қиёслаганда қанчалар қисқа эканини хабар беради.

121. Нозиот сураси, 46-оят.

Шоир ҳам бу ҳақиқатни изоҳлагандек бўлиб дунё ҳаётининг якунини қаранг қандай хулоса қилади:

*Нозанин бу умримиз бир кўз юмиб очган каби,
Келди-кечди сезмадик, бир қуш қўниб учган каби.*

(Ошиқ Пошо)

У ҳолда шу қисқагина умр сармоясини ҳеч тугамайдигандек хунук ишлар билан машғул бўлиб ўтказишдан ҳам баттарроқ телбалик бўлишими мумкин?

Ўлимни тафаккур қилиш

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўлимни кўп-кўп эслашни буюрар, дунёга шўнғиб кетишимизни хоҳламасдилар¹²². “Абадий ҳаётга иймон келтиргани ҳолда айнан алдамчи дунё учун ҳаракат қилган кимсага қанча ҳайратланилса ўрнидир”, дея марҳамат қилардилар¹²³.

Инсон дунё билан алоқаси узилишини, яхши ёки ёмон нима амал қилган бўлса улар билан ёлғиз қолишини, амалларининг эвазини нуқсонсиз кўришини ўйласагина гуноҳлардан узоқлашади

122. Сунани Термизий, “Зухд” боби, 2462 (Ким Аллоҳга рўбарў бўлишни сўйса, Аллоҳ ҳам унга рўбарў бўлишни суяди. Ким Аллоҳга рўбарў бўлишни хушламаса, Аллоҳ ҳам унга рўбарў бўлишни сўймайди); Сунани Насоий, “Жанозалар” боби, 1824 (Барча) лаззатларни кесувчи — ўлимни кўп эслангиз!”)

123. Қузойй, Шихабул ахбор, № 383.

ва солиҳ амалларга кўпроқ мойил бўлади. Яъни ўлимни тафаккур қилиш шуурланишга, ҳаётни тартибга солишга ва охиратни обод қилишга сабаб бўлади. Бир ҳадиси шарифда шундай дейилган:

“Ўлимни кўп эсланг! Чунки у гуноҳлардан поклайди, дунёдан зоҳид қилади. Агар бой бўла туриб уни эсласангиз сизни бойликнинг офатларидан ҳимоя қилади. Фақир пайтингизда эсласангиз сизни ҳаётингиздан мамнун қилади”¹²⁴.

Яна Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўлимни тафаккур қилишга ундаб шундай деганлар:

قَدْ كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ، فَقَدْ أَذِنَ لِمُحَمَّدٍ
فِي زِيَارَةِ قَبْرِ أُمِّهِ، فَزُورُوهَا، فَإِنَّهَا تُذَكِّرُ الْآخِرَةَ

“Мен сизларни қабрларни зиёрат қилишдан қайтарган эдим. Бас, Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га онасининг қабрини зиёрат қилишига рухсат берилди. Уларни зиёрат қилинг. Чунки улар (яъни қабрларни зиёрат қилиш сизларга) охиратни эслатади”¹²⁵.

وَلْتَذَكِّرِ الْمَوْتَ وَالْبَلَى، وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ تَرَكَ زِينَةَ
الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

124. Суютий, Жомеус сағир, I, 1401-ҳадис.

125. Сунани Термизий, “Жанозалар” боби, 1076; ал-Муснад, 23016; Саҳиҳи Муслим, “Жанозалар” боби, 2260.

“...Ўлимни ва (ундан кейин) чиришини эсланг! Ким охират (ҳаёти)ни хоҳласа, дунё ҳаёти зийнати тарк этади...”¹²⁶

*“...Ким ўлимни кўп эсласа, Аллоҳ уни яхши кўради”*¹²⁷.

Ансорийлардан бир саҳоба Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан: *“...Муъминларнинг энг ақллиси ким?”* деб сўради. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: ***“Ўлимни энг кўп эслайдигани ва ундан кейини учун энг чиройли тайёргарлик кўрадиганидир. Ана ўшалар (ҳақиқий) ақллилардир”***, дедилар¹²⁸.

Саҳобаларнинг ўлимни тафаккур қилишлари

Абу Бакр розияллоҳу анҳу бир хутбаларида шундай деганлар:

“Кўркам, хушсурат, ёшлигига мағрур бўлганлар қани, қаерда? Шаҳарлар куриб атрофини баланд деворлар билан ўраб олган ҳукмдорлар қани, қаерда? Жанг майдонларининг мағлубият билмаган қаҳрамонлари қани, қаерда? Замон уларни енгди, ҳаммалари қабрларнинг қоронғиликларига

126. Сунани Термизий, “Қиёматнинг сифати, рақоик ва вараъ” боби, 2626.

127. Ҳайсамий, X, 325.

128. Сунани Ибн Можа, “Зухд” боби, 4259.

кўмилиб кетдилар. **Шошилинг, шошилинг! Ўзингизни қутқаринг, ўзингизни қутқаринг!**¹²⁹

Ҳазрати Оиша розияллоҳу анҳо онамиз айтдилар:

“Бир куни дўзахни эслаб йиглаб ўтирган эдим. Расулulloҳ: “(Нима бўлди) **нега йиғлаяпсан (эй Оиша)?**” дедилар. Мен: “Дўзахни эслаб йиғладим... Қиёмат куни аҳли оилангизниям эслайсизми?” дедим. Расулulloҳ: “**Учта жойда ҳеч ким бошқани эсламайди. (мезони оғир келадими ёки енгилми, шуни билмагунгача) Мезон тарозиси олдида, (ҳисоб тугаб) ҳамма амал дафтарининг чанданми ёки ўнгданми (ёки орқаданми) берилишини биладиган пайтда ва (дўзахнинг икки лабига ўрнатилганда) сирот кўпригидан ўтаётиб**”, дедилар¹³⁰.”

Саҳобалардан Усайд ибн Ҳудайр розияллоҳу анҳу фазилатли кишилардан эдилар. Ушбу гапни қайта-қайта айтардилар:

“Агар шу уч ҳолатдан бирида доимий тура олганимда ҳеч шубҳасиз жаннатийлардан бўлардим:

1) Қуръонни ўқиган ёки ўқилган Қуръонни эшитган пайтимдаги руҳий ҳолатимда бўла олганимда;

129. Ибнул-Жавзий, Заммул-ҳаво, 668-бет; Назратун найим, III, 960.

130. Сунани Абу Довуд, “Суннат” боби, 28 (4755); Ҳоким, ал-Мустадрок, IV, 622/8722.

2) Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суҳбатлари тинглаганимда мени чулғаган руҳий ҳолатимни давом эттира олганимда;

3) Бир жанозани кузатиб боришда ҳис қилганларимни давом эттира олганимда. Ҳа, қачон бир жанозада қатнашсам ўзимга: «Ажабо, вафот этганингда ҳолинг қандай бўлади, сенга нималар қилинади ва охир-оқибат қаерга юбориласан?!» деб ўйлайман”¹³¹.

Ўлимни тафаккур қилишнинг фойдалари

“Ўлим (инсонларга) ваъз-насиҳат учун етарлидир”¹³² ҳадисида ҳам баён қилинганидек, фикрлайдиган ва ибрат оладиган киши учун ўлимда жуда кўплаб дарслар бор.

Дунёнинг ўткинчи мол-давлат, мансабу лавозим ва нафсоний гўзалликларини ҳаддан ортиқ яхши кўриш ва уларга кўнгил боғлаш маънавий касалликларнинг бошидир. Ҳасад, кибр, риё ва нафсоний эҳтирослар ҳам дунёга муҳаббатнинг натижасидир. Бундай ёмон хулқлардан ва маънавий касалликлардан сақлана олиш учун энг фойдали дорилардан бири ўлимни, қабрни ва охират ҳолатларини тафаккур қилишдир.

131. Ал-Муснад, IV, 351; Ҳоким, ал-Мустадрок алас Саҳиҳайн, III, 326/5260.

132. Суютий, ал-Жомеус сағир, 6227 (заиф ҳадис).

Тасаввуфнинг асосий мақсади ҳам нафсни мағлуб қилиб, унинг худбинлигидан сақланиш ва дунёга муҳаббатни қалбдан чиқариб ташлашдир. Шу сабабдан **ўлимни тафаккур қилиш** кўп тариқатларда шу мақсад учун мурожаат қилинадиган бир усулга айланган. Мурид кундалик вирдларини бажараётиб 5–10 дақиқача ўлимни ўйлайди.

Усмонийлар даврида ўлимни фикрлашни осонлаштириш учун шаҳарлар ичи, йўллар чети ва масжид ҳовлиларида қабристонлар қилинган. Буни кўрган бир ғарблик сайёҳ: **“Турклар ўтганлари билан бирга яшайдилар”**, дейишдан ўзини тўхтата олмаган экан.

Ўлимни тез-тез эслаб нафсоний хоҳиш-истакларни бартараф қилган ҳолда охиратга тайёрланиш кишини охириги нафасдаги пушаймонликлардан сақлайди. Аллоҳ таоло инсоннинг ўлим пайтида, худди тушдан уйғонгандек ҳолатда, чуқур пушаймонлик билан айтадиган сўзларини хабар қилади:

رَبِّ لَوْ لَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ
مِنَ الصَّالِحِينَ

«...Эй Раббим! Мени озгина (тирик) қолдирсанг-чи, мен садақа қилиб, солиҳ (банда) лардан бўлсам...»¹³³.

133. Мунофиқун сураси, 10-оят.

Мана шу аччиқ пушаймонлик ва чорасизликни бошдан ўтказмаслик учун вақтида уйғонишимиз ва фурсат қўлдан кетмай туриб абадий бўлган охират ҳаётига ҳозирланишимиз шарт бўлади.

Ҳасан Басрий ҳазратлари бир жанозага қатнашдилар. Дафн ишлари тугагач ёнларидаги бир зотдан: “Бу вафот этган зот шу онда дунёга қайтиб солиҳ амалларини, зикрларини кўпайтиришни ва гуноҳларига кўпроқ истиғфор айтишни ўйлаётимикин?” деб сўрадилар. У эса: “Ҳа, ўйлаётгандир”, деди. Шунда Ҳасан Басрий ҳазратлари: “У ҳолда бизга нима бўлмоқдаки, унга ўхшаб ўйламаяпмиз?” дедилар¹³⁴.

Ўлимнинг даҳшатига ҳозирлана олиш

Ҳасан Басрий ҳазратлари шундай деганлар:

“Икки кун ва икки кеча борки, махлуқот уларга ўхшашини асло эшитмаган ва кўрмаган:

Кечалардан биринчиси қабр аҳли билан қолган илк кечангдир. Олдинроқ улар билан ҳеч қолмаган эдинг.

Иккинчиси қиёмат тонги бўлган кеча, энди кечаси бўлмаган бир кун бошланади.

Энг даҳшатли икки куннинг биринчиси, Аллоҳ таолодан бир хабарчи келиб Унинг сендан

рози ёки рози эмаслигини, сенинг жаннат ё дўзах-га боришингни билдирадиган кундир.

Иккинчи кун эса амал дафтаринг ўнг ёки чап томонингдан берилиб, Аллоҳ таолонинг ҳузурига чиқариладиган кунингдир”¹³⁵.

Инсон учун энг катта имтиҳон ва энг даҳшатли бало ўлимдир. Бироқ ундан ҳам ёмонроқ бўлгани ўлимдан беҳабар яшаш, уни эсга олмаслик ва Аллоҳга муносиб амаллар қила олмасликдир. Ақлли инсонга лозим бўлгани ўлим келмасдан аввал унга ҳозирланиш ва нафсини ёмон ахлоқдан поклашдир.

Шайх Саъдий шундай дейдилар:

“Эй биродар! Охир-оқибат тупроққа айланасан. Тупроқ бўлмасдан туриб тупроқдек тавозели бўлишига ҳаракат қил!”

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу шундай деганлар:

“Ҳисоб сўралмасдан аввал ўзингизни ҳисобга тортинг. Энг катта арз (Аллоҳ таолонинг ҳузурига чиқарилиб Унга арз қилинадиган кунингиз) учун (солиҳ ва гўзал амаллар билан) безанинг!”

135. Ибнул-Жавзий, аз-Заҳрул-Фвтиҳ, 25-бет; Абулфараж Абдурахмон, Ахвлул-қубур, 154-бет.

Албатта, дунёда нафсини ҳисобга тортган кимса учун қиёмат кунндаги ҳисоб энгил бўлади”¹³⁶.

Фоний танамиз қабрга қўйиларкан, фарзандларимиз ва мол-давлатимиз орқада қолади. Биз фақатгина амалларимиз билан ернинг бағрига кўмиламиз. У ерда кафанларимиз билан танамиз ҳам тупроққа айланади. Ортда биз билан бирга фақатгина солиҳ амалларимиз қолади.

Имом Ғаззолий ҳазратлари шундай деганлар:

“Ўлим онда киши билан бирга фақатгина учта хусусияти қолади:

1) Қалб тозалиги, яъни қалбнинг дунё кирларидан покланган бўлиши. Аллоҳ таоло шундай дейди:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا

«Ҳақиқатан, уни (нафсни) поклаган киши нажот топур»¹³⁷.

2) Аллоҳнинг зикри билан унсияти¹³⁸. Аллоҳ таоло шундай дейди:

أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

136. Сунани Термизий, “Қиёматнинг сифати, рақоик ва вараъ” боби, 2627.

137. Шамс сураси, 9-оят.

138. Аллоҳга яқин бўлиш.

«Огоҳ бўлингизки, Аллоҳни зикр қилиш билан қалблар ором олур (ва таскин топур)»¹³⁹.

3) Аллоҳ учун яхши кўриши. Аллоҳ таоло шундай дейди:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ
لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

«Айтинг (эй Муҳаммад!): “Агар Аллоҳни севсангиз, менга эргашингиз. Шунда Аллоҳ сизларни севади ва гуноҳларингизни мағфират этади. Аллоҳ кечирувчи ва раҳмлидир”¹⁴⁰.

Қалб тозалигига фақатгина маърифатуллоҳ, яъни Аллоҳ таолони қалбан таниш билан эришиш мумкин. Маърифат эса доимий зикр ва тафаккур ила банд бўлиш натижасида қўлга киритилиши мумкин. Мана шу уч сифат нажоткор васфлардир”.

Агар инсон “эртанги кун” учун зарурий тайёргарликни кўра олса, ўлими гўзаллаша бошлайди. Энди у ўлимдан қўрқмайди.

Бишр ибн Ҳорис ҳазратлари шундай деганлар:

139. Раъд сураси, 28-оят.

140. Оли имрон сураси, 31-оят.

“Аллоҳга итоат этувчи киши учун қабр қанчалар гўзал манзилдир”¹⁴¹.

Ҳазрати Мавлоно ҳам нақадар гўзал сўзларни айтганлар:

“Эй ўғил, ҳар кимнинг ўлими унинг ҳолатига ва туйғуларига боғлиқ. Агар инсон ўлимнинг Аллоҳга қовушиши эканлигини тушунмаса, у ўлимни қўрқинчли душмандек кўради. Аммо ўлимни дўст деб билган кишига у ёрқин ва ёрдамчи дўстдек намоён бўлади.

Эй ўлимдан қўрқиб қочаётган инсон! Агар ишининг асл моҳиятини тушунмоқчи бўлсанг, сен аслида ўлимдан эмас, ўзингдан қўрқяпсан. Чунки ўлимни англаётганингда кўрганинг ўлимнинг эмас, балки ўзингнинг юзинг, яъни туйғу ва амалларингдир.

Сенинг руҳингни бир дарахтга қиёс қилсак, ўлим унинг фақат бир баргидир. Ва ҳар бир дарахтнинг барглари унинг табиатига мос бўлади...”

Хуллас, ўлимимиз ва қиёматгача давом этадиган қабр ҳаётимиз дунёдаги ҳолатимизга ва амалларимизга кўра шаклланади.

Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло жуда кўплаб ояти карималарда дунё ва охират ҳолатларини бизга баён қилиб беради. Дунёнинг завол топи-

141. Комиссия, Назратун найм, III, 963; Абулфараж Абдуррахмон, Ахвлул-кубур, 155-бет.

ши, бир кун йўқ бўлишини фикрлаб, унинг алдов ва найрангларидан узоқлашишимизни хоҳлайди. Охират эса кун сайин бизга яқинлашаётгани ва абадий давом этишини тафаккур қилган ҳолда аслида унга рағбат қилишимизга буюради.

Шу боисдан бир банда ўлишдан аввал барча гуноҳлардан қатъий тавба билан воз кечиши ва Аллоҳнинг амр ва қайтариқларига итоат борасидаги камчиликларини тузатиши зарур бўлади. Яна зулм қилган кишиларнинг ҳақларини битта қолдирмай адо этиши керак. Яъни тили билан ҳақорат, тухмат, масхара ёки ғийбат қилган, қўли билан урган, қалби билан ёмон гумон қилган кишилардан розилик сўраши, жон таслим қилмасдан туриб зиммасидаги ҳақ ва қарзлардан қутулиши лозим.

Ғофил инсон дунёда бошқаларнинг ҳаққини егани учун қувониши, тубанликни саодат деб ўйлаши мумкин. Бироқ эртага адолат тарозилари ўрналиб унга: **“Сан ҳақир, ожиз ва фақир муфлис — касодга учрагансан. Энди бу ерда ҳеч қандай ҳақни қайтара олмайсан, ҳеч кимдан узр сўрай олмайсан”**, дейилганида қанчалик пушаймон бўлишини ҳеч ким тасаввур ҳам қила олмайди.

Умавий халифалардан Абдулмалик ибн Марвон ўлим соати яқинлашганида Шомнинг чет маҳаллаларида кийимни қўлига ўраб ювиш тошига ураётган бир кир юувчини кўрди. Охиратда-

ги даҳшатли ҳисобни ўйлаб чуқур оҳ тортди ва: “Кошки мен ҳам бир кир юувчи бўлганимда! Қўл меҳнатим билан кунлик ризқимни топиб еганимдаю дунё ишларининг ҳеч қайсисида нуфузим бўлмаганида...” деди¹⁴².

Ўлимнинг даҳшатини ўйлаб унга тайёрланиш билан бирга Аллоҳ таолонинг раҳматидан ҳам ҳеч қачон умид узмаслик лозим.

Уқба ал-Баззор шундай деганлар: “Бир бадавий дафн қилиш учун олиб кетилаётган бир жанозани кўриб қолди. Унга қараб: “Табриклайман сени, эй маййит, қандай ҳам бахтлисан-а?!” деди. Мен: “Уни нега табрикляяпсан?” деб сўраганимда эса: *“Ниҳоятда сахий ва қарам соҳиби бўлган Зотнинг қамокҳонасига (яъни қабристонга) олиб кетилаётган кишини қандай қилиб табрикламайин? У шундай Зотга олиб борилмоқдаки Унинг меҳмонларига икромии улкан, мағфирати эса жуда улугдир”*, деди.

Мен гўё шу пайтгача ҳеч бундай гўзал сўз эшитмаган эдим”¹⁴³.

142. Имом Ғаззолий, Ихёи улумиддин, VI, 114.

143. Абулфараж Абдурраҳмон, Ахввлул-қубур, 155-бет.

ҚУРЪОНДА ТАФАККУР

*Қуръони карим кўнгил аҳли бўлган
мўъминлар учун тафаккур дунёсига
очилган ҳашаматли эшик, кенг
тафаккур уфқи, еру осмоннинг
тили, руҳга озиқ бўлган ҳикматли
баёнлари билан бениҳоя файз
ҳазинаси, инсонга ато этилган баён
мўъжизасидир.*

*Ислом адабиётида 1400 йилдан
кўп вақтдан бери қаламга олинган
минглаб асарлар биргина Китобни
тушуниб унга чуқур кириб бориш ва
бир инсонни яқинроқдан таниб Унда
фоний бўла олиш учундир.*

ҚУРЪОНДА ТАФАККУР

Инсон боласи яратилиш эътиборидан тафаккурга мойилдир. Бироқ инсон ақлини нафсининг тор ҳудудларидан қутқариб, ҳаққа ва хайрга йўналтирадиган бир йўл кўрсатувчига эҳтиёж бор. Энг ишончли йўл кўрсатувчи эса Аллоҳнинг китоби Қуръони карим ва унинг амалий тафсири бўлган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдир.

Хусусан инсониятга раҳмат қилиб юборилган Қуръони карим кўнгил аҳли бўлган мўъминлар учун тафаккур дунёсига очилган ҳашаматли эшик, кенг тафаккур уфқи, еру осмоннинг тили, руҳга озиқ бўлган ҳикматли баёнлари билан бениҳоя файз ҳазинаси, инсонга ато этилган баён мўъжизасидир.

Қуръони карим инсон ва коинотнинг шарҳидир. **Коинот, инсон ва Қуръон** бир-бирига боғлиқ ва бир-бирини энг гўзал кўринишда шарҳловчи учта оламдир. Қуръонни чуқур ўрганган одам ўзини ва Раббисининг лутфу иноятларини ўқийди, коинотнинг ҳикмат саҳифаларини варақлай бошлайди. Қанчадан-қанча илоҳий сирлар унга аён бўлади. Қалбидан руҳий оламга туйнуклар очилади...

Инсон боласини маънавий ҳалокатга етакловчи нафсоний ва худбин ҳис-туйғуларнинг даво-си Қуръондадир. Инсонни ҳайвонлардан ҳам тубанроқ ҳолатга тушурувчи иффатсизликдан кутулишнинг чораси ҳам Қуръондадир. Адолат ҳисларининг зулмга айланмаслиги учун кўрилади-ган чоралар ҳам яна Қуръондадир. Хуллас, инсон боласи ҳар ҳолу корда муҳтож бўлган энг улут саодат рецепти фақатгина Қуръони каримдадир.

Қуръонни Аллоҳ таълим берди

Қуръони карим Аллоҳ таолонинг башариятга илоҳий ҳузуридан ато этган энг улут ҳадяси-дир. Ояти каримда шундай дейилади:

الرَّحْمَنُ * عَلَّمَ الْقُرْآنَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ * عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

«Ар-Раҳмон (исмли Раббимиз) Қуръонни таълим берди. (У) инсонни яратди. Унга баённи (нуқтни) таълим берди»¹⁴⁴.

Аллоҳ таоло бениҳоя раҳмати сифатида инсон-га Қуръони каримни таълим бериб, шу орқали инсонга қанчадан-қанча ҳикмат ва сирларни ато этган. У ҳолда инсон Қуръонни ўрганиб ўша илоҳий кўрсатмалар ичида аввало ички оламини юксалтириши, кейин эса ҳар ҳол ва ҳаракатлари

билан гўё жонли Қуръонга айланишга ғайрат қилиши керак. Ундан кейин эса уни балоғатли тил билан бутун инсониятга етказишга ҳаракат қилиши даркор.

Барча китоблар биргина китоб учун

Ислом адабиётида 1400 йилдан кўп вақтдан бери қаламга олинган минглаб асарлар биргина **Китобни** тушуниб, унга чуқур кириб бориш ва бир **инсонни** яқинроқдан таний олиш учундир. Ер юзидаги барча дарахтлар қалам, барча денгизу уммонлар сиёҳга айланса ҳам Қуръони карим ўз ичига олган ҳикмат ва ҳақиқатларни санаб адоғига етиши имконсиздир¹⁴⁵. Барча илм ва ҳикматларнинг коди унда, икки олам саодатининг калити ҳам яна ундадир.

Қуръони карим доим олдинда боради, башарий илмлар эса унга орқадан эргашади. Амалга оширилган ҳар илмий кашфиёт Қуръон ҳақиқатларини тасдиқ ва тафсир қилмоқдадир.

Аллоҳ таоло шундай дейди:

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ
لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ قُلَىٰ أَوْلَمَ يَكْفُ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ
شَيْءٍ شَهِيدٌ

145. Лукмон сураси, 27-оят.

«Токи уларга унинг (Қуръоннинг) ҳақ экани аниқ маълум бўлгунича, албатта, Биз уларга атрофдаги ва ўз вужудларидаги аломатларимизни кўрсатажакмиз. Ахир, (уларга) Раббингизнинг барча нарсага гувоҳ экани кифоя эмасми?!»¹⁴⁶

Қуръони карим устида тадқиқотлар давом этгани сайин унинг янгидан-янги мўъжизалари аён бўлаверади. Дарҳақиқат, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам олимлар Қуръонга тўймасликларини, кўп такрорлаш туфайли у ўз тароватини асло йўқотмаслигини ва инсонни ҳайратда қолдирувчи ҳайратомуз жиҳатлари, ажойиботларию ибратлари тугамаслигини хабар берганлар¹⁴⁷.

ҚУРЪОНИ КАРИМНИ ТАФАККУР БИЛАН ЎҚИШ ЛОЗИМ

Мусулмон уламолар Қуръонни кироат қилишдан мақсад ундаги ҳикмат ва маъноларни тафаккур қилиш, шунга кўра амал қилиш, яъни яшаш керак эканини айтганлар.

Инсон тафаккурини кучайтириш учун Қуръони каримни ўқишдан фойдалироқ нарса йўқ.

146. Фуссилат сураси, 53-оят.

147. Сунани Термизий, “Қуръон фазилатлари” боби, 3128 ва 3129-ҳадислар; Доримий, ал-Муснадул-жомий (ас-Сунан), “Қуръон фазилатлари” боби, 3358.

Чунки Қуръони карим инсон боласининг барча мақом ва ҳолларини билувчи Аллоҳнинг каломи-дир. Яъни Қуръони карим инсон боласига кўзгу тутиб ўзини яхши танишини таъминлайди. Шу боисдан ҳар мўъмин Қуръонни кўп-кўп тиловат қилиши, “Аллоҳ таолонинг бу баёнларидаги муро-ди нима?” деб тафаккур қилиши лозим.

Шу шаклда бир оятни тафаккур ва тадаббур билан ўқиш тафаккурсиз ўқилган бир хатмдан яхшироқдир. Зеро Қуръоннинг ҳар сўзида ҳисоблаб бўлмас даражада кўп сир мавжуд. Киши фақатгина нозик тафаккур, юксак ахлоқ ва амали солиҳлар билан қўлга киритган мусаффо қалб ва юмшоқ кўнгли билан ўша сирларга воқиф бўлиши мумкин.

Аллоҳ таоло шундай дейди:

وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

«...унда сизлар эслатма олишингиз учун аниқ оятларни нозил қилдик»¹⁴⁸.

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِّيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ
أُولُوا الْأَلْبَابِ

«(Эй Муҳаммад! Ушбу Қуръон) оятларини тафаккур қилишлари ва ақл эгалари эслатма

148. Нур сураси, 1-оят.

олишлари учун Биз Сизга нозил қилган мубо-
рак Китобдир»¹⁴⁹.

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا

«Ахир, улар Қуръон (оятлари) ҳақида
фикр юритмайдиларми?! Балки дилларда
“қулфлари”¹⁵⁰ бордир?!»¹⁵¹

Набий соллаллоҳу алайҳи васалламдан:
“Қайси одамнинг Қуръон тиловатидаги овози
ва қироати чиройлироқ?” деб сўралди. У зот
соллаллоҳу алайҳи васаллам: “Ўқишини эшитга-
нингда унинг Аллоҳдан қўрқишини ҳис қилган
кимсанинг (овози ва қироати)”¹⁵², дедилар.

Шайтон васваса қиладиган ишларнинг боши-
да Қуръон тиловат қилиш туради. Зеро Қуръонни
ўқиб унинг ваъдасини, таҳдидини, очик-ойдин
оятларини ва баёнларини фикрлаган киши солиҳ
амалларга янаям катта иштиёқ билан юзланади.
Шубҳали нарсалардан ва ҳаром ишлардан кўпроқ

149. Сод сураси, 29-оят.

150. Бу ерда баъзи мунофиқларнинг дилларида, эҳтимол,
келажақда иймон келтириш ниятининг ўзи йўқдир. Балким
уларнинг дилларига Аллоҳ “иймон келтирмайди” деб муҳр
босиб қўйгандир, дейилмоқда. Қуръон оятлари ҳақида фикр
юритишга ҳам ўша муҳрланган қалбларда салоҳият бўлмаслиги
мантиқ юзасидан барчага маълум.

151. Мухаммад сураси, 24-оят.

152. Доримий, ас-Сунан, “Қуръон фазилатлари” боби, 3516.

четлашади. Қуръон ўқиш солиҳ амалларнинг энг фазилатлиси бўлгани учун ҳам шайтон инсонларни Қуръондан узоқлаштириш учун бор кучи билан ҳаракат қилади. Мана шу ҳикматга биноан Қуръон тиловатидан олдин паноҳ сўраш, яъни истиоза айтиш (أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) буюрилган. Дарҳақиқат, ояти каримада айтилади:

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

«Қачонки Қуръон ўқисангиз, албатта, кувғин этилган шайтон (васвасаси)дан Аллоҳ паноҳ беришини сўрангиз!»¹⁵³

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам Қуръонни қандай ўқир эдилар?

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам Қуръони каримни виқор билан, дона-дона ва ҳис қилган ҳолда ўқир эдилар. Ояти карималарнинг маънолари ҳақида тафаккур қилар ва амрларини дарҳол ҳаётларига татбиқ қилардилар. Аллоҳга тасбеҳ айтишдан сўзловчи оятларга келганда “Субҳаналлоҳ” каби тасбеҳ сўзлари билан Аллоҳни нуқсонлардан поклар, дуо (сўраш) оятлари келганида улар билан Аллоҳга муножот қилар, Аллоҳ

153. Наҳл сураси, 98-оят.

таолодан паноҳ сўрашдан сўз юритувчи оятларни ўқиганда дарҳол Аллоҳдан паноҳ сўрардилар¹⁵⁴.

Баъзан бир ояти карима устида шунчалар қолиб кетардиларки, тонггача ўша оятни тафаккур қилардилар.

Абу Зар розияллоҳу анҳу шундай нақл қиладилар:

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бир кеча туриб тонггача бир оятни такрорлаб туравердилар. Оят эса шудир:

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِن تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ
الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

«Агар уларни азобласанг, албатта, улар (Ўз) бандаларинг. Борди-ю, уларни кечирсанг, албатта, Сен Ўзинг қудрат ва ҳикмат эгасидирсан»¹⁵⁵.

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам яна бир куни юқоридаги ояти карима билан бирга:

154. Саҳиҳи Муслим, “Мусофирларнинг намози ва уларни қаср қилиш” боби, 1814; Сунани Насоий, “Қиёмул лайл” боби, 1664.

155. Моида сураси, 118-оят (Сунани Насоий, “Ифтиҳо” боби, 1010; ал-Муснад, 21538).

رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلُّنَ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ صِلَى فَمَنْ تَبِعَنِي
فَإِنَّهُ مِنِّي

«Эй Раббим! У (санам)лар кўп одамларни йўлдан оздирди. Бас, ким менга эргашса, ана ўша мендандир (менинг динимдадир)»¹⁵⁶ оятини ўқидилар. Сўнг қўлларини кўтариб: “Эй Аллоҳим! Умматим, умматим” деб ёлвора бошладилар. Бир томондан эса йиғлардилар. Шунда Аллоҳ таоло: “Эй Жаброил! Гарчи Раббинг барча нарсани яхши билади, бироқ (инсонлар ҳам билсинлар дея) Муҳаммад (алайиссалом)нинг олдига бор, ундан нега йиғлаётганини сўра”, деди. Жаброил алайҳиссалом келиб (йиғи сабабини) сўрадилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам унга (умматлари учун қилган хавотирлари сабабли йиғлаганликларини) айтдилар. Шунда Аллоҳ таоло: “Эй Жаброил! Муҳаммадга бор ва унга: «Умматинг борасида Биз сени рози қиламиз ва сени асло хафа қилмаймиз» деган хушхабаримизни етказ”, деди»¹⁵⁷.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам умматларига шунчалар ғамхўр ва марҳаматли эдилар. Бу ҳадисни яхшилаб тафаккур қилиб, у зотга қанчалик муҳаббатли эканимизни ва ана шу муҳаббатимизнинг исботи сифатида суннатларига

156. Иброҳим сураси, 36-оят.

157. Саҳиҳи Муслим, “Иймон” боби, 499.

канчалар амал қилаётганимизни бир ҳисоб-китоб қилишимиз керак.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу ривоят қиладилар:

«*Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам менга: “Менга Қуръон ўқиб бер!” дедилар. Мен: “Эй Аллоҳнинг Расули! (Қуръон) сизга нозил қилингани ҳолда уни сизга мен ўқиб берайинми?” дедим. (У зот): “Ҳа (бошқа ривоятларда: Уни бошқадан тинглашни хуш кўраман)”, дедилар. Мен Нисо сурасини ўқий бошладим ва:*

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا

«(Эй Муҳаммад!) Ҳар бир умматдан (ўз пайғамбарини) гувоҳ сифатида келтирганимизда ва Сизни (Эй Муҳаммад!) уларга гувоҳ қилиб келтирганимизда (уларнинг ҳоли) не кечур?!»¹⁵⁸ оятига келганимда: “*Тўхта!*” дедилар ва (юзларини бошқа томонга бурдилар). Қарасам кўзларидан шашқатор ёш оқаётган экан»¹⁵⁹.

158. Нисо сураси, 41-оят.

159. Саҳиҳи Бухорий, “Қуръон фазилатлари” боби, 5049; Саҳиҳи Муслим, “Мусофирларнинг намози ва уларни қаср қилиш” боби, 1867; Ибн Касир, ал-Бидая ван-ниҳая, VI жилд, 59-бет.

Ҳазрати Оиша розияллоҳу анҳо онамиздан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг юмшоқ қалбли эканлари ва тафаккур дунёларига доир бир манзара шундай нақл қилинади:

Улуғ тобеинлардан Ато ибн Рабоҳ бир куни Оиша розияллоҳу анҳо онамиздан: “Расулуллоҳдаги сизни ҳайратга солган бирон ҳолатни бизга айтиб берасизми?” деб сўраганларида у киши: *«У зотдаги қайси ҳолат ҳайратга солмас эдики?!»* дедилар ва давом этдилар: *“Бир куни тунда ҳужрамга келдилар. Ётдик. Кейин: “Мен Раббимга ибодат қилай...”* дедилар. Туриб таҳоратни янгиладилар ва намоз ўқий бошладилар. Қиёмда шундай йиғладиларки, кўз ёшлари кўксиларига томчиларди. Рукудаям узоқ йиғладилар. Саждада ҳам бу ҳолат давом этди. Йиғлашлари бомдод намози учун хабар беришга келган Билол розияллоҳу анҳунинг овози эшитилгнча давом этди. “Эй Аллоҳнинг расули! Аллоҳ сизнинг ўтмишидаги ва келажакдаги барча гуноҳларингизни афв қилган бўлса, нега бунчалик кўз ёш тўкаси?” дедим. У зот шундай дедилар: *“Шукр қилувчи банда бўлмайинми?! Ҳам нега йиғламас эканман, бу тунда Аллоҳ менга қуйидаги оятларни нозил қилди: «Осмонлар ва Ернинг яратилишида, тун ва куннинг ўрин алмашиб туришида ақл эгалари учун аломатлар бордир. Улар туриб ҳам, ўтириб ҳам, ётиб ҳам Аллоҳни зикр этадилар ва осмонлару Ернинг яратилиши ҳақида фикр юритадилар (ва дуо қиладилар): “Эй Раббимиз! Бу (кои-*

нот)ни беҳуда яратмагансан. Сен (айблардан) пок Зотдирсан. Бас, бизни дўзах азобидан сақлагин! Эй Раббимиз! Кимни Сен дўзахга киргизсанг, албатта, уни хор қилган бўласан. Золимларнинг эса ёрдамчиси йўқдир. Эй Раббимиз! Биз «Раббингизга иймон келтиринг!» деб иймонга чорлаган жарчини (Муҳаммад пайғамбарни) эшитдик ва дарҳол унга иймон келтирдик. Эй Раббимиз! Бизнинг гуноҳларимизни кечир, хатоларимизни ўчир ва бизларни солиҳ кишилар қаторида вафот эттир. Эй Раббимиз! Яна бизларга (барча ўтган) пайғамбарларингга (уларнинг воситаси ила умматларига) ваъда қилган нарсаларингни (савоб ва ёрдамингни) ато эт ва бизларни қиёмат кунида шармисор қилма. Албатта, Сен ваъдага хилоф қилмагайсан»¹⁶⁰. Сўнг: *“Бу оятларни ўқиб чуқур тафаккур қилмаганларнинг ҳолига вой”, дедилар*»¹⁶¹.

Бу ояти карималар нозил бўлгун тунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам юлдузларни ҳавас қилдирадиган инжу доналаридек кўз ёшлар билан тонгга йиғлаган эдилар. Мўъминларнинг илоҳий қудратни тафаккур қилиб тўкадиган кўз ёшлари ҳам (Аллоҳнинг фазли билан) фоний

160. Оли Имрон сураси, 190-194 оятлар.

161. Ибн Ҳиббоннинг “ас-Саҳиҳ” (II, 386) асаридан нақл қилинган ҳолда Абдулҳай Лакнавий, Иқоматул-хужжа ғалв аннал-иксвра фит-тааббуди лайса бибидъа, 112-бет; Олусий, Рухул маоний, IV, 157.

кечаларнинг зийнати, қабр қоронғиликларининг ёруғи ва иншааллоҳ, жаннат боғларининг шабнамлари бўлади.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Қуръони каримни фикрлаб, сирларидан воқиф бўлиб ўқиш лозимлиги ва бунинг фазилатини баён қилиш бобида шундай деганлар:

وَمَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللَّهِ، يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ، وَيَتَدَارَسُونَهُ بَيْنَهُمْ، إِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ، وَغَشِيَتْهُمْ الرَّحْمَةُ، وَحَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ، وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ

“...Бир гуруҳ инсонлар Аллоҳнинг уйларида бирида жам бўлиб Аллоҳнинг китобини ўқисалар ва уни ораларида музокара қилсалар, устиларига сакинат тушади, уларни раҳмат қоплайди ва фаришталар атрофларини ўраб оладилар. Аллоҳ таоло ҳам уларни ўз ҳузуридагилар орасида зикр қилади”¹⁶².

لَا يَفْقَهُ مَنْ قَرَأَهُ فِي أَقَلِّ مِنْ ثَلَاثٍ

162. Абу Ҳурайра розияллоҳу анху ривояти, Саҳиҳи Муслим, “Зикр, дуо, тавба ва истиғфор” боби, 6853; Сунани Абу Довуд, “Намоз” боби, 1455; Сунани Термизий, “Қироатлар” боби, 2945.

“Ким уни (Қуръонни) уч кундан кам муддат-да ўқиса (хатм қилса), уни англамайди (хаққоний англаб тафаккур қила олмайди)”¹⁶³.

اقْرَأْ الْقُرْآنَ مَا نَهَاكَ، فَإِنْ لَمْ يَنْهَكَ فَلَسْتَ تَقْرُوهُ

“Қуръонни сени ёмонликлардан тўсадиган қилиб ўқи! Агар у сени ёмонлардан тўсмаётган бўлса, уни ўқиётган бўлмайсан”¹⁶⁴.

Саҳобаларнинг Қуръон тиловат қилишлари

Саҳобалар Қуръонни тушуниш учун тафаккур қилишга зўр берганлар, Аллоҳнинг оятлари ҳақида чуқур фикр юритиб, уларни ҳаётларига татбиқ этган ҳолда ўқиганлар. Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳунинг шу сўзлари бунга ёрқин мисолдир:

“Бақара сурасини ўн икки йилда тугатдим ва шукри учун битта туя қурбонлик қилдим”¹⁶⁵.

Ҳазрати Умарнинг ўғиллари Абдуллоҳ розияллоҳу анҳу эса Бақара сурасини ҳаётларига

163. Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳу ривояти, Сунани Абу Довуд, “Намоз” боби, 1390; Сунани Термизий, “Қироатлар” боби, 2949.

164. Аҳмад ибн Ҳанбал, Зухд, 401-бет. 1649. Табароний Абдуллоҳ ибн Амрдан ривоят қилган.

165. Қуртубий, I, 40.

татбиқ қилиш учун роппа-сора саккиз йил ўрганганлар¹⁶⁶.

Зеро улар Қуръони каримни фарзлар, ҳукмлар ва уларга алоқадор бўлган нарсаларни ўрганиб ўқир эдилар. Ояти карималарни чуқур тафаккур қилиб, ҳаётларига кўчирар эдилар¹⁶⁷.

Бир зот Зайд ибн Собит розияллоҳу анхунинг олдиларига бориб Қуръони каримни бир ҳафта хатм қилиш борасидаги фикрларини сўради. У киши: “Яхши бўлади” дегандан сўнг: “Бироқ менга ўн беш ёки йигирма кунда бир хатм қилиш кўпроқ ёқади, шунда Қуръон ҳақида яхши фикрлаб, маъноларини яхшироқ тушуна оламан”, дедилар¹⁶⁸.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу эса шундай деганлар:

*“Ким илм хоҳласа, Қуръон маъноларини тафаккур қилсин. Унинг тафсири ва қироатига кўпроқ вақт ажратсин. Зеро Қуръонда олдингиларнинг ва кейингиларнинг илми мавжуд”*¹⁶⁹.

*«Бир бадавий Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан **“Бас, кимки (дунёда) зарра миқдорида яхшилик қилган бўлса, (қиёмат***

166. Молик ибн Анас, ал-Муватто, “Қуръон” боби, 11 (490).

167. Каттоний, Таротиб, II, 191.

168. Ал-Муватто, “Қуръон” боби, 4 (483); Ибн Абдулбарр, ал-Истизкор, Байрут, 2000, II, 477.

169. Ҳайсамий, VII, 165; Байхақий, Шуабул иймон, II, 331.

куни) уни кўрар. Кимки зарра миқдорида ёмонлик қилган бўлса ҳам уни кўрар”¹⁷⁰ оятларини эшитди. Қаттиқ ҳайратланиб: “Эй Аллоҳнинг расули, зарра миқдоричами?!” деб сўради. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: “**Ҳа**”, дедилар. Бир лаҳзада ҳолати ўзгарган бадавий: “Вой менинг ёмонликларим!” деб ингради ва бу сўзларини кўп марта қайтариб тураверди. Сўнг эшитган оятларини такрорлаганча туриб кетди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам унинг орқасидан: “**Иймон** (бу) бадавийнинг қалбига кирди”, дедилар»¹⁷¹.

Валий зотларнинг Қуръон тиловатлари

Фузайл ибн Иёз қуддиса сирруху: “Қуръон амал қилиш учун нозил қилинди. Инсонлар эса унинг фақатгина тиловатини амал қилиб олдилар”, дедилар. Шунда у зотдан: “Қуръонга амал қилиш қандай бўлади?” деб сўралди. Ҳазрат шундай жавоб бердилар: “Ҳалол қилган нарсаларини ҳалол, ҳаром қилган нарсаларини ҳаром деб қабул қилиб уларни ҳаётга татбиқ этиш, амрларига бўйсуниб, қайтариқларидан қайтиш ва ҳайратлантирувчи баёнлари устида тўхталиш (Аллоҳни поклаш, ўша

170. Залзала сураси, 7-8 оятлар.

171. Суютий, ад-Дуррул-мансур, VIII, 595.

хусусларни яхшилаб тадқиқ этиш ва тафаккурга шўнғиш) билан бўлади”, дедилар¹⁷².

Қуръони каримнинг биргина оятида ҳам канчалаб чуқур маънолар бор. Имом Шофеий раҳматуллоҳи алайҳ: “Инсонлар “Аср” сурасини ҳаққоний тафаккур ва тадаббур қилсалар, уларга (шунинг ўзи) етарли бўлади”, деганлар¹⁷³.

Буюк олимлардан Асмаий Қуръон ҳақида тафаккур қилишга доир бир хотирасини шундай нақл қилади:

Бир бадавий халифа Ҳишом ибн Абдулмаликнинг олдига келган эди. Ҳишом унга: “Менга насихат қил, эй бадавий”, деди. Бадавий халифанинг тафаккурини Қуръонга йўналтириб истиоза ва басмалани айтиб, қуйидаги оятларни ўқиди:

وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ * الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ
يَسْتَوْفُونَ * وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ * أَلَا
يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ * لِيَوْمٍ عَظِيمٍ * يَوْمَ يَقُومُ
النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

«(Савдо-сотикда ўлчов ва тарозидан) уриб қолувчи кимсалар ҳолига вой! Улар одамлар-

172. Хатиб ал-Бағдодий, Иқтизоул илмил амала, 76-бет.

173. Ибн Касир, Тафсир, (Аср сураси).

дан (бирор нарсани) ўлчаб олган вақтларида тўла қилиб оладиган, уларга ўлчаб ёки тортиб берган вақтларида эса уриб қоладиган кимсалардир. Улар (ўлгандан кейин) қайта тирилувчи эканларини ўйламайдиларми? Улуғ кунда (қиёматда) — одамлар (бутун) оламлар Парвардигори ҳузурида (ҳисоб-китоб бериш учун) тик турадиган кунда?!»¹⁷⁴

Бадавий сўзларини давом эттириб: “Хожам, бу ўлчов ва тарозидан уриб қолувчиларнинг жазоси. Ҳаммасини ноҳақ олиб қўювчиларнинг жазосини эса сиз ўйлаб кўринг!”, деди¹⁷⁵.

Машхур усмонли олимларидан Муҳаммад Ходимий шундай дейдилар: “Ҳар қандай қийинчилик, бало ва мусибатдан қутулишнинг ягона йўли — Қуръонга маҳкам ёпишиш ва уни ҳаётга татбиқ этишдир. Ибодат ва тоатларда давом этинг! Айниқса энг фазилатли ибодатлардан бўлган тадаббур, тартил ва одоб билан Қуръон ўқишга яхшилаб бел боғланг! Зеро Қуръонни шундай ўқиш Аллоҳ билан гаплашиш кабидир”¹⁷⁶.

174. Мутоффифин сураси, 1-6-оятлар.

175. İbn-i Abdірabbih, Bedevî Arapların Özdeyiş ve Âdetleri, İstanbul 2004, s. 57.

176. Ходимий, Мажмуатур расоил, 112, 194, 200 бетлар.

ҚУРЪОНИ КАРИМДАН ТАФАККУР МИСОЛЛАРИ

Аллоҳнинг илмини тафаккур қилиш

Қуръони каримнинг жуда кўплаб оятларида Аллоҳнинг чексиз илмига тўхталиб инсонлар тафаккур қилишга чақирилади.

Ояти каримада шундай дейилади:

وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

«Ғайб (яширин иш ва нарсалар) калитлари Унинг ҳузуридадир. Уларни Ундан ўзга билмас. Яна қуруқлик ва денгиздаги нарсаларни (ҳам) билур. Бирор япроқ (узилиб) тушса (ҳам) уни билур. Ер зулматлари (қаъри)даги уруғ бўлмасин, ҳўлу қуруқ бўлмасин, (ҳаммаси) аниқ Китоб (Лавҳул-Маҳфуз)да (ёзилган)дир»¹⁷⁷.

177. Анъом сураси, 59-оят. Ғайб илмларини Аллоҳ таолонинг ўзигина билур. Пайғамбарининг ҳам фақат айримларига бу илмдан ато этган. Оятда Аллоҳ таолонинг азалий “илм” сифати билан ошкораю пинҳона нарсалардан доимий равишда огоҳ экани билдирилмокда. Шу илмига биноан қиёматгача бўладиган ишларни “Лавҳул маҳфуз”га олдиндан

Бир мўъмин бу ояти каримни ўқиганида бироз тўхтаб фикрлаши лозим: ҳали ҳеч очилмаган, вужудга келмаган, башарий илм етиб бора олмаган шунчалар ғайб ҳазиналари борки, уларнинг барчасининг калити фақатгина Аллоҳнинг ҳузуридадир. Уларни Аллоҳдан бошқа ҳеч ким била олмайди. Аллоҳ таоло барча ғайбларни билганидек ҳозирдаги барча мавжудотларни ҳам барча тафсилот ва қисмларигача билади. Барғни ҳам Буюк Раббимиз қачон ва қаерга тушгани, ҳавода неча марта айланганигача билади.

Аллоҳ таоло ернинг қоронғиликларига тушган бир уруғнинг қачон униб чиқиши, уни ким ейишини ҳам билади. Кўринган-кўринмаган, фикрланган, ҳис қилинган, каттаю кичик, вужудга келган ва келадиган, пинҳону ошкор ҳамма нарса барча кенглиги, барча нозик жиҳати билан Аллоҳнинг илми доирасидадир¹⁷⁸.

Юқоридаги ояти каримани ўқигач, инсоннинг ҳаёли кўринган ва кўринмаган оламларга йўл олади. У қуруқликнинг номаълум бурчакларида ва денгизнинг чуқурларида Аллоҳнинг илми-

битиб қўйган. Инсонлар тақдирини Аллоҳ таоло буйруқ тариқасида эмас, балки васф ва таъриф сифатида ёзган. Масалан, фалон кимса ўз ихтиёри билан шайтон васвасасига берилади, деб ёзилган. “Берилсин!” деб ёзилмаган. Акс ҳолда банда жавобгар бўлмас эди.

178. Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini, III, 1947; Ebû Hayyân, IV, 145-146, (el-En’âm, 59).

ни ва санъатини кузатади. Ер юзидаги баргларни хаёлан кўради, Аллоҳ эса ҳар бир узилган баргни ва ернинг тубларидаги уруғларни кўриб турибди. Коинотдаги барча нарсалар Аллоҳнинг амри билан ҳаракатланади.

Бу саёҳат ақлни ҳайратга солади, замон ва маконни кесиб ўтади, кенг майдонларни қамраб олади. Инсоннинг хаёли бу кенгликни тўлиқ тушуниб етишдан ожиз. Аммо ояти карима бу манзарани аниқ ва мукаммал тасвирлайди. Инсон Қуръон ва коинот ҳақида фикр юритганда, Аллоҳнинг илм ва қудратини бирозгина идрок этади. Тафаккурдан узоқ бўлганлар эса илоҳий сирлардан маҳрум ҳолда ҳаёт кечиради. Саъдий Шерозий шундай деганлар:

“Идрок эгалари учун дарахтлардаги ҳар бир барг Аллоҳ таолони чин қалбдан таниши борасида муфассал китобдир. Гофиллар учун эса барча дарахтлар биргина барг(дек) ҳам (аҳамиятли) эмас...”

Аллоҳ таоло бошқа ояти каримада шундай дейди:

يَعْلَمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ
مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ الرَّحِيمُ الْعَفُورُ

«У Ерга кирадиган нарсаларни ҳам, ундан чиқадиган нарсаларни ҳам, самодан тушадиган

нарсаларни ҳам, унга кўтариладиган нарсаларни ҳам билур. У раҳмли ва мағфиратлидир»¹⁷⁹.

Инсон бу ояти каримани ўқигач, сон-саноксиз жисмларнинг, ҳаракатнинг, шаклнинг ва маънонинг ҳаёли зеҳнига ҳужум қилади. Уларни ҳаёлга сиғдириш ҳам имконсиз. Бу оят ишора қилган ҳодисаларнинг фақатгина бир онда юзага келадиган қисмини аниқлаштириб санаш ҳам имконсиз. Бунни қилиш учун барча инсонлар бир жойга жам бўлсалар ва бутун умрларини шу ишга бағишласалар ҳам ўша “бир он”да қанча нарсанинг осмондан ерга тушгани, қанчаси ердан осмонга кўтарилганини аниқлашга кучлари етмайди.

Ернинг ичига нималар кирмоқда? Бу она ернинг бағрига қанчалар уруғлар тушмоқда? Тупроқ остида қанча курт-қумурсқалар, ҳашаротлар ва судралувчилар жон сақламоқда? Бу бепоён тупроққа қанчалаб сув томчилари, газ молекулалари ва радиоактив нурлар сизмоқда? Ҳа, қанчадан-қанча нарсалар кирмоқда тупроқ остига! Барчаси ҳам Аллоҳ таолонинг амри ва тақдири остида...

Бунга муқобилида тупроқдан ҳам қанчадан-қанча нарсалар чиқмоқда? Қанчалаб ўсимликлар илдиз отмоқда? Ояти каримада шундай дейилади:

أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ
كَرِيمٍ

«Ахир, (улар) ерга боқиб, унда барча турдаги фойдали навлардан қанчасини ундириб қўйганимизни кўрмадиларми?!»¹⁸⁰

أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا * ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا * فَأَنْبَتْنَا
فِيهَا حَبًّا * وَعَبْنَا وَقَضَبًا * وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا * وَحَدَائِقَ
غُلْبًا * وَفَاكِهَةً وَأَبًّا * مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ

«Биз (осмондан) сувни мўл ёғдирдик. Сўнгра ерни (гиёҳлар унсин, деб) ёрдик. Сўнгра Биз унда донларни ундирдик, узум ва кўкатларни, зайтун ва хурмоларни, калин дарахтзор боғларни, меваю гиёҳларни ҳам. (Буларни) сизларнинг ва чорва ҳайвонларингизнинг истеъмоли учун (яратдик)»¹⁸¹.

Яна тупроқдан қанча булоқлар отилиб чиқмоқда? Қанча вулқонлар лава пуркамоқда? Қанча газлар буғланмоқда? Қанчалаб ҳашаротлар яширин уяларидан ер юзига ёйилмоқда?

Қор ёққанда тупроқ бағридан беҳисоб жонзотлар паноҳ топади. Аллоҳ уларни муҳофаза

180. Шуаро сураси, 7-оят.

181. Абаса сураси, 25–32-оятлар, Қоф сураси, 7–11-оятлар.

килиб, тупрокни улар учун бешикдек қилиб қўяди. Шунинг учун қорлар эриб кетганидан кейин атроф-да ўша жонзотларнинг ўликлари кўринмайди. Баҳор келганида улар тупроқ устида қайта ҳаёт кечиришни бошлайди.

Ердан осмонга кўтарилган кучлар, фаришта-лар, руҳлар ва дуолар ҳақида фикр юритиш мумкин. Инсон кўринар ва кўринмас, билинган ва билинмаган қанчадан-қанча жонли ва жонсиз нарсаларнинг фақат бир қисмини билади.

Осмондан ерга нималар тушади? Бир томондан ёмғир томчилари, метеоритлар ва ёритувчи нурлар; бошқа томондан эса “қазо” ўқлари, тайин қилинган қадарлар ва илоҳий раҳматлар тушади. Илоҳий раҳматлар бутун мавжудотларни қамраб олади, бир қисми эса баъзи бандаларга хосдир.

Ушбу ҳодисалар барчаси бир лаҳзада содир бўлади. Инсон идроки бу лаҳзанинг барча ҳодисаларини қамраб олади деб айтиш мумкин эмас. Аллоҳ таолонинг чексиз илми эса барча бу ҳодисаларни қамраб олади ва уларни доим назорат қилади. *У ҳолда шуни ҳеч қачон унутмаслик керакки, ҳис, ният ва дукиллаб уришлари билан қалблар барчаси Аллоҳ таолонинг назорати остидадир*¹⁸².

182. Саййид Қутб, Фий зилалил Қуръан, V, 2891-2892, (Саба сураси, 2-3-оятлар).

ВОҚЕА СУРАСИ

Қуръони каримнинг ҳар сураси ва ҳар ояти ҳақида чуқур тафаккур қилмоқ лозим. Бироқ биз шу ўринда мисол тариқасида Воқеа, Намл ва Рум сура-ларидаги баъзи ояти карималар хусусида тўхталамиз:

Аллоҳ таоло Воқеа сурасини қиёмат даҳшатини баён қилган ҳолда бошлайди. Ўша уни баъзи инсонларнинг (даражаси) кўтари-либ, баъзиларнинг эса пасайишини хабар беради. Ҳисобдан кейин инсонлар уч қисмга бўлинишини баён қилади.

Сўнг Аллоҳ таоло барча хайр-яхшиликларда олдинда елувчи Аллоҳга яқин бандалар билан амал дафтарлари ўнг томондан берилган солиҳ зотлар эришадиган мислсиз неъматларни шундай тасвир-лайдики, эшитганлар ҳушларидан айриладилар.

Ортидан амал дафтарлари чап томондан берилган бадбахтлар дучор бўладиган аламли ва даҳшатли азобни тасвирлайди. Бандалари-ни кўрқинчли азоб манзаралари билан гуноҳ-маъсиятлардан қайтаради.

Шундан сўнг Аллоҳ ана шу аламли ҳолга тушмасинлар дея бандаларини тафаккур қилишга чорлаб, шундай огоҳлантиради:

Инсоннинг яратилиши

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْ لَا تُصَدِّقُونَ * أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ *
ءَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ

«(Эй инсонлар!) Сизларни Биз яратдик-ку! Бас, (яна қайта ярата олишимизни) тасдиқ этмай-сизми?! Сизлар (хотинларингиз бачадонига) тўкадиган маний (уруғ)ни (ўйлаб) кўрдингизми? Уни сизлар (инсон қилиб) яратурмисиз ёки Биз яратувчимизми?!»¹⁸³

Бир томчи сувдан ниҳоятда мураккаб ва бир маромда ишлайдиган тизимлар ила жиҳозланган бир инсон вужудининг юзага келиши илоҳий санъатдир.

Ўлим ва қайта тирилиш

نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ * عَلَى
أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ

«Сизларнинг ўртангиздаги ўлимни (ажални) ҳам Биз ўлчаб қўйгандирмиз. (Бу каби ишларда) Биздан ўзиб кетилмас. Биз (ўрнингизга) сизларга ўхшаганларни алмаштириб

қўйишга ҳам, сизларни ўзларингиз билмайдиган ҳолат — суратда қайта пайдо қилишга ҳам (оғиз эмасмиз)»¹⁸⁴.

Ўлим ҳақиқати... Ҳеч ким ўлимдан қочиб қутула олмайди. Аллоҳ таоло истаса инкорчиларни ҳалок этиб, яхшироқ жамият пайдо қилиб қўя олади.

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَىٰ فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ

«Сизлар илк бор пайдо бўлишингиз (қандай бўлгани)ни билдингиз-ку! Бас, (чексиз қудратимизни кўриб) эслатма олмайсизми?!»¹⁸⁵

Илк яратишни шундай мукамал кўринишда амалга оширган Аллоҳ таоло инсонни қайта яратишга ҳам қодир. Шу ҳақида тафаккур қилиб охиратга ва ўлимдан кейин қайта тирилишга ҳозирланиш лозим бўлади.

Уруғлар ва ўсимликлар

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ * ءَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ
الزَّارِعُونَ * لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ
* إِنَّا لَمَغْرُمُونَ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ

184. Воқеа сураси, 60–61-оятлар.

185. Воқеа сураси, 62-оят.

«Сизлар экаётган зироатларингиз хақида ўйлаб кўрдингизми?! Уни сизлар ундирурмисиз ёки Биз ундирувчимизми? Агар Биз хоҳласак, уни (офат юбориб) қуруқ чўп қилиб қўйган бўлур эдик, сизлар эса ажабланиб қолаверар (ва айтар) эдингиз: “Бизлар зиён кўрурчилармиз. Балки бизлар (ризқимиздан) маҳрумдирмиз (деб надоматда қолган бўлур эдингиз)”»¹⁸⁶.

Атрофимиздаги экинларга, дов-дарахтларга ва ўсимликларга ибрат билан қарашимиз керак. Аллоҳ таолонинг яратиш санъатини ва неъматларини ҳайрат билан кузатишимиз муҳим. Агар Аллоҳ таоло бермаса, инсонларнинг саъй-ҳаракатлари ва чора-тадбирлари беҳуда бўлади, ҳатто биргина ўт ҳам ўсмайди.

Бир онга атрофимиздаги яшилликларнинг қуруқ чўпга айланганини тасаввур қилсак, ҳаётимиз қандай қорайиб кетишини кўрамиз.

Тотли сув

أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ * ءَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ
الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ * لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أَجَاجًا
فَلَوْ لَا تَشْكُرُونَ

«Сизлар ўзларингиз ичаётган сувни (ўйлаб) кўрдингизми?! Уни булутларни сизлар ёғдирдингизми ёки Биз ёғдирувчимизми?! Агар Биз хоҳласак, уни шўр ва аччиқ қилиб қўйган бўлур эдик. Бас, (шу оби ҳаёт учун ҳам) шукр қилмайсизми?!»¹⁸⁷

Булутдан тушган тотли сув Аллоҳнинг буюк икромидир. У сув аччиқ (тахир, шўр) бўлиб тушганида ҳеч ким уни тотли қила олмас эди. Ёки қурғоқчилик бўлса, ёмғир ёғдиришга кимнинг кучи етади?!

Олов

أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ * ءَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا
أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِئُونَ * نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا
لِّلْمُقْوِينَ

«Сизлар ёқаётган оловни (ўйлаб) кўрдингизми?! Унинг дарахтини (ўтинларини) сизлар пайдо қилдингизми ёки Биз пайдо қилувчимизми?! Биз уни (жаҳаннам ҳақида) бир эслатма ва йўловчилар учун фойдаланадиган нарса қилиб қўйдик»¹⁸⁸.

187. Воқеа сураси, 68-70-оятлар.

188. Воқеа сураси, 71-73-оятлар.

Фикрлаб кўришимиз керак, ҳаётда инсонларга фойдаси кўп бўлган оловни ва у ёқадиган дарахтларни ким яратган ўзи?

Аллоҳнинг қудратига қарангки, ям-яшил дарахтдан олов чиқармоқда. Яна оловнинг моҳиятини ҳам фикрлайлик... Қандай ёнади, қандай ёндиради?!

Чўлда сафар қилувчиларнинг жонига туннинг совуқ ва қоронғисида олов оро киради. У сафардагилар учун воз кечиб бўлмас исиниш, ёруғлик ва таом пишириш воситасидир. Аслида оловга барчанинг эҳтиёжи бор. Усиз яшаш жуда машаққат.

Шундай экан, олов ҳам ибратли ҳодиса, ҳам тупроқ, сув, ҳаво каби зарурий эҳтиёжлардандир. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

المُسْلِمُونَ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثٍ: فِي الْكَلَاءِ، وَالْمَاءِ،
وَالنَّارِ

“Муслмонлар учта нарсада шерикдирлар: ўт-ўланда, сувда ва оловда”¹⁸⁹, деганлар.

Бошқа томондан дунё оловига қараб дўзахни эслаш лозим... Қанчалар ибратлики, остимизда магма табақаси, даҳшатли олов дарёси, устимизда эса Қуёш, улкан оловли гардиш... Икки олов

орасида салқин ва саломат ҳаёт шароитларини ато этган Раббимизга қанча шукр қилсак ҳам оз!

Мана шу неъматларнинг бари учун инсон Аллоҳга кўп-кўп тасбеҳ айтиши лозим бўлади:

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ

«Бас, Улуғ Раббингиз исми билан тасбеҳ айтинг! (Унинг гўзал исмлари кўп.)»¹⁹⁰

Тилимиз зикр, Қуръон ва динни тўғри етказиш билан банд бўлиб, қалбимиз чуқур ҳис-туйғу билан шукр қилиб, аъзоларимиз нафл намозларни, рўзаларни ва хизматларни кўпайтириш орқали тасбеҳда бардавом бўлиши лозим...

Юлдузлар ёки ваҳийлар

فَلَا أُفْسِسُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ * وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لِّو تَعْلَمُونَ
عَظِيمٌ

«Мен юлдузларнинг ботиш жойлари билан қасамёд этурман — бу (қасам) агар билсангиз, албатта, буюк қасамдир»¹⁹¹.

Илоҳий улуғворликнинг бениҳоялиги... Аллоҳ тафаккуримизни абадийликка йўналтирмоқда,

190. Воқеа сураси, 74-оят.

191. Воқеа сураси, 75-76-оятлар.

осмон гўё баҳри бепоён, чек-чегарасиз уммон... Бу оятларда юлдузлар кўздан ғойиб бўлгандан сўнг бошланувчи саҳар вақтларига ва тунги ибодатларга ҳам эътибор тортилмоқда.

Яна бу ояти карималарда қасам ичилган масалалардан бири Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга нозил бўлган ваҳийлардир. Улар ё бир оят, ё бир неча оят ёки бир бутун сура бўларди. Ҳар бир ваҳийга **“Нажм”** — юлдуз дейилган.

Қуръони карим

إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ * فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ * لَا يَمَسُّهُ إِلَّا
الْمُطَهَّرُونَ

«Албатта, у Қуръони каримдирки, (у) яширин Китобда (Лавҳул маҳфузда)дир. Уни (Қуръонни) таҳоратли кишилардан ўзгалар ушламаслар»¹⁹².

Қуръони каримга ҳурмат кўрсатиш лозим. Мусҳафнинг қутиси ва жилдига таҳоратсиз тегиб бўлмайди. Унга бўлган ҳурмат ва улуғлашга ҳалал берувчи муносабатларда бўлиш ҳам оғир ғафлатдир. Зеро:

تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ * أَفَبِهَذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ
مُذْهِبُونَ * وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ تُكْذِبُونَ

«(У) оламлар Парвардигори (томони)дан
нозил қилингандир. Бас, (эй кофирлар!) Сизлар шу
Каломга (Қуръонга) бепарволик қияяпсизми?!
Яна (Қуръонни) ёлғонга чиқаришингизни ўз
ризқингиз (“шукри”) қилиб олаяпсизми?!»¹⁹³

Бизларга ато этилган энг улуғ неъматлардан
бири, Қуръони каримга мушарраф қилинган бўли-
шимиздир. Бу неъматнинг шукри эса уни чиройли
идрок этиб, тақозосига кўра амал қилишдир.

Ўлим

فَلَوْ لَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ * وَأَنْتُمْ حِينِيذٍ تَنْظُرُونَ

«Бас, қачонки, (кишининг жони) ҳалқумга
етганида (жон бериш пайтида), ҳолбуки, ўша
вақтда сизлар (қўлингиздан ҳеч иш келмай)
караб турурсиз»¹⁹⁴.

Аллоҳнинг амри билан кишининг ажали
келганида уни ортга қайтариш учун қўлидан ҳеч
нарсa келмайди.

193. Воқеа сураси, 80-82-оятлар.

194. Воқеа сураси, 83-84-оятлар.

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ * فَلَوْ لَا
إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ * تَرْجِعُونَهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

«Биз унга сизлардан кўра яқинроқдирмиз, лекин сизлар (буни) кўрмассиз. Бас, қани энди, сизлар жазоланмайдиган ва ростгўй бўлсангиз-у, ўшани (жонни) қайтара олсангиз! (Шуни хоҳлайсиз.)»¹⁹⁵

Мана Аллоҳнинг қудрати, инсоннинг ожизлиги... Бутун инсоният хоҳласа-хоҳламаса илоҳий тақдирга бўйин эгади ва таслим бўлади. Ҳаётлик чоғида илоҳий амрга қарши чиқиб қайсарлик билан оёқ тираган зўравон ва мутакаббирлар ҳам ўша пайтда ҳеч қандай эътироз қила олмайдилар. Идроки устидаги беҳисоб ғафлат пардалари кўтаришган инсон коинотдаги ҳукмдорлик фақатгина Аллоҳга оид эканини бор ҳақиқати билан фақат ўша онда англай олади...

Вафот этган киши учта ҳолатдан бирида бўлади

1). **«Бас, агар ўша (вафот этган киши Аллоҳга) яқин зотлардан бўлса, (унинг учун)**

роҳат, райҳон (бўйи) ва неъматлар жаннати бордир»¹⁹⁶.

2). «Энди, агар у ўнг томон эгаларидан (ўртаҳол солиҳ бандалардан) бўлса, бас, (эй саодатли банда!) Сенг ўнг томон эгаларидан салом!»¹⁹⁷

3). «Борди-ю, у (динни) инкор этувчи гумроҳлардан (чап томон эгаларидан) бўлса, бас, қайноқ сувдан иборат “зиёфат” ва дўзахда куйиш бордир»¹⁹⁸.

Кофирлар ва гуноҳкор мусулмонлар мана шу гуруҳга киради.

إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ

«Албатта, бу (зикр қилинган нарсалар) айна ҳақиқатдир»¹⁹⁹.

Аллоҳга илтижо

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ

196. Воқеа сураси, 88-89-оятлар.

197. Воқеа сураси, 90-91-оятлар.

198. Воқеа сураси, 92-94-оятлар.

199. Воқеа сураси, 95-оят.

«Бас, Улуғ Раббингиз исми билан тасбех айтинг! (Унинг гўзал исмлари кўп.)»²⁰⁰

НАМЉ СУРАСИ

Бу сурада Қуръонни ҳикмат соҳиби бўлган Аллоҳ таоло юборгани айтилади. Аллоҳнинг қудрати чексизлиги, шони улуғлиги, пайғамбарига ато этган мўъжиза ва ёрдамлари ҳар қандай тасаввурдан юқори олийликка эга экани баён қилинади. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг пайғамбар қилиб юборилишлари инсоният учун жуда катта тараққиёт ва ривожланиш омили экани хушхабари берилади. Булар ҳақида Ҳазрати Мусо, Довуд, Сулаймон, Солиҳ ва Лут алайҳиссаломларнинг қиссаларида айтилади.

Ана шу тарихий қиссалар Аллоҳ таолонинг қудрат ва камолини кўрсатувчи нақлий далиллардир. Мушриклар уларга иймон келтирмагач, Раббимиз уларга янаям аниқроқ ва умумийроқ бўлган ақлий далиллар келтирган ва шундай деган:

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ
مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ
تُنْبِتُوا شَجَرَهَا قُلِ أَلِلَّهِ مَعَ اللَّهَجِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ

«Ёки осмонлар ва Ерни яратган ҳамда сизлар учун осмондан сув (ёмғир) ёғдириб, у билан гўзал боғларни ўстирган зот (яхши)ми?! Сизларга у (боғ)ларнинг дарахтларини ўстириш имкони йўқ эди. Аллоҳ билан бирга (яна бирор) илоҳ борми?!²⁰¹ Йўқ, улар (Аллоҳга ўзгаларни) тенг (деб) биладиган қавмдир»²⁰².

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бу ояти каримани ўқигач дарҳол:

بَلِ اللّٰهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى وَأَحْكَمُ وَأَكْرَمُ وَأَجَلُّ وَأَعْظَمُ مِمَّا
يُشْرِكُونَ

“Аксинча, Аллоҳ таоло улар шерик қилган нарсалардан хайрлироқ, боқийроқ, ҳақимроқ, каримроқ, буюкроқ ва улугроқдир”, дер эдилар²⁰³.

Ояти карималар яна илоҳий қудратнинг нишонлари бўлган мавжудотлар ҳақида фикрлашга чорлаш бобида шундай давом этади:

201. “Аллоҳ билан бирга (яна бирор) илоҳ борми?!” деган савол сурада беш марта келган. Аллоҳ таоло бирор муҳимроқ гапни бандаларига уқдирмокчи бўлса, такрор-такрор зикр этади. Бу “инкорий истифҳом” деб аталувчи инкор маъносига савол Қуръони каримда ақлий далил сифатида ширкка қаратилган кескин зарбалардандир.

202. Намл сураси, 60-оят.

203. Байҳакий, Шуабул иймон, II, 372.

أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ
لَهَا رَوَاسِي وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا قُلَى إِلَهَ مَعَ
اللَّهِجِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ * أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ
إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ قُلَى
إِلَهَ مَعَ اللَّهِجِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ * أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ
فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا
بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ قُلَى إِلَهَ مَعَ اللَّهِجِ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا
يُشْرِكُونَ * أَمَّنْ يَبْدُو الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ
مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ قُلَى إِلَهَ مَعَ اللَّهِجِ قُلْ هَاتُوا
بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ

«Ёки Ерни қароргоҳ қилиб, унинг ўртасида дарёлар пайдо қилган ва унинг учун тутқич сифатида (тоғ)ларни барпо қилган ҳамда икки (шўр ва чучук) денгиз (дарё) ўртасида тўсиқ иншо этган зот (яхши)ми?! Аллоҳ билан бирга (яна бирор) илоҳ борми?! Йўқ, уларнинг аксари-яти (ҳақиқатни) билмайдилар!

Ёки ноилож одам дуо қилган вақтида (дуо-сини) ижобат қиладиган ва (ундан) ёмонлик (мусибат)ни йўқ қиладиган ҳамда сизларни Ерни-нинг ўринбосарлари қиладиган зот (яхши)

ми?! Аллоҳ билан бирга (яна бирор) илоҳ борми?! (Насихатдан) камдан-кам эслатма олурсиз.

Ёки сизларга қуруқлик ва денгиз зулматларида тўғри йўлни кўрсатадиган ва Ўз раҳмати (ёмғири) олдидан шамолларни хушхабар қилиб жўнатадиган зот (яхши)ми?! Аллоҳ билан бирга (яна бирор) илоҳ борми?! Аллоҳ уларнинг келтираётган ширкларидан (яхши ва) юксакдир.

Ёки илк бор Ўзи яратиб, сўнгра (охиратда) қайта яратадиган зот (яхши)ми?! Ким сизларга осмон ва заминдан ризқ берур? Аллоҳ билан бирга (яна бирор) илоҳ борми?! (Эй Муҳаммад! Кофирларга) айтинг: Агар ростгўй бўлсангиз, хужжатингизни келтирингиз!»²⁰⁴

РУМ СУРАСИ

Аллоҳ таоло бандаларини яна тафаккур қилишга чакириб, шундай дейди:

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ قُلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى قُلَىٰ
وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ * أَوَلَمْ
يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ

204. Намл сураси, 61-64 оятлар.

مَنْ قَبْلِهِمْ جَ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ
وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ صَلَّى فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا
أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

«Ахир, улар ўзлари ча Аллоҳ осмонлар ва Ер ни ҳамда улар орасидаги бор нарсани фақат ҳақ (ҳикмат) ва белгиланган муддат билан яратганини тафаккур қилиб кўрмадиларми?! Дарҳақиқат, одамларнинг аксарияти (қайта тирилиб) Парвардигорларига (ҳисобот учун) юзма-юз бўлишни инкор қилувчидирлар!

Ахир, улар ер юзида сайр этишиб, ўзларидан аввалги пайғамбарларни инкор қилиб, иймонсиз (кетган) кимсаларнинг оқибатлари қандай бўлганини кўрсалар бўлмайдими?! Ўшалар булардан (Макка кофирларидан) кўра қувватлироқ бўлган ва (ўз) ерларини булар обод қилганидан кўра кўпроқ ишлов бериб, обод қилган эдилар-ку! Уларга ҳам ўз пайғамбарлари ҳужжатларни келтирганлар. Бас, Аллоҳ уларга зулм қилувчи бўлмади, лекин улар ўзларига зулм қилувчи бўлдилар»²⁰⁵.

Бир неча оятдан сўнг Аллоҳ таолонинг ягона-
лиги, бениҳоя қудрат ва улуғлигининг далиллари
кетма-кет келтирилиб шундай дейилади:

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ
وَيُخَيِّ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذَلِكَ تُخْرَجُونَ *
وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ
تَنْشُرُونَ * وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ
أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً
إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ * وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَالْوَاكُمُجِ
إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالَمِينَ * وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ
بَاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ
لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ * وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا
وَطَمَعًا وَيُنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُخَيِّ بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ
مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ * وَمِنْ
آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ

دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنتُم تَخْرُجُونَ * وَلَهُ مَنْ فِي
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ صَلَّى كُلُّ لَهُ قَانِتُونَ

«(Аллоҳ) ўликдан тирикни чиқарур, тирикдан ўликни чиқарур ва ерни “ўлганидан” кейин (баҳорда қайта) “тирилтирур”. Сизлар ҳам (қиёмат кунида қабрларингиздан) шу тарзда (худди гиёҳ унганидек) чиқарилурсиз.

Унинг аломатларидан (бири) — У сизларни (Одамни) тупроқдан яратгани, сўнг-ра сизлар башарга айланиб, (ер юзи бўйлаб) тарқалишларингиздир.

Унинг аломатларидан (яна бири) — сизлар (нафсни қондириш жиҳатидан) таскин топишингиз учун ўзларингиздан жуфтлар яратгани ва ўртангизда иноқлик ва меҳрибонлик пайдо қилганидир. Албатта, бунда тафаккур қиладиган кишилар учун аломатлар бордир.

Унинг белгиларидан (яна бири) — осмонлар ва Ерни яратиши ва сизларнинг тилларингиз ва рангларингизнинг хилма-хиллигидир. Албатта, бунда барча олимлар учун аломатлар бордир.

Унинг белгиларидан (яна бири) — кечаси ва кундузи ухлашингиз ҳамда (кундузлари) Унинг фазли (ризқи)дан ишашингиздир. Албатта,

бунда (қабул қулоғи билан) эшитадиган кишилар учун аломатлар бордир.

Унинг белгиларидан (яна бири) — сизларга (момақалдирокдан) қўрққан ва (ёмғир ёғишидан) умидвор бўлган ҳолингизда чақмоқни кўрсатиши ва осмондан сув (ёмғир) ёғдириб, у билан ерни “ўлгани”дан сўнг “тирилтириши”дир. Албатта, бунда ақл юргизадиган кишилар учун аломатлар бордир.

Унинг белгиларидан (яна бири) — осмон ва Ер Унинг амри билан (фазода муаллақ) туришидир. Сўнгра (қиёматда) У сизларни (ётган) ерларингиздан бир бор чақириши билан барчангиз бирдан чиқурсизлар.

Осмонлар ва Ердаги (бор) жонзотлар Униқидир. Ҳаммаси Унга бўйин сунур²⁰⁶.

АЛЛОҲНИНГ ОЯТЛАРИНИ ФИҚР ҚИЛМАГАНЛАР

Аллоҳ таоло хос бандаларини васфлаб шундай дейди:

وَالَّذِينَ إِذَا دُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا
وَعُمْيَانًا

206. Рум сураси, 19-26-оятлар.

«Уларга Парвардигорларининг оятлари эслатилган вақтида уларга (эхтиром юзасидан) кар ва кўр ҳолларида йиқилмайдилар (балки уларни англаб-билиб амал қилурлар)»²⁰⁷.

Мўъминлар ўзларига Қуръон ўқилганида ёки ояти карималар билан панд-насиҳат қилинганида дарҳол эътибор қаратиб диққат билан тинглаб, у ҳақида фикрлайдилар ва итоат этадилар.

Бошқа ояти каримада эса шундай дейилади:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

«Мўъминлар — Аллоҳ (номи) зик этилганида дилларида қўрқув бўладиган, оятлари уларга тиловат қилинганида иймонлари зиёда бўладиган, Парвардигорларигагина (барча ишларида) таваккул қиладиган кишилардир»²⁰⁸.

Бунинг аксига Қуръони каримнинг руҳиятидан насиба олмаган, ишора, сир ва рамзларини англамаган, сирларидан воқиф бўлмаган, буйруқ ва панд-насиҳатларига кулоқ тутмаган кимсалар улкан зарардадирлар.

Аллоҳ таоло шундай дейди:

207. Фурқон сураси, 73-оят.

208. Анфол сураси, 2-оят.

سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ
بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا
سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ
يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا
غَافِلِينَ

«Ер (юзи)да ноҳақлик билан кибрланиб юрув-
чилар (онги)ни оятларимиз (идроки)дан четлатиб
қўяжакмиз. (Улар) ҳар қандай мўъжизани кўрса-
лар ҳам унга иймон келтирмагайлар. Агар тўғри
йўлни кўрсалар, уни (ўзларига) йўл қилиб олма-
гайлар. Мабодо нотўғри йўлни кўриб қолсалар,
уни (ўзларига) йўл қилиб олгайлар. Бу(нинг саба-
би) оятларимизни ёлғонга чиқаришлари ва улар-
дан ғофил бўлганларидир»²⁰⁹.

Бой-бадавлат бўлганлари учун ўзларини
бошқа инсонларга нисбатан ўзларини устунмиз
деган кибрли кимсалар ояти карималарнинг маъно-
ларини фикрлай олмайдилар ва ундан ибрат олмай-
дилар. Зеро Аллоҳ таоло золимларнинг қалбига
Қуръоннинг ҳикматларини англаш ва унинг аза-
матидан воқиф бўлиш имконини бермаган. Уларни
ана шу улуғ илоҳий икромдан маҳрум қилган.
Чунки илоҳий сир ва ҳикматлар хазинаси бўлган

209. Аъроф сураси, 146-оят.

Куръон бундай қаттиқ қалбларда бўлиши муносиб эмас. У фақатгина тақво соҳибларининг қалбларига кириб уларга йўл кўрсатувчи нур бўлади.

Тақводан бенасиб ғофилларнинг ҳоли Куръонни ҳаққоний тафаккур қилмасликлари, натижада эса нафснинг бадфеъллигига дучор бўлишлари сабаблидир. Куръони карим ҳақида инсоф билан фикрлаб, унга эргашганларида илоҳий кўрсатмалар олдида ақли ноқис, бадқовок ва ҳайрону лол қолмаган бўлишарди. Аксинча, ҳақни қабул қилар, хушахлоқли бўлар, илоҳий сир ва ҳикматлардан насиба олишарди. Натижада ўзларига абадий ҳузур ва саодат йўли очиларди.

Юқорида айтилганлардан маълум бўладики, тафаккурдан узоқ ҳолда умрни зое қилиш мўминлар учун номуносиб ишдир. Зеро вақтнинг каддини билмай ноўрин жойларда зое этишдан огоҳлантириш бобида Аллоҳ таоло:

وَالْعَصْرِ * إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ * إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ

«Аср билан»²¹⁰ қасамёд этурманки, (ҳар бир) инсон зиёнда (бахтсизликда)дир! Фақат иймон

210. “Аср” сўзи араб тилида бир нечта мазмунга далолат қилади. Жумладан, аср намози, ҳар юз йиллик муддат, Пайғамбаримиз

келтирган ва солиҳ амалларни қилган, бир-бирларига ҳақиқатпарвар бўлишни тавсия этган ва бир-бирларига сабрли бўлишни тавсия этган зотларгина бундан мустаснодирлар»²¹¹, деган.

Тақводор мўъминнинг нигоҳида ибрат, сукутида эса тафаккур бўлиши керак. У Қуръони карим оятларини чуқур тафаккур қилиб, илоҳий ҳақиқатларни англашга ва маърифатуллоҳга етишга ҳаракат қилиши лозим, шунингдек, Қуръони каримни Аллоҳ таолодан бандаларига юборилган мактуб сифатида қабул қилиб, ундаги ҳузурни ҳис қилиш ва уни иймон муҳаббати билан маҳкам тутиш муҳим.

ДОИМ МУРОҚАБА ҲОЛИДА БЎЛА ОЛИШ

Муроқаба ички оламни назорат қилиш, кузатиш, диққат-эътиборни муайян нуқтага жамлаш каби маъноларни билдиради. Тасаввуфда қалбни унга зарар берувчи нарсалардан сақлаш, Аллоҳ ҳар лаҳза мени кўриб, қалбимга назар солиб турибди деган тушунчада бўлиш ёки “файз кутиш” кўринишида таърифланган. Яъни муроқаба инсон ўз ички оламига юзланиб, ўз ҳолини доим муҳосаба

соллаллоху алайҳи васаллам яшаган аср каби маъноларни ўз ичига олади.

211. Аср сураси, 1-3 оятлар.

(ҳисоб) ва тафаккур қилишидир. Ҳар лаҳзада уйғок қалб билан Раббисига илтижо қилувчи руҳиятни ҳосил қилишдир.

Аллоҳга етказувчи энг қисқа йўл

Қалб олами ҳам худди зоҳирӣ олам каби чек-чегараси йўқ тафаккур майдонидир. Мавлоно ҳазратларининг ушбу қиссалари муруқабанинг, яъни ички оламини тафаккур қилишнинг аҳамиятини қанчалар чиройли баён этади:

“Бир сўфий ҳузур қилиб тафаккур олами-га шўнгиш учун гуллаб-яшнаган боққа боради. Богнинг ранго-ранг манзарасини кўриб, маст бўлади. Кўзларини юмиб, муруқаб ва тафаккурга берилади. Ўша жойдаги гофил бир киши сўфийни ухляпти деб ўйлайди. Унинг бу ҳолига ҳайратланади, жонига тегади. Ниҳоят сўфий-га: “Ҳой, нега ухляпсан? Кўзингни очгин-у, узум новдаларини, гуллаган дов-дарахтларни, ям-яшил бўлган ўтларни томоша қил! Аллоҳнинг раҳмат асарларига назар сол!» дейди.

Сўфий эса шундай жавоб беради: «Эй гофил! Шуни яхши билгинки, илоҳий раҳматнинг энг катта асари қалбдир. Ундан таиқаридагилар ана шу катта асарнинг соясидекдир. Дарахтлар орасида бир дарё оқиб ўтади. Унинг зилол сувида икки томоннинг дарахтлари аксини кўрасан... сувда

акс этганлар ҳаёлий богдир. Асл боғу бўстонлар қалбдадир. Чунки қалб илоҳий назаргоҳдир. Уларнинг зариф ва латиф акслари сув ва лойдан бўлган дунё оламидадир. Агар шу оламдагилар қалб оламидаги ўша қувонч сарвисининг акси бўлмаганида Аллоҳ бу ҳаёл оламини “алданиш жойи” демаган бўларди. Оли Имрон сурасининг 185-ояти каримасида «...Бун дунё ҳаёти эса фақат ғурур (алдов) матоҳидир»²¹², дейилади. Ғофил бўлганлар ва дунёни жаннат деб ўйлаганлар ана шу дарёнинг кўринишига алданганлардир. Асл боғу бўстонлардан, яъни авлиёлардан узоқда қолганлар ўша ҳаёлга мойил бўлиб алданадилар. Бир кун бу ғафлат уйқуси якун топади. Кўзлар очилади, ҳақиқат кўрилади. Бироқ охири нафасда ўша манзаранинг нима фойдаси бор? У кимса нақадар бахтиёрки, ўлмасдан туриб “ўлган”, унинг руҳи ана шу богнинг ҳақиқатидан бўй олган бўлади...”

Муроқаба Аллоҳга етиш, илм-маърифат, сир ва ҳикматни қўлга киритиш учун муҳим йўл ҳисобланади. Ҳатто у тасаввуфдаги маънавий тараққий этиш йўлларида энг қимматли ва файзлисидир.

212. Дунёнинг алдов матоҳи экани бойликка ҳирс қўювчи, дунёни охиратдан устун билувчи дунёпараст кимсаларга нисбатан айтилган таърифидир (Абул Баракот Абдуллоҳ ибн Аҳмад ибн Маҳмуд ан-Насафий ал-Ҳанафий (ваф. ҳиж. 701-йил), Мадорикут танзил ва ҳақонкут таъвил, Истанбул, ҳиж. 1324-йил).

Муроқаба қилмоқчи бўлган мўъмин дастлаб қалбини унга тайёрлайди, намоздагидек ўтириб бошини олдинга эгади. Шу вазиятда бор диққат-эътиборини жамлаб Аллоҳга юзланади ва шу руҳий ҳолатда: “Аллоҳ доим мени кўриб турибди, У ҳар лаҳза мен билан бирга, У менга мендан ҳам яқинроқ”, дея иймонини тафаккур қилади. Бунинг натижасида барча нарсани ўраб олган илоҳий нур унинг қалбига ҳам кира бошлайди.

Муҳаммад Ходимий ҳазратлари муроқабани робита йўли билан ҳам қилиш мумкинлигини айтадилар. Бунинг натижасида баъзи илоҳий ҳикматлар юзага чиқади²¹³.

Муроқаба ишқ аҳли назарида кишини Аллоҳга яқинлаштирувчи энг қисқа йўлдир. Дарҳақиқат, қалбан Аллоҳга юзланиш бошқа аъзолар билан юзланишдан таъсирлироқ ва муҳимроқдир. Зеро қалб билан ҳамма ҳар лаҳза Раббисига осонгина юзланиши мумкин. Чунки кексалик ва хасталик каби ҳолатларда аъзолар билан амал қилиш қийинлашади.

Ҳикмат аҳли: “Бир нафасга Аллоҳнинг муроқабасини ҳис этиш Сулаймоннинг мулкига эга бўлишдан афзалроқдир”, деганлар.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг хабарларига кўра ҳеч қандай соя бўлмайдиган қиёмат кунида Аллоҳ таоло баъзи бандаларига Аршнинг соясида иззат-икром кўрсатади. Ана шу бахтиёрлардан бир тоифаси ёлғиз қолиб Аллоҳни эслаган ва таъсирланиб кўз ёш тўккан мўъмин-дир²¹⁴.

МУРОҚАБАЛАР

Муроқаба машхур “Жибрил ҳадиси”да таърифланган эҳсон ҳиссини туйишдир:

الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ
فَإِنَّهُ يَرَاكَ

“Эҳсон — Аллоҳни худди кўриб турганинг-дек ибодат қилишингдир. Гарчи сен уни кўрмасанг-да, у сени кўриб туради”²¹⁵.

Ислом ва иймонда комилликка эришиш эҳсонга боғлиқ. Эҳсон ҳолатига эришиш учун Аллоҳ таолонинг доимо кўриб турганини ҳис қилиш ва ўзимизни мунтазам равишда назорат қилиб, ҳолатимизни яхшилаб боришимиз лозим.

214. Саҳиҳи Бухорий, “Азон” боби, 660; Саҳиҳи Муслим, “Закот” боби, 2380.

215. Саҳиҳи Бухорий, “Тафсир” боби, 4777; Саҳиҳи Муслим, “Иймон” боби, 97.

Шунингдек, Аллоҳ бизга биздан ҳам яқин эканини қалбан доим ҳис қилишимиз керак. Қалбда бу ҳис уйғонганида банда иймондан эҳсонга эришади. У энди барча солиҳ амалларни файз ва руҳий қувват билан бажаради ҳамда Қуръон, коинот ва инсон ҳақида тафаккур қилишдан маънавий хузур олади.

Тасаввуф аҳли Қуръони каримни тўлиқ тафаккур билан ўқишни ўрганиш учун дастлаб оятлар устида тафаккур қилишни машқ қиладилар. Улар Аллоҳ билан яқинлик ҳиссини уйғотадиган ва Унинг муҳаббатини сездирадиган оятларни танлайдилар. Бундай чуқур тафаккурга нақшбандийликда “Муроқаба” дейилади.

Муроқабанинг тўртта босқичи бор:

1. Муроқабаи аҳадийя

Муроқаба давомида “Ихлос” сураси устида тафаккур қилинади. Унда Аллоҳнинг барча камол сифатларга эга экани ва ҳар қандай нуқсондан пок бўлгани ўйлаб, англаб етилади. Шу тафаккур қалбга файз ва нур олиб келади, инсоннинг маънавий дунёси равшанлашади.

Муроқаба қилинган оятларнинг маънолари ташбеҳ ва бирор томон нисбат беришдан сақланган ҳолда тасаввур қилинади. Фақатгина Аллоҳ таоло ана шу сифатлар билан сифатланган

ни фикр қилинади. Бу тасаввур заифлашганида ояти карима қайта ўқилади ва қайтадан тафаккур-га шўнғилади. Бунда давом этгани сайин мўъмин-даги эҳсон туйғуси кучаяди ва маърифатуллоҳдан насиба ола бошлайди.

Ихлос сурасида бизга лўндагина қилиб шулар эслатилади: Аллоҳ таоло ягонадир, жуфти ва ўхшаши йўқдир. Танҳолик Унга хосдир.

Бу дунёда Аллоҳ таолонинг зотининг тажал-лиси йўқ. Унинг “Мухолафатун лил-ҳаводис” (яра-тилганга ўхшамаслик) сифати бор, У кейинчалик пайдо бўлганларга асло ўхшамайди. Коинотда биз-нинг ҳаёлимизга нималар келмасин, Аллоҳ улар-нинг барчасидан олийдир, Уни таниганимиздан ҳам буюк ва башарнинг идроки қамрай олмайдиган мукамалдир. Бирор ўхшаши ва зидди бўлмагани учун Унинг зотини идрок этишнинг имкони йўқ.

Аллоҳ “**Самад**”дир. Ҳеч нарсага муҳтож эмас, барча жонли ва жонсиз мавжудот Унга муҳтождир. Коинотдаги барча қувват Аллоҳники. Инсон Аллоҳ таолонинг қудрат ва азаматини тафаккур қилиб, ўз ожизлигини англаши ва бутун борлиғи билан Унга таслим бўлиши керак. “Мен”ликдан мосу-во бўлиб, ожизлигини идрок қилган ҳолда доим “Раббим!” дейиши лозим, шунда Унинг жамолий сифатлари акс этувчи бир маънавий ҳолатга эри-шишга интилган бўлади.

Аҳадият, яъни ягоналик бўлинишни, сонлар ва парчаларга тақсимланишни ҳамда шерикликни қабул қилмайди. Шу боисдан Аллоҳ таоло туғмаган, туғилмаган ва ҳеч нарса Унга тенг эмас. Яъни Аллоҳ христианлар иддао қилганларидек ота, она ёки ўғил эмас. Зеро тавҳид ақидаси шерикликни қабул қилмайди. Чунки тукқан парчаланади, парчаланувчи йўқ бўлади. У тукқан нарса ҳам худди шу оқибатга йўлиқади. Туғиш шахсан боқий қола олмайдиган фонийларга хос ва наслнинг давом этиши учун эҳтиёждир. Бундай эҳтиёж эса зотида ҳар камолни жамлаган Аҳад, Самад ва Вожибул вужуд бўлган Аллоҳ таоло учун нуқсон ва камчилик бўларди. Ҳолбуки У ҳар қандай нуқсон ва айбдан покдир.

Хулоса шуки, тафаккур ва ҳис-туйғулар маркази бўлган қалб илоҳий қудратнинг ажойиб нақшлари ва Унинг азаматидан келган белгиларни чуқур ҳис қилиши керак. У доимо шукр қилиб юриши зарур.

2. Муроқабати маийя

Бу босқичда:

وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ

«...Сизлар қаерда бўлсангиз, У сизлар билан биргадир...»²¹⁶ ояти каримасининг маъно-

си чукур тафаккур қилинади. Банда ким билан бирга бўлиши шарт эканини билиб туради. Бу ҳол қалбда бир шуур ҳолига келади.

Инсонлар ҳеч қанақасига Аллоҳ таолонинг илми ва ҳукмронлигидан ташқарига чиқа олмай-дилар. Ернинг қаърида ёки осмонлар кенгликлариди, қаерда бўлмасинлар, Аллоҳнинг илмидан ташқарига чиқишларининг иложи йўқ. Юракларининг уриши, нафас олиб-чиқариш, кўриш, эшитиш, бошқа аъзоларнинг мунтазам ишлаши Аллоҳ таоло бандалари билан доим бирга эканининг далилидир. Ажаллари келганида Аллоҳ таоло бу имконларни йўқ қилади ва улар вафот этадилар.

Аллоҳ таоло шундай дейди:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي
الْأَرْضِ صُلَى مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى مِنْ ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ
رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَذْنَى مِنْ
ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا صُلَى ثُمَّ
يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ
عَلِيمٌ

«Аллоҳ осмонлардаги ва Ердаги бор нарса-ни билишини кўрмадингизми?! Уч кишининг ўзаро шивирлашиб гаплашиши бўлса, албат-

та, уларнинг тўртинчиси Удир. Беш кишининг ҳам, албатта, олтинчиси Удир. Бундан оз бўладими ёки кўп бўладими, қаерда бўлсалар ҳам, албатта, У улар билан биргадир. Сўнг-ра қиёмат куни уларга қилган амалларининг хабарини берур. Албатта, Аллоҳ барча нарсани билувчидир»²¹⁷.

Инсоннинг энг яқин дўсти Аллоҳ таолодир. Ҳам илми, ҳам кудрати, ҳам Ўзи ёки фаришталари билан тасарруф қилиб, ҳар лаҳзада инсонга энг яқин қариндошларидан ҳам яқинроқдир. Қариндошлари унинг фақатгина зоҳирий ҳолларини билишлари мумкин. Улар ҳар соҳада унга наф келтира олмаганларидек, кўп қийинчиликларини ҳам бартараф қила олмайдилар. Аллоҳ таоло эса ҳар ҳолини билади ва хоҳлаганини қилади. Айниқса, ўлим ониди. Ана ўша пайтда инсонга Аллоҳ таолодан яқинроғи бўлмайди:

فَلَوْ لَا إِذَا بَلَغَتِ الْخُلُقُومَ * وَأَنْتُمْ حِينِيذٍ تَنْظُرُونَ *
وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ

«Бас, қачонки, (кишининг жони) ҳалқумга етганида (жон бериш пайтида), холбуки, ўша вақтда сизлар (қўлингиздан ҳеч иш келмай) қараб турурсиз. Биз унга сизлардан

кўра яқинроқдирмиз, лекин сизлар (буни) кўрмассиз»²¹⁸.

Аллоҳ таоло ҳар лаҳза ёнида эканини унутган ва шундай ҳис-туйғуга эга бўлмаган бандаларини шундай огоҳлантиради:

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ
مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِجَ وَكَانَ اللَّهُ
بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا

«(Жиноятларини) одамлардан яширадилар, (лекин) Аллоҳдан яшира олмайдилар. (Аллоҳ) рози бўлмайдиган гаплар режасини хуфёна тузаётганларида (ҳам) У улар билан бирга эди. Аллоҳ уларнинг қилмишларини қамраб олувчидир»²¹⁹.

Аллоҳ таоло доим ўзи билан бирга экани ва қилган ишларини кўриб турганини идрок этган банда гуноҳлардан четлашади ва хатти-ҳаракатларига эътиборли бўлади.

3. Муроқабайи акрабийя

Бу босқичда:

218. Воқеа сураси, 83-85-оятлар.

219. Нисо сураси, 108-оят.

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

«Биз унга бўйин томирларидан ҳам яқинроқдирмиз»²²⁰ ояти тафаккур қилинади. Аллоҳ бизга ўзимиздан ҳам яқинроқдир. У фикрларимизни, ниятларимизни ва ҳиссиётимизни билади.

Айтилган ҳар сўзни айнан қайд этиш юклатилган фаришталар ҳам пайқамаган, пинҳон кўринишда инсон қалбига келган фикр ва қарорларнинг барчасини Аллоҳ билади. Зеро барча нарса каби фикрларни ҳам яратган Удир²²¹. Яратувчи зот ҳеч замонда билмаслиги мумкинми?

Бу ҳақиқатни ҳаққоний фикрлаган инсоннинг титрамаслиги ва ўзини ҳисобга тортмаслиги имконсиз! Агар инсон фақатгина шу оятнинг маъносини тўла-тўқис хаёлида ва қалбида жонлантира олса, Аллоҳ рози бўлмайдиган биргина сўзни ҳам айтишга ва ҳатто қабул қилинмайдиган бирги-

220. Қоф сураси, 16-оят.

221. Аллоҳ таоло яхшилик ва ёмонликнинг юзага келишида “Холик” сифати билан намоён бўлади: Агар банда ёмон бир амални қилишни хоҳласа, Аллоҳ хоҳласа бу истакни рўёбга чиқаришга изн беради, агар хоҳламаса бандага марҳамат қилиб уни амалга оширишга йўл қўймайди. Бу ҳолат яхшиликларда ҳам худди шундай. Агар банда яхшиликни қилишни истаса, Аллоҳ хоҳласа уни амалга ошишига насиб этади, агар хоҳламаса, изн бермайди. Бироқ бу ҳолатда ҳам яхшиликни ният қилган банда ажр ва савобга эришади. Демак, яхшиликни ҳам, ёмонликни ҳам яратувчи Аллоҳ таолодир. Аммо Унинг розилиги доимо яхшиликдадир.

на фикрни ҳам хаёлидан ўтказишга журъат қила олмайди. Инсоннинг ҳар лаҳза тақвода бўлиши ва доим ҳисобга тортилиш хавотири билан уйғоқ бўлиши учун мана шу биргина ояти карима ҳам етарлидир.

Анфол сурасида Аллоҳ таолонинг инсон ва унинг қалби орасидаги яқинлиги ҳамда Унинг хоҳишига кўра инсоннинг фикр ва хоҳишларини йўналтириши баён қилинади. Аллоҳ инсонга қалбидан ҳам яқинроқ ва унга мутлоқ ҳокимдир. Унинг қудрати шу қадар улканки, инсонни бир лаҳзада орзу-умидларидан маҳрум қилиши, азму қарорларини ўзгартириши ёки завқ-ҳавасларини бутунлай бошқа тарафга йўналтириши мумкин.

Шунинг учун Аллоҳ инсон ва унинг қалби ўртасига парда тортган вақтда, ёки уни ўлимга чақирган вақтда инсон Унга қарши чиқиш ёки ижобат қилмаслик имконини тополмайди. Инсон учун келажакда, ҳаттоки бир нафасдан сўнг нима бўлишини билиш мумкин эмас²²².

عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ:
كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكُنَّا إِذَا
أَشْرَفْنَا عَلَى وَادٍ هَلَّلْنَا وَكَبَّرْنَا، إِرْتَفَعَتْ أَصْوَاتُنَا،

222. Elmalılı M. Hamdi, IV, 2386-2387, [el-Enfâl, 24]

فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ،
ارْزِعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ، فَإِنَّكُمْ لَا تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلَا
غَائِبًا، إِنَّهُ مَعَكُمْ، إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ، تَبَارَكَ اسْمُهُ،
وَتَعَالَى جَدُّهُ

«Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Биз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан бирга (бир сафарда) эдик. Бир водийга кўтарилганимизда «Лаа илааҳа иллаллоҳ! Аллоҳу акбар!» деб (баланд овозда таҳлил ва такбир) айтдик. Шунда Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: “Эй одамлар! Ўзингизга раҳм қилинг (овозингизни настлатинг)! Зеро сизлар эшитмайдиган ва зойиб (кўринмайдиган) Зотга ҳайқирмаяпсизлар. У (доим) сизлар билан биргадир. У Эшитувчи ва (сизларга ўзингиздан ҳам) Яқиндир. Иси улуғ, буюклиги юксакдир”, дедилар»²²³.

Яна кўплаб оят ва ҳадиси шарифлардан англашилганидек, Аллоҳ таоло бандасига яқин бўлгани каби бандасининг ҳам Ўзига яқинлашишини хоҳлайди. Шу боисдан ундан сажда қилиб яқин бўлишини талаб қилган²²⁴.

223. Саҳиҳи Бухорий, “Жиход ва юриш” боби, 2992; Саҳиҳи Муслим, “Зикр, дуо, тавба ва истиғфор” боби, 6862.

224. Алақ сураси, 19-оят.

Акрабийя мууроқабаси билан Аллоҳ таоло қалбдан ўтган ҳис-туйғуларни билишини идрок этган киши фақатгина хато ишлардан эмас, ёмон ҳис ва фикрлардан ҳам узоқлашишга, ниятларини доим яхшилашга ҳаракат қилади.

Ана шу тафаккурлар натижасида бандада Аллоҳга нисбатан яқинлик ва муҳаббат юзага келади.

4. Мууроқабайи муҳаббат

Бу мууроқабада:

يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ

«...Аллоҳ уларни севадиган ва улар ҳам Аллоҳни севадиган(лар)...»²²⁵ ояти каримаси тафаккур қилинади. Бу тафаккурнинг натижасида кишининг қалбидаги Аллоҳ таолонинг муҳаббати ортади. Энди банда Аллоҳ таолонинг барча махлуқотига Яратган зот туфайли муҳаббат билан қарай бошлайди. Эшикдаги мушукка, итга ва ҳатто ҳўл новдага ҳам муҳаббат билан қарайди. Очилган бир гулни кўрганида: “Субҳаналлоҳ, Аллоҳим, нақадар гўзал ато этасан! Бу гулни ҳам Сен ато этдинг”, дейди. Доим ҳамд айтиб, шукр қилади. Ҳеч кимни ранжитмайди. Ўзини ранжитган барча-

225. Моид сураси, 54-оят.

ни кечиради. Зеро биз ҳам Аллоҳ таолога нисбатан хато ва гуноҳлар қилмоқдамиз. Ўзимизга нисбатан қилинган бир гуноҳни кечирмасак оламларнинг Раббисига қилган гуноҳларимиз учун қайси юз билан афв сўрай оламиз?!

Инсон Аллоҳнинг афвига лойиқ бўлишга интилиши комил мўъминнинг энг муҳим иймоний мақсадидир. Ҳақиқий зафар эса унинг шахсига зулм қилганларга нисбатан қалбида ғазаб қолдирмай уларни афв эта олишдадир.

Аллоҳ учун афв этиш инсоннинг Унга бўлган муҳаббатининг энг катта далилидир. Агар бундай ҳис туйғуси намоён бўлмаса, Аллоҳга бўлган муҳаббат ҳақидаги гаплар фақат оғизда қолади.

Муроқаба вақтида ҳар мўъмин ўз акли ва қалби билан оятлар ҳақида тафаккур қилиб, маънавий равшанликка эришади. Вақт ўтиб, бутун Қуръони каримни тафаккур билан ўқиш даражасига етмоқ учун ҳаракат қилади.

Муроқабанинг самарасида банда қалбини Аллоҳга йўналтиради, қалбида Аллоҳдан бошқа нарсаларга жой қолдирмайди. Унинг тили Аллоҳнинг зикрига машғул бўлади ва Унинг амрларини ҳар қандай нарсадан олдин қўяди.

Содиқ бандага ўхшатиш қилиб шундай дейиш мумкин: у ўйинчоғини севган болага ўхшайди. Бола ётганда ўйинчоғини ўйлаб ухлайди, турганда

эса уни излайди. Худди шу каби мўъмин инсоннинг дунё ҳаёти Аллоҳга ишонч ва розилиги билан тўлган бўлади. Унинг вафоти ва қайта тирилиши ҳам Аллоҳнинг розилигини иташ билан кечади. Банда Аллоҳ билан ҳаётини бошлаб, Унинг розилиги йўлида яшаши керак. Ҳадиси шарифда шундай дейилади:

يُيَعَّثُ كُلُّ عَبْدٍ عَلَى مَا مَاتَ عَلَيْهِ

“Ҳар банда (қиёматда) вафот этган нарсаси (ҳолати)да тирилтирилади”²²⁶.

كَمَا تَعِيشُونَ تَمُوتُونَ، وَكَمَا تَمُوتُونَ تُحْشَرُونَ

“Яшаган (ҳолат)ингизга кўра вафот этасизлар, вафот этган (ҳолат)ингизга кўра қайта тирилтириласизлар”²²⁷.

Кишининг бор ҳимматияу ғайрати, хоҳиш-истаги Аллоҳдан бошқа нарсага бўлса, ўлими ҳам, қайта тирилиши ҳам шу йўлда бўлади. Қиёмат кунда у ўзига бирор ёрдамчи топа олмайди.

Муроқаба ҳолини тўкис ҳосил қила олиш учун зикр ва тафаккур билан машқ қилиш лозим бўлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

226. Жобир розияллоху анху ривояти, Саҳиҳи Муслим, “Жаннат, неъматлари ва аҳли васфи” боби, 7232.

227. Муновий, Файзул қадийр, V, 663.

إِخْفِظِ اللَّهَ تَجِدُهُ تَجَاهَكَ

“Аллоҳни сақла (ёдингда тут), Уни рўпарангда кўрасан!”²²⁸ деганлар.

Мувоқабат, тафаккур ва зикрдан том маънода баҳраманд бўлиш учун унинг одоб ва шартларига риоя қилиш зарур. Қалбни ишғол этувчи очлик, ғазаб ёки уйқудек ҳолатларда эмас, балки тинч ва фароғатли вақтларда амал қилиш бу одоблардан ҳисобланади.

ТАФАККУР ОДОБЛАРИ

*Барча мавжудотлар инсоннинг
идроки ва шуурига илоҳий қудрат
билан инъом этилган бир кўзгудир.
Ушбу кўзгудаги сир ва ҳикматларни
англай олиш қалбнинг поклиги ва
тиниқлигига боғлиқ.*

ТАФАККУР ОДОБЛАРИ

АВЛИЁЛАРНИНГ ТАФАККУРИ

Ҳазрати Абу Бакр розияллоҳу анҳу бир куни қиёматни, мезонни, жаннатни, дўзахни, фаришта-ларнинг саф-саф тизилишларини, осмонлар ва куёшнинг буқланиб ўралишини, юлдузларнинг сўниб тўкилишини ва тоғларнинг тўзғишини эслаб, улар ҳақида чуқур тафаккурга шўнғидилар. Сўнг эса Аллоҳдан кўрқув билан: “Шу майсалардек бир майса бўлишни ёки бир ҳайвон келиб, мени еб йўқ қилишини қанчалар хоҳлардим”, дедилар. Шунда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга:

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ

«Парвардигори (хузурида) туришдан (сўра-лишдан) кўрққан киши учун икки жаннат (боғи) бордир»²²⁹ ояти нозил бўлди²³⁰.

Абу Бакр розияллоҳу анҳу очик ва тиник ҳавода ташқарига чиққан эдилар. Осмонга қараб

229. Раҳмон сураси, 46-оят.

230. Суютий, Лубобун нукул, II, 146; Олусий, XXVII, 117.

Аллоҳ таоло бандалари учун яратган табиатни томоша қилардилар. Шу пайт дарахт шохига қўнган, ёқимли овозда сайраётган бир қушни кўрдилар. Бирдан ғамга ботиб хўрсиндилар. Қушга ҳавас билан қараб шундай дедилар: “Нақадар бахтлисан, эй қуш! Аллоҳга қасамки, мен ҳам сендек бўлишни хоҳлардим. Дарахтга қўниб, меваларидан еб, кейин эса учиб кетмоқдасан. На ҳисоб бор, на азоб. Аллоҳга қасамки, Раббимнинг ҳузурида ҳисоб сўраладиган инсон бўлишдан кўра йўл четида бир дарахт бўлишни, бир туя келиб мени ёйишини қанчалар хоҳлардим”²³¹.

Ҳазрати Алий розияллоҳу анҳу шундай дейдилар:

“Фикҳсиз, нозик фаҳмлашдан узоқ қилинган ибодатда, вараъ бўлмаган фикҳда, тафаккур қилинмай ўқилган қироатда хайр йўқ”²³².

Мана бу баёнлар ҳам Ҳазрати Алий розияллоҳу анҳунинг ҳикматли сўзларидандир:

- 1) Хушуъ билан ўқилмаган намозда;
- 2) бекорчи сўз ва хатти-ҳаракатлардан узоқлашмай тutilган рўзада;
- 3) тафаккурсиз қироатда;
- 4) вараъ ҳисси бўлмаган илмда;

231. Ибн Абу Шайба, Мусаннаф, VIII, 144.

232. Абу Нуайм, Ҳилия, I, 77.

Саҳобалардан Ибн Масъуд розияллоху анху Қуръон аҳлини таърифлаш чоғида шундай деганлар: “...Инсонлар бир-бирлари билан гаплашаётганда Қуръонни ёдлаган ҳофиз сукути билан танилиши керак. Қуръонни ёдлаган кимсанинг кўз ёши томчилари ҳам бошқача гўзалликдадир. Ҳофиз бўлган шахснинг виқорли ва муносибликни сақлаши, тафаккурга чуқур берилиши ва сукут орқали маънавий юксакликни намоён қилиши лозим. Унинг юксак шахсияти ва характери инсонларга ибрат бўлиб хизмат қилиши шарт бўлади...”²³⁵.

Умму Дардо розияллоху анҳодан: “Абу Дардо ҳазратлари энг кўп аҳамият берган ибодат қайси эди?” деб сўралганида: “Тафаккур қилиш ва натижасида ибрат олиш эди”, деб жавоб берганлар²³⁶.

Улуғ тобеинлардан Омир ибн Абдулкайс шундай деганлар: “Пайғамбар алайҳиссаломнинг саҳобаларидан бир эмас, икки эмас, уч эмас, жуда кўплаб кишилардан эшитдим, шундай дер эдилар:

«Иймоннинг порлаши ёки иймон нурининг зиёда бўлиши тафаккур натижасида мумкин бўлади»²³⁷.

235. Абу Нуъайм, Ҳиля, I, 130.

236. Вакийъ ибн Жаррох, Зухд, 474-бет.

237. Ибн Касир, I, 448, Суютий, ад-Дуррул мансур, II, 409 (Оли Имрон сураси, 190-оят).

Рабийъ ибн Ҳайсам ҳазратларидан: “Ўзингиздан ҳам яхшироқ кишини бизга таърифлаб бера оласизми?” деб сўрашганида шундай деганлар: “Ҳа, кимнинг сўзлаши зикр, сукути тафаккур ва назари ибрат бўлса, ана ўша киши мендан яхшироқдир”²³⁸.

Абу Сулаймон Дороний шундай деганлар: “Кўзларингизни йиғлашга, қалбларингизни эса тафаккурга одатлантирингиз!”

“Дунёга ром бўлиш инсон билан охират орасига бир парда бўлганидек, валоятли авлиёлар учун аччиқ йўқотишдир. Охират ҳақида ўйлаш эса кишида ҳикмат нурларининг туғилишига сабаб бўлади ва қалбларни тирилтиради”²³⁹.

Юсуф Ҳамадоний ҳазратлари эса шундай деганлар: “Инсонда иймоний тафаккур вужудга келгач, солиҳ амаллар ҳам унинг ортидан келади. Бу иккисини, яъни амал ва тафаккурни жамлаш қандай кўринишда мумкин бўлса, уларни шундай бирлаштириш керак бўлади”²⁴⁰.

Фузайл ибн Иёз раҳматуллоҳи алайҳ шундай деганлар: “Тафаккур илоҳий улуғворлик ва ҳукмронликнинг ойнасидекдиroyнаси кабидир. У сенга яхшилик ва ёмонликларни аён қилади”²⁴¹.

238. Ибн Ҳанбал, Зухд, 334-бет; Абу Нуъайм, Ҳиля, II, 106.

239. Имом Ғаззолий, Ихёи улумиддин, VI, 45.

240. Yusuf Hemedânî, Rutbetü'l-Hayât, trc. Necdet Tosun, İstanbul, 2002, s. 60.

241. Имом Ғаззолий, Ихёи улумиддин, VI, 44.

Муҳаммад ибн Абдуллоҳ эса шундай деганлар: “Тафаккур беш хилдир:

Аллоҳнинг оятларини тафаккур қилишдирки, ундан маърифат ҳосил бўлади.

Аллоҳнинг неъматларини тафаккур қилишдирки, ундан муҳаббат ҳосил бўлади.

Аллоҳнинг ваъдасини ва савобини тафаккур қилишдирки, ундан рағбат ҳосил бўлади.

Аллоҳнинг таҳдидини ва жазосини тафаккур қилишдирки, ундан рабатқўркув ҳосил бўлади.

Аллоҳнинг эҳсонига қарши нафсларнинг жафосини тафаккур қилишдирки, ундан ҳаё ва пушаймонлик ҳосил бўлади”.

Ҳикмат аҳли эса шундай деганлар:

“Барча хайр ва яхшиликларни бир жойга жамлаган нарса узундан-узоқ тафаккур қилишдир. Сукут саломатликдир, ботилга шўнғиш эса ғамқайғу ва аччиқ пушаймонликдир. Ким охиратдан ғофил қолиб нафсоний хоҳиш-истакларига ром бўлса, қиёмат кунида ўз-ўзига: «Вой бўлсин ҳолингта!» дейди ва йўқ бўлиб кетишини қаттиқ ёлвориб сўрайди”²⁴².

ТАФАККУР ДАРЁСИНИ БАРАКАЛИ ТУПРОҚЛАРГА ОҚИЗИШ КЕРАК

Аллоҳ таоло бандаларига тафаккур қилиш қобилиятини берган. Ҳар бир инсоннинг ички оламида шарқираб оқаётган тафаккур дарёси бор. Бу дарё ҳеч тўхтамай оқади. Агар у қайсидир йўналишга йўналтирилмаса, қаерга оқишини билиб бўлмайди. Тўғрими, нотўғрими, ҳар жойдан ўтади. Баъзан куруқ чўлларда йўқ бўлиб кетади. Бошқача қилиб айтганда селда оққан ёғочлар каби номаълум томонга оқади.

Тафаккур дарёсини унумдор тупроқларга йўналтириб, баракали ҳосиллар етиштириш асл маҳорат дейилади.

Аллоҳ таоло тафаккур ва идрок қилиш неъматларидан илоҳий розилик йўлида фойдаланмаган инсонларни шундай огоҳлантиради:

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا
يَعْقِلُونَ

«Аллоҳнинг наздида жонзотларнинг энг ёмони — бу ақлни ишлатмайдиган “кар” ва “соқов”лардир»²⁴³.

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ صُلَى
لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ

243. Анфол сураси, 22-оят.

بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا جِ أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ
بَلْ هُمْ أَضَلُّجِ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

«Жаҳаннам учун жинлар ва инсонларнинг кўпчилигини яратганмиз. Уларда қалблар бор, (лекин) улар билан “англамайдилар”. Уларда кўзлар бор, (лекин) улар билан “кўрмайдилар”. Уларда қулоқлар бор, (лекин) улар билан “эшитмайдилар”. Ана ўшалар ҳайвонлар кабидирлар. Балки, улар (янада) адашганроқдирлар. Айнан ўшалар ғофилдирлар»²⁴⁴.

Қалб худди кўзгу кабидир. Ғафлат ва инкор уни қорайтириб, занглатади. Уни жилолантиришнинг йўли эса аввало Аллоҳни тасдиқлаш ва Унга муҳаббат билан юзланишдир. Инсон ҳар доим “Нима учун дунёга келдим? Кимнинг мулкида яшайман? Ризқимни ким юборяпти? Охир-оқибат каерга қайтаман?” каби саволларга жавоб изла-

244. Аъроф сураси, 179-оят. Оятдаги “англамайдилар”, “кўрмайдилар”, “эшитмайдилар” феъллари мажозий маънода айtilган бўлиб, ҳақ гапни эшитсалар-да, тафаккур қилмаганлари, ҳидоят ва тўғри йўлни кўрсалар-да, унга юрмаганлари, панду насихатни эшитсалар-да, унга амал қилмаганлари қораланмоқда. Уларнинг қуфрда бўлишларини азалдан билгани ва шундай бўлишига ирода этгани сабабли Аллоҳ таоло “уларни жаҳаннам учун яратганман” деб хабар бермоқда. Демак, жаҳаннам йўлини танлаганларнинг ўзлари бунга сабабчи экан. Зеро ўз ихтиёрлари билан нима иш қилишларини Ҳақ таоло азалдан билган ва тақдирга битиб қўйган. Аллоҳ таоло ҳеч кимни ҳеч қачон қуфр ёки гуноҳ ишларга мажбурий равишда ундамайди.

ши керак. Агар кимда-ким шу ҳақиқатлардан узоқлашса, нафсининг қулига айланиб, қалбини Аллоҳни таниш ва Унинг мавжудлигига далолат қилувчи далилларни фикрлашдан тўсса, у аянчли оқибат сари юз тутган бўлади.

Бундай инсонлар ҳақиқатни очиқ баён қилувчи илоҳий неъматларни кўрмасликка оладилар ва улар ҳақида фикр юритмайдилар. Шу сабабли улар ғафлат ва залолат ботқоғида қолиб, ҳайвонларга ўхшаб қоладилар. Чунки бундай кимсаларнинг бутун хоҳиш-истаклари фақат еб-ичиш ва нафснинг талабларини қондиришдан иборат бўлади. Аллоҳ таоло шундай дейди:

أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا
 * أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ
 هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ صَلَىٰ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا

«Кўрдингизми, ким (нафсу) ҳавосини илоҳ қилиб олган бўлса, Сиз унга вакил (ундан қайтариб туришга масъул) бўлармидингиз?! Ёки Сиз уларнинг кўпларини (ҳақ сўзни) тинглай оладилар ёки англай оладилар деб ўйлайсизми?! (Йўқ, асло!) Улар ҳайвонларнинг худди ўзи. Балки, уларни янада йўлдан озганроқдирлар»²⁴⁵.

245. Фурқон сураси, 43-44-оятлар. Еру осмонлардаги барча нарсалар, шу жумладан, ҳайвонлар ҳам Аллоҳга тасбеҳ айтиб, сажда ҳам

Бир валий зот шундай деган:

“Бу олам оқиллар (фикрлаб ибрат олувчи ақл эгалари) учун сайри бадое (илоҳий санъатни ибрат билан томоша қилиш), аҳмоқлар учун эса еб-ичиш ва шаҳватдан иборатдир”.

Бошқа томондан тафаккур яхшиликка ҳам, ёмонликка ҳам яраши мумкин: нафснинг тубан орзу-истакларига ҳам, руҳоний улвийлик(олий руҳият)ларнинг амрига ҳам киради. Аллоҳ таоло тафаккур қилиш, фикрлаш қобилиятини ёмон йўлларда фойдаланувчиларга шундай таҳдид қилади:

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِج وَيَجْعَلُ
الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

«Аллоҳнинг изнисиз ҳеч бир жон (инсон) иймон келтира олмас. Азобни эса (Аллоҳ) ақл юритмайдиганларга раво кўрар»²⁴⁶.

Инсонга юқадиган энг катта иллат инкордир. Кимда-ким ҳаёлини ва қалбини Аллоҳнинг кавний (коинотга оид) ва Ўзининг сўзларидан иборат

қиладилар. Онгли мавжудот бўла туриб яратганни тан олмаган ва Унинг неъматларига ношукрлик қилган инсонлар яхшиликни биладиган, эгасининг хизматида бош тортмайдиган баъзи онгсиз ҳайвонлардан баттар экани таъкидланмоқда (Абул-баракот Абдуллоҳ ибн Аҳмад ибн Маҳмуд ан-Насафий ал-Ҳанафий (ваф. ҳиж. 701 йил), Мадорикут танзил ва ҳақоикут таъвил, Истанбул, ҳиж. 1324 йил).

оятлари билан банд қилмаса, улар ҳақида фикрла-
маса, ақл юритмаса, бу иллатдан кутула олмайди.

Иймон нуридан баҳраманд бўлиб, ваҳийнинг
кўрсатмаларига амал қилган ақллар тавҳидга ва
Аллоҳни танишга эришади. Бундай имкониятдан
маҳрум бўлган ақллар эса ҳақ ва хайрдан узоқда
қолади. Ваҳийни эътиборга олмай, фақат ақли
билан ҳақиқатга етишни мақсад қилган файласуф-
ларнинг энг катта хатоси ҳам шунда. Чунки улар
иймони йўқ ақллар ҳам ҳақ ва хайрни топа олади
деб ўйлайдилар.

Шунингдек, тафаккур неъматидан унумли
фойдаланиш учун ақл ва қалбни беҳуда нарсалар
билан банд қилмаслик лозим. Бу ҳақда Қуръонда
шундай дейилади:

وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا
كِرَامًا

**«Улар (Раҳмоннинг суюкли бандалари) ёлғон
гувоҳлик бермаслар ва беҳуда (сўз ё иш) олди-
дан ўтган вақтларида олийжаноблик билан
(ундан юз ўгирган ҳолда) ўтарлар»²⁴⁷.**

Ҳадиси шарифда эса:

247. Фурқон сураси, 72-оят.

إِنَّ مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَغْنِيهِ

“Беҳуда нарса (одат ва ған-сўз)ларни тарк этиш кишининг яхши муслмон эканлиги аломатидандир”²⁴⁸, дея марҳамат қилинган.

Нафс касалликларини даволашнинг энг самарали йўли — инсоннинг тафаккурини фойдали нарсаларга йўналтириб, кераксиз ишларга вақт сарфлашдан узоқлашишдир. Фойдасиз ишлар ҳақида ўйлаш барча ёмонликлар ва йўқотишларнинг бошланғич нуқтасига айланади. Бефойда ишлар ҳақида ўйлаган киши фойдали нарсалардан маҳрум бўлиб, ўзини зарур бўлган нарсалардан бебаҳра қилади.

Ибн Жавзий айтади:

«Қалб фақат мубоҳ бўлган ишлар ҳақида кўп ўйласа, у зулматга дучор бўлади. Ҳаромни ўйлаб режалаштириш эса қандай оғир оқибатларга олиб келиши ҳақида ўзига бир бор мурожаат қил! Мушк сувнинг рангини, таъмини ва ҳидини ўзгартириб, таҳоратга ноқулайлик яратса, ит ялаган сувнинг ҳолати ҳақида ҳам ўйлаб кўр. Шунинг учун улуғлардан бири шундай деган: *«Мубоҳ ишлар-*

248. Сунани Термизий, “Зухд” боби, 2318. ал-Муватто, “Хусн ихулқ” боби, 903.

га муҳаббат қўйган киши вуслат²⁴⁹ лаззатидан маҳрум бўлади».

Инсон ўз тафаккур, ҳиссиёт ва хаёлларини яхшиликка йўналтирмаса, шайтон уни ёмонликка бошлайди. Шундай қилган одам раҳмоний тафаккур неъматига эга бўлмайди. У Аллоҳ берган ақлий ва қалбий қобилиятлардан фойдаланиш ўрнига зарар кўради. Шунинг учун ҳар бир мўмин доим Қуръони карим ва суннатга амал қилиб, ақл-тафаккурини хайрли ишларга йўналтириши лозим.

ТАФАККУР ЗИКР БИЛАН БИРГА БЎЛИШИ КЕРАК

Юсуф Ҳамадоний қуддиса сирруху шундай деганлар:

“Қалб ва зикрнинг муносабати дарахт ва сув кабидир. Қалб ва тафаккур эса дарахт билан унинг мевасига ўхшайди. Дарахтнинг сувсиз кўкаришига умид қилиш ёки барг ва гул чиқаришидан олдин ундан мева кутиш хато. Чунки бу мева бериши учун зарур вақт эмас, балки дарахтни озиклантириш ва уни парвариш қилиш вақтидир. Дарахтни парвариш қилиш — унга сув бериш, чирмашиб қолган ўтлар ва бегона нарсалардан тозалаш ҳамда куёш

249. Аллоҳга етишиш.

нурига етишишни кутишни талаб этади. Бу ишлар амалга ошгач, дарахт бақувват бўлади, яшил барглари билан безанади. Шу нуқтадан кейин унинг шохларидан мева кутиш ўринли бўлади. Энди бу дарахт мева берадиган вақтдир”²⁵⁰.

Ҳасан Басрий ҳазратлари эса шундай деганлар:

“Ақлли кишилар ўзларини зикр билан тафаккурга, тафаккур билан эса зикрга одатлантиришда давом этадилар. Натижада қалбларини гапиртирадилар. Шундан сўнг энди уларнинг қалби фақат ҳикмат билан сўзлай бошлайди”²⁵¹.

Зикр ва тафаккурни бир-биридан ажратмаслик керак. Зикрнинг энг муҳим жиҳати уни ҳис этиш ва маъносини чуқур ўйлаб, англаб амалга оширишдир. Улуғ валий зотлардан Муҳаммад Порсо ҳазратларининг сўзларига кўра, калимаи тавҳид зикрида “Лаа илааҳа” (бошқа илоҳ йўқ) дейилганда барча махлуқотнинг фонийлигини ўйлаб, уларни йўқ деб билиш, Аллоҳдан ўзга ҳар қандай нарсани ҳаёлдан узоқлаштириб, фикрни тозалаш керак. Қалб Аллоҳ таолодан бошқа ҳеч нарсага боғланмаслик ҳисси ва идроки билан тўлиши лозим. “...иллаллоҳ” (фақат Аллоҳ бор) дейилганда эса Аллоҳнинг қадим мавжудлигининг абадий

250. Rutbetü'l-Hayât, s. 71.

251. Имом Ғаззолий, Ихёи улумиддин, VI, 46.

эканини англаб, муҳаббат ва ихлос билан Уни ягона борлиқ сифатида тан олиш лозим. Ана ш у шаклда Аллоҳнинг жамолий сифатлари қалбда намоён бўлади.

Баҳоуддин Нақшбандий қуддиса сирруху эса:

“Зикрдан мақсад фақатгина “Аллоҳ” ва “Лаа илааҳа иллаллоҳ” дейиш эмас. Балки сабабдан Мусаббибга (сабаб бўлган асл бажарувчига, Аллоҳга) бориш ва неъматнинг Мусаббибдан келганини кўришдир”, деганлар.

Яъни зикрнинг ҳақиқати ғафлат майдонидан мушоҳада оламига юксалишдир.

Мавлоно қуддиса сирруху шундай деганлар:

“...Ягона, шериги ва ўхшаши йўқ Аллоҳ бизга «اَذْكُرُوا اللَّهَ – Аллоҳни зикр қилинг!» дея рухсат берди. У бизга олов ичида нур ато этди. Агар зикр фақат оғиз ва тилда айтилса, уни ҳис этмай ёки тафаккур қилмай амалга оширса, бундай зикр нуқсонли ва бўш ҳаёл бўлади. Зикрни подшоҳга яраша шаклда — жону дилдан ва ҳайрат билан амалга ошириш зарур. Ана шунда зикр сўзлардан, калималардан пок бўлиб, асл маъносини касб этади”²⁵².

Аллоҳнинг исм ва сифатлари ҳақида фикрлаб зикр қилган кишида вақт ўтиб Аллоҳга бўлган муҳаббат ортади. Чунки Аллоҳни зикр қилиш

252. Маснавий, 2-жилд, 1709, 1712-байтлар.

— “Аллоҳ” лафзини фақатгина сўз сифатида такрорлаш эмас, Унинг муҳаббатини қалбга жойлашдир.

Зикр ва тафаккур ёрдамида инсон дастлаб Аллоҳнинг муҳаббатига етади, кейин шу муҳаббат орқали Аллоҳ таолонинг илм ва сифатларини яхшироқ таний бошлайди. Бунинг натижасида Аллоҳ ҳам уни яхши кўради ва ўзига дўст қилиб олади. Ҳадиси қудсийда Аллоҳ таоло:

إِنَّ أَوْلِيَّائِي مِنْ عِبَادِي وَأَحِبَّائِي مَنْ خَلَقِي الَّذِينَ
يُذَكِّرُونَ بِذِكْرِي، وَأُذَكِّرُ بِذِكْرِهِمْ

“Бандаларимдан валийларим (дўстларим) ва яратганларимдан суюклиларим — Мени зикр қилувчилардир, Мен ҳам уларни зикр қиламан (эслайман)”²⁵³, дейди.

Зикр — тил, вужуд ва қалб билан — уч хил бўлади. Тилнинг зикри Аллоҳ таолони чиройли исм ва сифатлари билан ёд этиш, ҳамд айтиш, тасбеҳ айтиб улуғлаш, Китобини ўқиш ва Унга дуо қилишдир. Вужуднинг зикри эса ҳар бир аъзоси нимага буюрилган бўлса, уни ўша билан банд қилиш ва таъқиқланганлардан тўсишдир. Қалбнинг зикрини эса Олмалили Ҳамди афанди шундай изоҳлайдилар:

“Қалбадаги зикр — Аллоҳни қалбдан эслаш-
дир ва у уч қисмга бўлинади:

1. Аллоҳнинг зоти ва сифатларига далолат қилувчи далилларни ўйлаб, Унинг мулки тўғрисида қалбга келган шубҳаларга жавоб излаш.

2. Раббимизнинг бизга бўлган ҳақлари ва бандалик вазифаларимиз ҳақида тафаккур қилиш. Яъни Аллоҳнинг амр ва тақиқларини, уларнинг далил ва ҳикматларини ўйлаб кўриш (Зеро инсон мажбуриятларнинг моҳиятини ва илоҳий амрларга итоатнинг натижасини билгач, кўпроқ солиҳ амалларни қилишга интилади).

3. Ички оламдаги ва ташқаридаги махлуқотларни ҳамда уларнинг яратилиш сирларини ўйлаб, ҳар бир зарранинг илоҳий оламга кўзгу эканини англаш. Ана шу кўзгуга муносиб назар ташлаганларнинг кўзига жамол ва жалол оламининг нурлари акс этади, бир лаҳзали ҳис-туйғудан олинадиган завқ дунёларга тенг бўлади.

Зикрнинг бу мартабаси чексиздир. Бу нуқтада инсон ўзидан ва оламдан кечиб, барча шуур ва ҳис-туйғуси билан Ҳақда фано бўлади. Ҳатто зикр қилувчи ва зикр ўртасидаги аломат қолмайди. Фақат зикр қилинган Ҳақ ҳис этилади. Гарчи бу мақом ҳақида кўп гапирилади, аммо унга етганлар учун сўз билан ифода қилиш мумкин эмас.

Хулоса қилиб айтганда, барча мавжудотлар инсон идроки ва шуурига кудрат қўли билан берилган илоҳий нур ойнасидир. Бу ойнадаги сир ва ҳикматларни кўра олиш қалб ойнасининг тиниқлигига боғлиқ.

Зикр ва тафаккурнинг энг баракали вақти саҳарлардир

Севувчи севганини кўп эслайди. Бирор нарсани кўп эслаган киши эса вақт ўтиши билан уни янада кўпроқ севишни бошлайди. Севгининг буюклиги эса севилганнинг йўлида қилинган фидокорликка қараб ўлчанади. Саҳарларда ширин уйкусидан кечиб, Ҳақ таолога илтижо қилиш ҳақиқий муҳаббатнинг энг гўзал кўринишларидан биридир.

Фикрлаш лозимки, саҳар вақти Аллоҳнинг раҳмат ва мағфиратига тўлиб тошади. Бу илоҳий баракадан илҳомланган булбуллар энг ширин оҳангларда сайрайдилар, очилган ранго-ранг гуллар эса энг гўзал бўйларини сахийлик билан намоён этадилар. Инсоннинг ана шу илоҳий раҳмат дастурхонидан бенасиб қолиши қанчалар ачинарли, шундай эмасми?

Куннинг энг қадрли қисми туннинг учдан иккисидан кейинги вақтлардир. Бу пайтда ҳаёлни чалғитувчи нарсалардан узоқ бўлинади, қалб тиниқлашади ва софлашади. Атрофни осудалик

коплайди, фоний алоқалар заифлашади. Бу вақт — илоҳий раҳмат тушадиган ва оламларнинг Раббиси бандаларига энг яқин бўладиган пайтдир. Саҳар вақтлари қалб Аллоҳга юзланади ва бу фикрловчилар учун ибрат олишга, тафаккур учун энг муносиб вақтидир.

Аллоҳ таоло шундай дейди:

يَا أَيُّهَا الْمَرْمَلُ * قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا * نِصْفَهُ أَوْ
انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا * أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا *
إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا * إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ أَشَدُّ
وَطَأً وَأَقْوَمُ قِيلًا * إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا

«Эй (кийимларга) ўралиб олган киши (Муҳаммад!) Тунда (бедор бўлиб, намозга) туринг! Фақат озгина (ухлашга вақт қолсин!) Яъни ярми (қолсин) ёки ярмидан ҳам бироз камайтиринг! Ёхуд унга (бироз вақт) қўшинг (ярмидан кўпроғида ухланг) ва Қуръонни «тартил» билан (дона-дона қилиб) тиловат қилинг! Зеро, Биз Сизга оғир Сўзни (Қуръонни) туширажакмиз. Албатта, кечаси (ибодат учун бедор бўлиб) туриш фаолият жихатидан оғирроқдир, (лекин) сўз (сўзлаш, қироат қилиш) жихатидан қулайроқдир. Албатта, Сиз учун кундузи

(пайғамбарлик ишлари билан) **давомли машғулот бордир»²⁵⁴**.

Сахарлардаги тинчлик ва сукунатга қарама-карши равишда кундузи диққат-эътибор парчаланди, овоз ва шовкин кучаяди. Туннинг таъсирчан вақтларидан фойдаланиш қадрига етиб олмаган инсон кундузнинг ташвишлари орасида Аллоҳга юзланиш ва ибодат қилишнинг файзини ҳамда руҳий равонлигини сахарлардаги каби ҳис этолмайди.

Хуллас, сахар вақти ибодат учун ажратилган тенгсиз лаҳзалар, кундуз эса хизмат қилиш ва ризқ топиш учун бахш этилган гўзал неъматдир. Яъни мўъмин сахарда фақатгина Аллоҳ билан, кундузлари эса халқ ичида Ҳақ билан бўлиши керак.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам туннинг энг баракали ва файзли вақтларда намоз ўқишни, Қуръон тиловат қилишни, дуо ва тафаккур қилишни ҳеч тарк этмаганлар. Ҳаттоки бетоб бўлган ва тик тура олмайдиган даражада мадорсиз бўлган вақтларида ҳам сахарлардан ўтирган ҳолда фойдаланганлар²⁵⁵.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам тафаккур қилиш учун тунлардан фойдаланар эди-

254. Муззаммил сураси, 1-7 оятлар.

255. Сунани Абу Довуд, “Татаввуъ” боби, 18.

лар. Кўз ёшлар ичра оёқлари шишгунга қадар қиёмда қолар, соатлаб руку ва саждада қолардилар.

Имом Ҳасан ибн Рушайқ шундай деганлар:

“Тафаккур дарёсининг қулфларини ва Ҳақ (таолонинг) эшигини оча олиш учун саҳар вақти уйкудан туриб, маънавий юксалишга сабаб бўладиган ғайратларни кўрсатишдан яхшироқ калит йўқ. Чунки инсон бу вақтда ташки алоқалардан, дунё хавотир ва эҳтиросларидан узоқдир. У Раббиси билан биргалик вақтига кирган бўлади. Танаси дам олган, ўзига келган, тозаланган ва тетиклашган. Хуллас, ҳаво энг яхши, шабада энг тотли бўладиган вақт ва тун билан кун ўртасидаги энг муносиб пайт саҳар вақтларидир. Зеро саҳарларда ёруғлик зулматнинг устини қоплайди. Кечки пайтда эса вазият бунинг тескараси, қоронғилик ёруғликни бостиради”²⁵⁶.

Ояти каримада шундай дейилади:

تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا
وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

«Уларнинг ёнбошлари (ибодат қилиш учун) ўриндиқларидан ажраб турар (оз ухлайдилар). Улар Парвардигорларига қўрқув ва умидвор-

256. Ebû Gudde, Zamanın Kıymeti, s. 86.

лик билан дуо қилурлар ва Биз уларга ризк қилиб берган нарсалардан эҳсон қилурлар»²⁵⁷.

Бир мўъминнинг саҳарларда гуноҳларига истиғфор айтиши, илоҳий азобни ўйлаб таъсирланиши, ўлимни ёдга олиши, ҳаётининг қолган қисмидан қандай фойдаланишни режалаштириши ва Қуръони карим ҳақида тафаккур қилиши Аллоҳ суйиб рози бўлган солиҳ амаллардандир.

Аллоҳ таоло саҳарларни ана шу кўринишда бедор ўтказувчи ва саховатли умр кечирувчи бандаларига хушхабар беради:

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً
بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

«Бас, уларнинг қилиб ўтган амалларига мукофот учун яшириб қўйилган кўзлар қувончини (охират неъматларини) ҳеч ким билмас»²⁵⁸.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам эса бу ояти каримани:

قَالَ اللَّهُ: أَعَدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ
رَأَتْ، وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبٍ
بَشَرٍ...

257. Сажда сураси, 16-оят.

258. Сажда сураси, 17-оят.

“Аллоҳ таоло: «Мен солиҳ бандаларим учун ҳеч қайси кўз кўрмаган, ҳеч қайси қулоқ эшитмаган, ҳеч қайси башарнинг ҳаёлига келмаган (неъмат)ларни тайёрлаб қўйганман», деди”²⁵⁹, дея тафсир қилганлар.

Бундан англашиладики, бизга маълум қилинмаган жаннат неъматлари маълум қилинганларига нисбатан анчагина кўпдир. Баъзи ривоятларда бу неъматларни фаришталар ва пайғамбарлар ҳам билмасликлари билдирилган.

259. Саҳиҳи Бухорий, “Бадъул халқ” боби, 3244, “Тафсир” боби, 4779; “Тавҳид” боби, 7498; Саҳиҳи Муслим, “Жаннат, неъматлари ва аҳли васфи” боби, 7132-7135.

НАТИЖА

Тафаккур — ҳақиқатнинг ва нажот топишнинг калитидир

Ҳақиқатга етиш фақатгина тафаккур ва истидлол²⁶⁰ билан бўлади. Илоҳий қудрат нақшлари ва азаматини кўриш ва эшитишда қар ёки кўрдек иш тутган киши ҳақиқатни топиши мумкин эмас. Шу боисдан: “Маълумотлар туйғуларни уйғотмаётган бўлса, унда илм ҳам ҳосил бўлмайди (у маълумот илм бўлишга ярамайди)”, дейилган.

Аллоҳ таоло ҳақиқатни топа олмаган кофирларнинг ҳолатини шундай баён қилади:

إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ وَتُسْمِعُ الضُّمَمَ الدُّعَاءَ إِذَا
وَلَّوْا مُذْبِرِينَ

«Аниқки, Сиз (ўз даъватингизни)
“ўликлар”га уқтира олмассиз ва юз ўгириб

260. Истидлол – далилга асосланиш, далилга таяниб натижа-хулоса чиқариш, далил ёрдамида тушуниш.

кетаётган “кар”ларга ҳам даъватни уқтира олмассиз»²⁶¹.

Инсон ваҳм, хаёл ва ҳаво каби офатлардан сақланиш учун ваҳий билан тарбияланган ақл билан Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қалб қўридан насиба олиши керак. У зотнинг ахлоқ ва сийратларини ҳаққоний тафаккур қилган киши, Унинг даъвати батамом ҳақ эканини идрок этади. Ана шу тафаккур орқали инсон Аллоҳнинг изни билан нафсга боғлиқ ҳаво ва ақлнинг адашган йўлларида кутулиши мумкин.

Аллоҳ таоло дўзахийларнинг ҳолини ва пушаймонликларини шундай хабар беради:

وَهُمْ يَصْطَرِحُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا
غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُجْ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ
مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُصَلَى فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ
مِنْ نَصِيرٍ

«Улар у жойда: “Парвардигор, бизларни (азобдан) чиқаргин — бизлар қилиб ўтган амалларимиздан бошқача яхши (амалларни) қилайлик!” деб фарёд қилурлар. Ахир, Биз сизларга эслатма оладиган киши эслатма

261. Намл сураси, 80-оят.

олгудек узун умр бермаганмидик?! Сизларга огоҳлантирувчи (пайғамбар) ҳам келган эди-ку! Бас, энди (жазоларингизни) тотаверингиз! Золимлар (кофирлар) учун ёрдамчи бўлмас»²⁶²

Демак, инсон ҳақиқатга ва абадий нажотга иккита йўл билан етиши мумкин экан:

1) Ё солиҳ мўминларни топиб, уларга таслим бўлади (ўзини топширади) ва уларнинг файз ва руҳоният доирасида Ҳаққа итоат этади;

2) Инсон тафаккур ва идрок этиш қобилиятларини Қуръон ва суннат асосида ишла-тиб, тўғри йўлни топиши ва нафсини унга бўй-сундириши керак. Агар у ҳақиқат аҳлига итоат этмаса ёки инсоф билан фикрлаб, ақл кўрсатган йўлга амал қилмаса, оқибати аламли азоб бўлиши мукаррар.

Асл тафаккур Вожибул вужуднинг исботидир

Аввалроқ ҳам баён қилганимиздек инсон Аллоҳ таолонинг зотини идрок қилиши мумкин эмас. Зеро башарий илмнинг асоси бешта ҳиссий аъзо, ақл ва қалбдир. Мана шу идрок қобилиятларининг кучи эса чеклангандир. Куч ва салоҳияти чекланган восита билан эса Боқий, Мутлак, Азалий ва Абадий бўлган борлиқни

камраб олиб бўлмайди. Чекланган восита билан идрок этиш фақатгина чекланган ҳолда амалга ошиши мумкин.

Шундай экан, Қуръони карим ва суннатда Аллоҳнинг зоти ҳақида фикрлаш, қадарнинг сири ва ҳикматини буткул ечишга уринишдек башар тоқатидан ташқари бўлган ишларга киришишдан қайтарилган. Илоҳий ҳақиқатларни тафаккур қилмаслик фалокат сабаби бўлса, ҳаддини билмай имкон ва қудрати етмайдиган ишларга киришиши ҳам инсонни катта зарарга дучор қилади.

Шу сабабли ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

تَفَكَّرُوا فِي خَلْقِ اللَّهِ تَعَالَى وَلَا تَتَفَكَّرُوا فِي اللَّهِ
فَإِنَّكُمْ لَنْ تَقْدِرُوا قَدْرَهُ

“Аллоҳ таолонинг яратиклари ҳақида тафаккур қилинглар, Аллоҳнинг зоти ҳақида тафаккур қилманглар. Зеро сизлар Унинг қадрини (ҳаққоний) тақдир эта олмайсизлар”²⁶³.
деганлар.

Ибн Арабий ҳазратлари эса:

كُلُّ مَا خَطَرَ بِبَالِكَ وَاللَّهُ غَيْرُ ذَلِكَ

263. Қаранг: Дайламий, II, 56 (2318); Ҳайсамий, I, 81; Байҳақий, Шуабул иймон, I, 136.

“*(Аллоҳ таоло билан боғлиқ ҳолда) ҳаёлингга нима фикр келса, (билгинки) Аллоҳ ундан ўзгадир*”, деганлар. Зеро Ислом илгари сурган бир ҳақиқат сифатида Аллоҳнинг зотий сифатларидан бири “муҳолафатун лил-ҳаводис”, яъни яратилган ҳеч нарсага ўхшамасликдир. Шу боисдан бизнинг бир инсонни, масалан, олим, одил каби Аллоҳга хос баъзи сифатлар билан васфлашимиз ҳам фақатгина Аллоҳнинг муҳолафатун лил-ҳаводис сифатига бўлган иймонимиз натижасида ширк бўлмайди.

Аллоҳ таолонинг зоти ҳақиқатини қамраб олиш инсон учун имконсиз. Лекин Унинг коинот ва ҳодисалардаги сифатлари орқали ақл ва қалб билан Унинг борлигини ва бирлигини англаб етиш мумкин. Инсон чегараланган имконият ва қудрати билан Аллоҳнинг ҳузурида мўъмин сифатида қабул қилингани учун фақат шунгагина қодирдир. Шунинг учун мусулмон олимлар: “Илмнинг энг олий даражаси ва фазилатлиси — Аллоҳни таниш”, деб айтганлар.

Инсон фақат сифатлардан уларга эга бўлган Зотга, асардан уни яратганга, санъатдан санъаткорга, ўзини яратган Зотга томон ҳаракат қиладиган ақлга эга. У шу йўл билан Аллоҳ таолонинг улуғворлиги, қудрати ва раҳматини англайди. Ҳар инсон бунӣ ўз истеъдоди ва қобилияти даражасида ҳис қилади. Ҳар бир инсон ўз ақли, истеъдоди ва имконияти даражасида Аллоҳни танишга ва

тушунишга қодир. Бу таниш ёки англаш ҳажми одамнинг шахсий қобилиятларига боғлиқ бўлади. Масалан, кимдир Аллоҳнинг қудратини кўпроқ англайди, бошқаси эса камроқ. Лекин ҳар ким ўз имкониятига қараб бу йўлда ҳаракат қилади.

Ҳазрати Мавлоно шундай деганлар:

“Бир куни менда Аллоҳ таолонинг нуруни инсонларда кўрайин деган бир истак уйғонди. Гўё (бу билан) денгизни томчида, қуёшни заррада кўрмоқчи бўлаётган эдим...”

Агар инсон соғлом ақл ва самимий тафаккур билан Аллоҳ таолонинг сифатлари, қилган ишлари ва яратганларига назар солса, унинг инкорчи бўлиши ақлга сиғмайди. Зеро инкор ақл ва қалб бузилган жойда пайдо бўлади. Яъни соғлом ақл ва фитратга эга инсоннинг куфрга юз тутиши имконсиз ишдир. Агар куфр муҳитида ўсган инсон бўлса, унда куфрдан қутулиш эҳтимоли катта. Масалан, Иброҳим алайҳиссалом мушрик муҳитда туғилиб ўсган бўлса-да, ақл ва қалб орқали Аллоҳнинг борлигини ва ягоналигини топган. Бу ҳақида Қуръони каримда тўлиқ баён қилинган.

Аллоҳни (қудрати ва яратикларини) инкор қилиш соғлом фикрлай оладиган инсон учун имконсиздир. Чунки бир нарсани “йўқ” деб бекор қилиш билан ундан қутулиб бўлмайди. Қониқтирувчи далил ва исботлар зарур. Ҳаёт, кои-

нот ва ўлимдан кейинги ҳақиқатни еча олмаганлар “йўқ” дейиш орқали нимани исботламоқчи? Бу ҳолат танасига ботган михни сезмайдиган даражада фалаж бўлган шахснинг ҳолатига ўхшайди. Бундай инсонлар ҳақида Аллоҳ таоло:

“Кўрлар, карлар, гунглар...” деб таърифлаган.

Зеро ҳар бир инсоннинг фитратига Аллоҳга ишониш ва ҳақиқатни ахтариш эҳтиёжи ҳам, иқтидори (кучи) ҳам жойланган. Шунинг учун иймон ва ҳақиқатдан беҳабарлик ёки ундан узилган бўлиш фақатгина руҳий кўрлик ва карлик сабаблидир. Акс ҳолда ишонмайдиган кимсанинг руҳи ҳам Аллоҳни идрок этишга ҳозир ёки идрок қилаётган бўлади, бироқ бу хусусиятни маънавий кўрлик ва карлиги сабабли шуур устига чиқара олмаган бўлади. Худди кўрилса-да эслана олмайдиган тушлар каби...

Бошқача қилиб айтганда инсон руҳининг иймонга бўлган мойиллиги туғмадир ва бу бир эҳтиёж сифатида то болаликдан бери қондириш лозим бўлган бир очликдек олдимизга чиқади. Мисол учун, отасини намоз ўқиётганда кўрган бола намознинг қандай ўқилишига доир саволлар сўрамайди. Аллоҳнинг улуғлигини мужаррад (мавҳум) ҳолда идрок қила олмагани учун мушаххас (аниқ) ҳолда ифода этишга уринади.

Аллоҳнинг қанчалик (катта) эканини сўрайди, вафот этганлар қаерга кетишига қизиқади, жаннат ва дўзахнинг қандай жой эканини билмоқчи бўлади. У доим изланиш ичидадир. Чунки инсон табиатида маънавият яширин. Яширин бўлган ана шу истейдод шуур устига чиққан пайтда инсон мўмин бўлади. Шуур остига қамаб қўйилганида эса кофир бўлади. Худди қафасга банди қилинган қушдек... Узоқ муддатли қафас ҳаётидан сўнг қуш қафасдан қўйиб юборилса ҳам уча олмайди. Чунки қанотлари қотиб қолган бўлади. Худди шундай иймон ҳисси ҳам шуур устига чиқмаган пайтда инсоннинг ишониш қобилияти кўрлашади.

Шундай экан, Аллоҳни имкон ва иктидоримиз даражасида билишимиз лозим бўлади. Аллоҳга яқинлашиш, У ҳақида чуқур тушунчага эришиш учун Унинг сифатлари ва феълларини тўғри англаш зарур.

Ҳар ишида ҳикмат соҳиби бўлган Аллоҳ таоло мушрик жамиятга Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламни даъват учун юборганида, биринчи бўлиб: “Тенги, ўхшаши ва шериги бўлмаган Раббинг номи билан ўқи...” деб амр қилганида, бу аниқ эътирозга сабаб бўлар ва ширкка кўра қарор топган идрокларнинг иймон билан мушарраф бўлиш эҳтимоли камаяр эди. Бироқ Аллоҳ сўзни улар эътироз қила олмайдиган “яратиш” сифати билан бошлаган. Буни қабул қилдиргандан

сўнг сўзни “яратиш” феълининг эгасига келтириб: **“Ўқинг (эй Муҳаммад! Бутун борликни) яратган зот бўлмиш Раббингиз исми билан!”**²⁶⁴ деган. Бут-санамларнинг ҳеч нарса ярата олмаслигини билган мушриклар ҳақиқий илоҳ Аллоҳ эканини, ҳақиқий мақтов ва ҳамдга фақатгина У лойиқ эканини ўзлари англаб етганлар.

Муфассир Байзовий айтадилар:

“Аллоҳ таоло Алақ сурасида инсонни энг паст мартабалардан энг юқорисига кўтарганини эслатади. Шу орқали дастлаб Аллоҳни танишга ақл воситасида далолат қилувчи яратилишга ишора қилади. Иккинчи бўлиб эшитиш орқали далолат қилувчи ўқиш-ёзишга эътиборни тортади. Яъни ақлий ва нақлий илмларни бирлаштиради”.

Хуллас, Аллоҳ таоло яратганлари ҳақида тафаккур қилишни инкорчиларнинг иймонга мушарраф бўлишларига бир сабабчи қилган. Мўъминларнинг бу борадаги тафаккурлари эса иймонларининг қувватланишига, яқийнларининг зиёда бўлишига василадир.

Барча нарса ҳаракат ва ўзгариш ҳолатида

Фикрлайдиган бўлсак, биз кўриб турган шу оламдаги барча нарса ўзгармоқда. Бир суратдан

бошқасига ўтмоқда. Мисол учун нутфа алақага, алақа музгага, музга эса гўшт ва ёққа айланмоқда. Бу хилдаги ўзгариш юлдузларда, сайёраларда, маъданларда, ўсимликларда, яъни барча нарсада кечмоқда.

Атомнинг ичида доимий ҳаракат мавжуд. Электронлар ниҳоятда аниқ ҳисоб ва юқори тезлик билан айланади. Ядронинг таркибий қисмлари — протонлар ва нейтронлар — кичик ҳажмга сиқилган бўлиши сабабли, уларнинг айланиш тезлиги электронларга нисбатан анча юқоридир. Улар сонияда тахминан 60.000 километр тезликда ҳаракат қилади. Бу жуда юқори тезлик туфайли ядро асарлари қайноқ ва кўпирган суюқлик томчиларига ўхшаб кўринади.

Шоир асардан Муассирга кўчишда бир зарранинг ҳам кифоя эканини гўзал тарзда ифода этади:

*Борлигинг билиш на ҳожат курраи олам ила,
Етар исботингга Сен халқ қилган бир зарра ҳам.*

(Шиносий)

Бир миллиметр квадрат деб қабул қилинган бир тўп игна бошида қарийб 100 триллион атом борлигини эсласак, коинотдаги ҳаракатлар қандай қудратнинг асари эканини яхшироқ идрок қиламиз.

Барча ҳаракат ва ўзгаришлар ҳақиқий сабабга боғлиқ бўлиши зарур. Бу сабаб — яратувчи Аллоҳ таолодир. Ақлни ҳайратга солувчи бу ҳолатларнинг

сабабсиз ёки онгсиз бажарувчи томонидан юзага келиши мумкин эмас.

Барча нарса бир мақсад учун яратилган

Шу оламдаги барча нарсанинг бир ҳикмат ва манфаат учун яратилгани аниқ-равшандир.

Қуёш ва ой нури дунёга ёруғлик бериб, махлуқотларнинг ўсиши ва ривожланишига ёрдам беради. Қуёш атрофида ер ва ойнинг айланиши вақтларни юзага келтирса, ернинг айланиши мавсумлар, йиллар, кун ва кечаларни ҳосил қилади. Ой айланиши орқали эса ойлар пайдо бўлади.

Ҳар нафас олаётган ҳаво ўпкаларга кириб, қонни тозалайди. Танамиз унга ниҳоятда муҳтож, шунинг учун ҳаво осон ва кенг тарқалган. Шамоллар булутларни ҳайдаб ёмғирни зарур бўлган жойларга олиб келади, ўсимлик ва дарахтларни чанглатади, ҳароратни меъёрлаштиради ва ҳавони тозалайди. Денгизлар ҳам инсон ҳаёти учун санаб тугатиб бўлмайдиган фойдага эга.

Буларнинг барчаси инсон ҳаёти учун жуда муҳимдир. Шу сабабли уларни ибрат назари билан кўриб тафаккур қилган киши барча нарсанинг яратилишида буюк мақсад ва ҳикмат борлигини англайди. Буни тасодиф деб қабул қилиш ақл, фаҳм ва инсофни рад этишдан бошқа нарса эмас.

Барча нарсалар илм, ҳикмат, қудрат ва улуғворлик соҳиби бўлган Аллоҳнинг яратиғи ва асаридир.

Битта моддадан бошқа-бошқа асарлар вужудга келмоқда

Атрофимиздаги ҳар хил мавжудотларнинг асли бир хил — барчаси моддадан яратилган. Барча унсурлар ягона моҳиятнинг турли бўлакларидир. Масалан, осмон жисмлари бир хил моддадан ташкил топган бўлса-да, ҳар бирининг ўзига хос хусусиятлари, ҳажми ва умри бор. Баъзилари совуқ, баъзилари эса жуда иссиқ.

Азот, углерод, кислород ва водород каби элементлардан ўсимликлар ҳам, ҳайвонлар ҳам пайдо бўлади. Аммо бу моддалар билан ҳаёт, ирода, эшитиш, кўриш каби олий сифатлар орасида ҳеч қандай алоқа йўқ.

Бу барча ҳолатлар илоҳий санъат мўъжизаларидир. Коинотдаги турли-туман ва мукаммал борлиқ Улуғ Қудрат соҳиби бир Яратувчининг асари экани аниқ. Бундай санъат мўъжизасини яратган Зотнинг кейинчалик пайдо бўлган мавжудотларга ўхшаш бўлиши имконсиздир. У Вожибул вужуд бўлган, яъни бор бўлиши зарурий, азалий ва ўзигагина хос бўлган Аллоҳ таолодир.

Шундай қилиб, фикрловчи инсон учун ўз Раббисини таниш ва Унинг улуғворлигига ҳайратда

қолиш қийин эмас. Тафаккур орқали кофир иймонга келади, иймонли инсон эса ўз иймонини мустаҳкамлаб, маърифат ва муҳаббатда юксалади.

Маърифатуллоҳ йўли

Калом олимлари: “Инсонга амр қилинган илк фарз — маърифатуллоҳ, яъни Аллоҳни таниш ва Унга олиб борадиган тафаккурга юзланишдир”, деганлар.

Қуръони каримнинг умумий ва асос мақсади ҳам ақллар ва қалбларни Аллоҳдан бошқа нарсаларнинг банд қилишидан қутқариб, маърифатуллоҳга етаклашдир.

Аллоҳ таоло инсонни Ўзини таниши ва бандалик қилиши учун яратган. Киши шу мақсадга энг гўзал, зикр ва фикр йўли билан етиши мумкин. Ибодат инсон ҳаётининг негизидир. Аллоҳга ибодат қилишнинг энг гўзал шакли эса зикрдир. Зикр билан тафаккур эса бир-биридан ажралмайдиган икки ака-ука кабидир.

Инсонлар учун энг муҳим нарса абадий саодат ва ҳузурга эришишдир. Бошқа истаклар бунга нисбатан аҳамиятсиз бўлиб қолади. Абадий саодат ва ҳузурга етиш учун эса энг муҳим восита маърифатдир.

Илмий билим воқеа ва ҳодисаларни сабаб-натига алоқаси асосида тушунишдир. Маърифат эса бу тушунчадан ҳам юқори бўлиб, унда илоҳий ироданинг тажаллиларини англаш мав-

жуд. Шунинг учун Аллоҳни танишга доир билим “маърифатуллоҳ” деб аталади, яъни Аллоҳнинг мавжудлигини ва Унинг ҳақиқатини чуқур идрок этишдир.

Шу сабабли Мўъминун сурасининг 84–87-оятларида тазаккур (фикрлаш) тақводан олдин зикр қилинган. Чунки инсон тафаккур ва ҳис этиш орқали маърифатга етади. Аллоҳни ҳаққоний таниб, билгандан кейин эса Унга қарши чиқишдан сақланиб, тақво эгалари бўлиш зарурлигини англайди. Чунки Аллоҳни танимай бажарилган ҳеч бир амалнинг қадри бўлмайди.

Хулоса шуки, илмнинг энг юксак тури “маърифатуллоҳ” экани шубҳасиздир. Жунайд Бағдодий раҳматуллоҳи алайҳ шундай деганлар: “Агар осмон остида маърифат аҳли кидирган илмдан устун илм борлигини билганимда, унга эришиш учун бошқа ҳеч нарса билан шуғулланмасдим”.

Ибн Қаййим ал-Жавзий эса шундай деганлар:

“Аллоҳ таоло Қуръони каримда бандаларини икки йўл билан маърифатуллоҳга етишга чақиради:

1. Аллоҳ таоло яратган нарсаларига назар солиб, улар ҳақида фикрлаш.

2. Қуръони каримдаги ояти карималар ҳақида тафаккур ва тадаббур қилиш.

Биринчи гуруҳ Аллоҳнинг мушоҳада қилинадиган оятлари, иккинчиси эса эшитилиб ақл билан идрок қилинувчи оятларидир”²⁶⁵.

Улар ҳақида тафаккур ва таҳассус қилиш инсонни таҳқиқий иймонга эриштириб, яратилиш мақсадига йўналтиради.

Шоир нақадар чиройли айтади:

*Бир китобуллоҳи аъзамдир саросар коинот,
Қайси ҳарфни йўқласанг маъноси фақат Аллоҳ
чиқар.*

“Коинотдан бошдан-охир Аллоҳнинг энг буюк китобидир. Бу буюк китобнинг қайси ҳарфини ўқисанг, маъноси фақат Аллоҳ эканини кўрасан. Коинотнинг қайси зарраси ҳақида тафаккур қилмагин, у сени Аллоҳга етказади”.

Тафаккур амалга айланиши лозим

Тафаккур, зикр ва мууроқаба билан ҳақиқатга ета олиш учун қўлга киритилган билимларни татбиқ қилмоқ лозим. Илоҳий ҳақиқатлар ва Куръон оятлари ҳақида фикрлаган инсон уларнинг тақозосига кўра амал қилмаган тақдирида тафаккурини мақбул даражада амалга ошира олмаган бўлади. Зеро амал ботиний бўлган тафаккур ва таҳассуснинг зохирга инъикоси демакдир.

Бу борада Имом Ғаззолий шундай деганлар:

“Тафаккурнинг меваси (бўлмиш) илм (яхши) ҳолга эга бўлиш ва солиҳ амалларга юзланиш учундир. Қалбда илм ҳосил бўлгач, қалбнинг ҳолати ўзгаради. Қалбнинг ҳолати ўзгаргач, аъзоларнинг амаллари ҳам ўзгаради. Шу жиҳатдан амал ҳолга, ҳол илмга, илм эса тафаккурга тобедир. Шундай экан, тафаккур ҳам бошланғич, ҳамда барча яхшиликларнинг калитидир.

Ҳақиқий тафаккур инсонни чиркинликлардан гўзалликларга, ҳирсдан зоҳидлик ва қаноатга етакловчи тафаккурдир. Бу шундай тафаккурки инсонга мушоҳада ва тақво ҳолини касб эттиради”²⁶⁶.

Амалга айланган тафаккур ва идрок қилиш натижасида инсон коинотдаги мўъжизаларни одатдагидек кўриш иллатидан ҳам қутулади.

Ҳақиқатан, оддий инсон бир рассомнинг табиатни акслантириб чизган расмларини ҳайратланиб томоша қиларкан, коинот ва унинг Холиқига нисбатан ўша ҳайрат ҳиссини ҳис қилмайди. Барча мўъжизаларни одатий ишлардек тушунади.

Мусаффо қалб эгаси бўлган авлиёлар эса рассомнинг фақатгина номини абадийлаштириш учун вужудга келтирган ана шу расмлар ўрнига асл Санъаткор ва Унинг асарларига нисбатан ҳайрат ва ҳаяжон ҳис қиладилар. Илоҳий қудрат табиат-

266. Имом Ғаззолий, Ихёи улумиддин, VI, 47.

да вужудга келтирган бениҳоя мўъжизалардаги илоҳий санъатнинг завқига етадилар. Сармояси бир хил тупроқ бўлган ўсимликларнинг рангоранг барг ва гулларига, улардаги товланишларга, дарахтларнинг ранг, ҳид, лаззат ва шаклда бениҳоя фарқланувчи меваларига, фақат бир-икки ҳафталик умри бўлгани ҳолда капалакнинг қанотларидаги мўъжизавий нақшларга, инсоннинг яратилишидаги ноодатийликка қарайдилар. Кўзнинг кўриши, миянинг идрок қилиши каби сон-саноксиз илоҳий мўъжизалар ва уларнинг “ҳол тили” деб аталмиш сирли баёнларига қулоқ соладилар.

Бундайлар учун бутун коинот энди ўқишга муҳайё (тайёр) бир китоб кабидир. Улар сатрдаги илмлардан ўтиб, садр (қалб)даги илмга етганлар. Бир замонлар салжукий мадрасасида китобларга чўмиб, ўз фикрлари билан яшаган бир олим, Шамас номли мажзуб дарвешнинг маърифатга чорловчи назаридан таъсирланиб, ишқ оловида қайта туғилган эди. У ана шу ишқ орқали илм китоблари ва коинот сирларини ўқишда янги йўлни очди. Шу орқали инсон, коинот ва Қуръондаги сирлар ва ҳикматларни очиб берган буюк асар — Маснавий пайдо бўлди.

Бу дунё ҳаётини ваҳий билан тарбияланган соғлом ақл ва иймон нури билан ёруғланган қалбда тафаккур ва ҳис этиш орқали маърифатга ета олган хос бандалар учун қандай бахтли ҳолат эканини тасвирлайди.

СЎНГСЎЗ

Бугунги кунда айрим инсонлар ўз тарихи ва маданиятидан узоқлашиб, ғарбнинг шахсий юксалиш дастурлари ёки йога-медитация каби машғулотларда ҳузур излайдилар. Ҳолбуки, инсон кидирган ҳақиқий ҳузур Исломда тавсия қилинган зикр, тафаккур ва қалб идроки билан амалга ошувчи мувоқабатадир.

Комил қалб билан қилинган тафаккур руҳга ҳузур, қалбга тинчлик беради. Бундай тафаккур инсонни ҳикматга етаклайди. Ҳикматнинг боши эса Аллоҳдан қўрқиш ва тақводир. Тафаккур мўъминни Аллоҳнинг муҳаббати ва розилигига олиб боради.

Коинот ва воқеа-ҳодисалар ҳақида чуқур ўйлай олган инсон “Мен нима учун яратилдим? Дунё ҳаётининг моҳияти нима? Саодатга қандай эришаман? Қаердан келдим ва қаерга кетяпман?” деган саволларга жавоб излайди. Бу фикр уни дунёвий ўтқинчи орзуларидан узоқлаштириб, ҳақиқат йўлига олиб боради.

Биз ушбу камтар асарда коинот, инсон ва Қуръондаги сирли ҳикмат ва ҳақиқатларни

кисман тушунтиришга ҳаракат қилдик. Келажакда илмий тадқиқотлар ёрдамида илоҳий қудрат ва бeнуқсонлик, комиллик ҳақида яна кўп янги билимлар аён бўлади.

Биз келтирган мисоллар бу асарнинг кичик ҳажмига яраша танланган. Азиз ўқувчиларимиз бу мисоллар ёрдамида тафаккур қилиб, борлик ва воқеа-ҳодисаларни кенг миқёсда англайдилар. Улар илоҳий маърифат дарёсидан сир ва ҳикмат гавҳарларини териб оладилар.

Аллоҳ барчамизга чуқур тафаккур қилиш тухфасини ато этсин. Қуръон, инсон ва коинотнинг сирларини англаб, қалбимизни уйғотсин. Барчамизни мулоқабат ҳолида яшаб, илоҳий маърифат етган бахтиёр бандаларидан қилсин! Омин!

МУНДАРИЖА

СЎЗБОШИ 5

Коинот, Инсон ва Қуръонда

ТАФАККУР 15

Ақлнинг чегараси 15

Қалбнинг вазифаси 17

Тафаккурнинг аҳамияти 21

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи

васаллам доим тафаккур ҳолида эдилар 23

КОИНОТ ҲАҚИДА ТАФАККУР 31

ОСМОНЛАРНИ ТАФАККУР ҚИЛИШ 33

Галактикалар 35

Қуёш тизими 38

Осмонлар мунтазам кенгаймоқда 39

Етти қават осмон 42

Тафаккур қилмаслик оғир гуноҳ 45

АТМОСФЕРА 50

Ҳаво босими 55

Иссиқ-совуқ 56

Шамоллар 56

Ҳавонинг яна бошқа фойдалари 59

Илоҳий филтр 59

<i>Сақланиб турувчи том (осмон)</i>	60
<i>Радиотўлқинлар</i>	62
<i>Булутлар, ёмғир ва қор</i>	64
ЕРНИ ТАФАККУР ҚИЛИШ	67
<i>Наботот (ўсимликлар)</i>	70
<i>Бепоён денгизлар</i>	75
<i>Сув</i>	76
ҲАЙВОНЛАРДАГИ ҲИКМАТЛАР	77
<i>Асалари</i>	80
<i>Табиий инстинкт мўъжизаси</i>	83
<i>Жуфт яратилиш</i>	88
АЛЛОҲНИНГ НЕЪМАТЛАРИНИ	
ТАФАККУР ҚИЛИШ	89
<i>Ҳар сабаб билан тафаккур қилиш</i>	93
<i>Ҳар зарра Аллоҳни англатади</i>	93
<i>Аллоҳ таоло коинотни нега яратди?</i>	97
ИНСОНДА ТАФАККУР	101
ЯРАТИЛИШДАГИ МЎЪЖИЗАВИЙ	
НОЗИКЛИКЛАР	101
<i>Суяклар</i>	105
<i>Аъзолар</i>	107
<i>Аллоҳ таолонинг шафқат</i>	
<i>ва марҳамати</i>	109
<i>Инсоннинг юзи ва бармоқ учлари</i>	111
<i>Ген мўъжизаси</i>	114

<i>Вужуд фабрикасини</i>	
<i>ишлатаётган ким?</i>	116
ИНСОН НЕГА ЯРАТИЛГАН?.....	117
ЎЛИМ МУАММОСИНИ ЕЧА ОЛИШ	120
<i>Ўлимни тафаккур қилиш</i>	124
<i>Саҳобаларнинг ўлимни</i>	
<i>тафаккур қилишлари</i>	126
<i>Ўлимни тафаккур</i>	
<i>қилишининг фойдалари</i>	128
<i>Ўлимнинг даҳшатига ҳозирлана олиш</i>	124
ҚУРЪОНДА ТАФАККУР	139
<i>Қуръонни Аллоҳ таълим берди.....</i>	140
<i>Барча китоблар биргина китоб учун ...</i>	141
ҚУРЪОНИ КАРИМНИ	
ТАФАККУР БИЛАН ЎҚИШ ЛОЗИМ	142
<i>Расулulloҳ соллalloҳуалайҳи васаллам</i>	
<i>Қуръонни қандай ўқир эдилар?</i>	145
<i>Саҳобаларнинг Қуръон</i>	
<i>тиловат қилишлари</i>	152
<i>Валий зотларнинг</i>	
<i>Қуръон тиловатлари</i>	154
ҚУРЪОНИ КАРИМДАН	
ТАФАККУР МИСОЛЛАРИ	157
<i>Аллоҳнинг илмини тафаккур қилиш</i>	157
ВОҚЕА СУРАСИ	163
<i>Инсоннинг яратилиши</i>	164

Ўлим ва қайта тирилиш.....	164
Уруғлар ва ўсимликлар.....	165
Тотли сув.....	166
Олов.....	167
Юлдузлар ёки ваҳийлар.....	169
Қуръони карим.....	170
Ўлим.....	171
Вафот этган киши учта ҳолатдан бирида бўлади.....	172
Аллоҳга илтижо.....	173
НАМЛ СУРАСИ.....	174
РУМ СУРАСИ.....	177
АЛЛОҲНИНГ ОЯТЛАРИНИ ФИКР ҚИЛМАГАНЛАР.....	181
ДОИМ МУРОҚАБА ҲОЛИДА БЎЛА ОЛИШ.....	185
Аллоҳга етказувчи энг қисқа йўл.....	186
МУРОҚАБАЛАР.....	189
1. Мувоқабали аҳадийя.....	190
2. Мувоқабали маийя.....	192
3. Мувоқабали ақрабийя.....	195
4. Мувоқабали муҳаббат.....	199
ТАФАККУР ОДОБЛАРИ.....	205
АВЛИЁЛАРНИНГ ТАФАККУРИ.....	205
ТАФАККУР ДАРЁСИНИ БАРАКАЛИ ТУПРОҚЛАРГА ОҚИЗИШ КЕРАК.....	211

ТАФАККУР ЗИКР БИЛАН	
БИРГА БЎЛИШИ КЕРАК	217
<i>Зикр ва тафаккурнинг энг</i>	
<i>баракали вақти саҳарлардир.....</i>	222
НАТИЖА	228
Тафаккур – ҳақиқатнинг ва	
нажот топишнинг калитидир	228
Асл тафаккур Вожибул	
вужуднинг исботидир	230
Барча нарса ҳаракат ва ўзгариш ҳолатида.....	236
Барча нарса бир мақсад учун яратилган	238
Битта моддадан бошқа-бошқа	
асарлар вужудга келмоқда	239
Маърифатуллоҳ йўли.....	240
Тафаккур амалга айланиши лозим	242
СЎНГСЎЗ	245

